

MURAT ÇATAL

ALEVİ RİTÜELLERİNİN KÖKENİ

yol bir
sürek binbir

Murat ÇATAL

**ALEVİ
RİTÜELLERİNİN
KÖKENİ**

ALEVİ RİTÜELLERİN KÖKENİ / Murat ÇATAL

Sınırsız • Araştırma-İnceleme / Yayın No: 217 / ISBN: 978-625-8016-44-4

Yayıncı Sertifika No: 40800 / Birinci Baskı: 2023-Ağustos

Genel Yayın Yönetmeni: Serkan Akkuş

Kapak Çalışması ve Mizanpaj: Sınırsız

Baskı: Azde Ajans -Ankara / Sertifika No: 40800

SINIRSIZ KİTAP YAYIN

Kocatepe Mah. Hatay Sok. No: 20/2 Çankaya-Ankara

0312 431 43 21 - 0545 376 21 22

www.sinirsizyayincilik.com - sinirsizkitapyayin@gmail.com

Sınırsız Kitap Yayın AZDE Ajans markasıdır

© Bu kitabın tüm yayın hakları AZDE Ajans'a aittir. Yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen hiçbir yolla kopya edilemez, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Okumak Özgürleştirir...

*Sonsuz bilgi deryasından alınan
bir damlanın sana kavuşması dileğiyle...*

Murat ÇATAÇ

TEŞEKKÜR

Kitabın yazım sürecinde desteğini hiç esirgemeyen sevgili eşim Aslı'ya, Oğullarım Deniz ve Benjamin'e, Türkiye'deki işlemleri yürütmemde sürekli yardım eden kuzenim Tuğba Talipoğlu'na, nefes ve değişlerin seçiminde yardımları olan Zakir Mustafa ve Onur Talipoğlu'na, kitabın okuma süreçlerinde zamanını esirgemeyen sevgili dostum arkadaşım Ali Ördek'e, bana verdiği değiş için sevgili kayınpederim Aşık Ahmet Talipoğlu'na ve emeği geçen Sınırsız Yayıncılık emekçilerine teşekkürü borç bilirim.

Murat Çatal

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	5
BİYOGRAFİ	9
ÖNSÖZ	11
BAŞLARKEN	13
GİRİŞ	17
İMAMET GÖRÜŞÜ NEDİR?	44
GADİR-İ HUM OLAYI	52
SIFFİN SAVAŞI	55
İMAM HASAN	57
İMAM HÜSEYİN	59
ZEYNEL ABİDİN	64
İBN EL HANEFİYE	65
MEHDİ İNANCI	68
İSMAİLİLİĞİN DOĞUŞU	71
KARMATİLİK	72
ALAMUT KALESİ	75
HASAN SABBAH	79
2. HASAN	83
HALLAC-I MANSUR	88
ALEVİLİK	110
HACE BEKTAŞ	114
HIZIR	139
HIDIRELLEZ	169
DEDE OZAN ŞAMAN	175
CENAZE ERKANI	192
KOPUZ BAĞLAMA TARİH	220
CEM ERKANI VE ÇERAĞ	246
SEMAH	255
SONUÇ	268
KAYNAKÇA	275

BİYOĞRAFI

Murat Çatal, 1970 yılında Mersin/Tarsus'ta doğmuş ve 1995 yılından bu yana Almanya'da yaşamaktadır. Evli ve iki erkek çocuğunun babasıdır. Kendisi, iki adet inceleme araştırma kitabının yazarıdır. Bu kitaplardan biri "Tanrıların Gizemi" adını taşıırken, diğer kitap "Doğru bilinen yanlışlar" adlı iki inceleme araştırma kitabını kaleme almıştır. Otodidakt bir kişi olarak, akademisyen olmadan kendi özverili çalışmalarıyla eğitim yolunda bilgi birikimini artırmış ve bu doğrultuda kendi başına araştırmalar yapmıştır. Bu çabalarının meyvelerini "Tanrıların Gizemi" ve "Doğru Bilinen Yanlışlar" adlı kitaplarında göstererek akademik değerlere taşımıştır.

ÖNSÖZ

Son yıllarda, bilhassa Kemal Kılıçdaroğlu’nun seçimler öncesi yayınladığı “Alevi” videosuyla sosyal medyada çokça tıklanan, kamuoyunda epey tartışılan ve seçimlerde kritik bir dönemeci ifade eden Alevilik, araştırmacıların yoğun ilgisini çekmektedir. Batılı ülkelerde adına kürsü kurulan, akademik etkinlikler düzenlenen ve büyük bir teveccühün konusu olan Alevilik, “amatör” araştırmacıların da ilgisini çekerken aynı zamanda pek çok yayına da konu olmaktadır. Elinizdeki kitapta Murat Çatal, Aleviliğe ilişkin antropolojik/etnolojik düzeyde bir çalışma çıkarıp işin abecesini yani temel bilgi, kavram ve yaklaşımlarını anlatmış. Bu çalışmasında Alevi ritüellerinin kökenine inip bu inancın nereden geldiğini ve Aleviliğin nasıl oluştuğunu inceleyen Murat Çatal, Alevi inancının Orta Asya kökenli olduğunu pek çok kaynağa dayanarak göstermiş. Ancak yazara göre, Anadolu’ya getirilen bu inanç, bu coğrafyadaki kadim halklar tarafından da etkilenererek harmanlanmış ve ona son şekli verilmiştir. Tabii bu, Aleviliğin bir inanç olarak donup kaldığı, bundan böyle değişmeyeceği anlamına gelmez. Diyalektik, değişimi çelişkiler üzerinden vurgular. Alevilik de bu değişim ve çelişkilerden muaf değildir.

Bu çalışmasında yazar, Aleviliğin uğradığı baskılardan dolayı kendini ifade etmek için sürekli felsefi düşünceler geliştirdiğini ifade etmiş. Dolayısıyla Alevilik aslında bir inanç olmanın yanı sıra bir felsefe, dünya görüşü ve hayata bakış tarzıdır da. Murat Çatal, kendisi de bir

“tahtacı köyü” Alevisi olarak, bu inanç, felsefe ve hayata bakış tarzını bir oto-eleştiriye tabi tutarak anla(t)maya çalışmış. Ortaya da konuya dair bir giriş kitabı çıkmış. Konuya ilgi duyan okurların temel düzeyde pek çok bilgi bulabileceği bu çalışmanın okurunun bol olmasını diliyor ve yazarı kutluyorum.

Dr. Kemal İnal

Ağustos 2023, Eryaman-ANKARA

BAŞLARKEN...

Genellikle İslam'ın bir mezhebi olarak kabul edilen Aleviliğin birçok farklı kolu ve yönü vardır. Ali'nin öğretileri temelinde geliştiği iddia edilen Alevilik, iki ana kolla nitelenir: “Ali’siz Alevilik” ve “Ali’li Alevilik”.

“Ali’siz Alevilik”, geleneksel İslam inancının dışında yer alan bir Alevi akımıdır. Bu akımda Ali, peygamber veya kutsal bir figür olarak kabul edilmez. “Ali’siz Alevilik”, İslam'ın dışında bir inanç olarak kendini ifade eder ve doğaya dayalı bir inanç sistemini benimser. Bu akımda doğanın önemi vurgulanır ve evrensel bir birlik anlayışı içinde insan merkezli değerlere önem verilir.

Benzer şekilde, Panteizm de bir felsefi ve dini görüştür ve tanrının, evrenin kendisi olduğunu öne sürer. Panteizm de, tanrıyı evrenin içinde ve doğanın her yerinde gören bir inanç sistemidir. Tanrı, kişilik veya varlık olarak değil, evrenin içsel bir gücü, enerjisi veya ruhu olarak anlaşılır. Bu bakış açısına göre evrenin kendisi tanrıdır ve her şey evrende var olan enerji ve maddeyle ilişkilidir.

Bu bağlamda “Ali’siz Alevilik” ile Panteizm arasında bazı benzerlikler bulunabilir. Her ikisi de evrensel bir birlik anlayışını paylaşır ve insan merkezli değerlere önem verir. İkisi de özgür düşüncüyü teşvik eder, adalet, hoşgörü ve tabiat sevgisi gibi prensiplerle ilişkilendirilir. Ancak “Ali’siz Alevilik” özgün bir Alevi akımı olarak İslam'ın dışında bir inanç sistemini temsil ederken, Panteizm daha genel bir felsefi yaklaşım olarak kabul edilir.

Ali'li Alevilik ise, Ali'yi peygamber Muhammed'in varisi olarak kabul eder ve onun öğretilerine dayanır. Bu kol, Alevilik içindeki ritüeller ve inanç sistemleri açısından diğer Alevi kollarından farklıdır. Bu inançta insan, Allah'ın yarattığı kutsal bir varlık olarak kabul edilir ve birçok geleneksel İslam inancından farklıdır.

Özetle, “Ali'siz Alevilik”, İslam'ın dışında yer alan farklı ve özgün bir inançtır. “Ali'li Alevilik” ise, Ali'nin öğretilerine dayanır ve diğer mezhep kollarından farklı ritüeller ve inanç sistemleri içerir. Her iki inançta da insan hakları, eşitlik, hoşgörü, adalet, ahlak ve sadakat gibi kavramlar önemlidir.

Bu kitapta, ritüellerinin kökenine inerek Alevi inancının nereden geldiğini ve şu anki Aleviliğin nasıl oluştuğunu mevcut kaynaklar üzerinden göstermeye ve değerlendirmeye çalıştım. Burada önemli olan nokta, bir inancın diğerinden daha üstün olup olmadığını tartışmak değildir. Asıl amaç, Alevi inancına ait olan ritüellerin orta Asya kökenli olduğunu göstermektir. Zira bu inancın kökenine inildiğinde, örneğin Semah, Cem ve Bağlama gibi enstrümanların folklorik yapıları incelendiğinde, Türklerin, bu inancı eski yurtlarından Anadolu'ya getirdikleri yönündeki bulguların oldukça geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

Her nasıl olursa olsun, Anadolu'ya getirilen bu inanç Türkler, Kürtler ve diğer kadim Anadolu halkları tarafından harmanlanmış ve mevcut Anadolu Alevi inancı inşa edilmiştir.

Ritüeller isim olarak eski dönemlerde elbette günümüzdeki gibi zikredilmiyordu ancak uygulanış şekilleri bire bir olmasa da neredeyse aynıydı. Aleviler, Hetero-

doks inançlarından dolayı sürekli baskılara maruz kaldıkları için kendilerini ifade etmede de çok zorlanmışlar, bu yüzden devamlı felsefi düşünceler geliştirmişlerdir. Bu anlamda Alevi toplumu, hafızalarındaki bir bütünü oluşturacak yeni bir kavram olan **“Yol bir sürekin bir”** diyerek bir bütün haline getirmiştir.

“Yol bir sürekin bir”, Alevi toplumsallığında bir bütünü oluşturacak nitelikte inancın dayattığı dünya görüşünü, toplumsal değerleri ve öğretileri bir araya toplayan anahtar bir sözdür. Yani kısaca, bu inancın içinde aynı yolda bir olma ama değişik etnik kökenlere mensubiyet içinde yaşama inancı anlatılmak istenmiştir. Çeşitli bölgelerde yaşayan Alevi toplumları, inançlarını farklı folklorik yapılar içinde ve kendi dillerinde uygulamışlar ancak ortak algılarla hareket etmişlerdir. Alevilik, insanı merkeze alan ve çeşitli etnik kökenleri içeren kozmopolit bir inançtır. Bu nedenle, bütün dünya halklarına eşit gözle bakarak süreğinin çeşitli ancak yolunun bir olduğunu ifade etmektedir.

Bu çalışmamın Alevilik inancının menşei olarak anlaşılmasına ve ülkemizde demokratik bir yaşamın oluşmasına katkı sunmasını dilerim.

Murat Çatal,

Haziran 2023, Hamburg

GİRİŞ

Alevilik, farklı tartışmalara ve görüşlere konu olan bir inanç sistemidir. Alevilik hakkında çeşitli teoriler ve açıklamalar bulunmaktadır. Bazı insanlar Aleviliği Luvi inancından türemiş bir inanç olarak görürken, bazıları ise Zerdüştlüğün devamı olarak değerlendirir. Ayrıca, Mitra inancı, Mani dini, Ezidi inancı hatta bazılarına göre İslam'ın özü gibi açıklamalar da yapılmaktadır.

Bu çalışmada, odak noktası Alevilik inancına ait ritüellerin kökenidir; diğer atfedilen inanç sistemleri ayrıntılı olarak ele alınmayacaktır. İnsanlık tarihi boyunca, çeşitli coğrafyalarda ve kültürlerde gelişmiş ve değişmiş birçok farklı inanç sistemi görülmektedir. Örneğin, İslam, Hristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm, Budizm ve Sihizm gibi büyük dinler yer almaktadır.

Her bir dinin kendine özgü kutsal kitapları, tanrı anlayışları, ibadet şekilleri ve ahlaki prensipleri vardır. Bu dinlerin bazıları tek tanrılı inançlarıyla tanınırken, bazıları çok tanrılı veya çoklu felsefeleri benimsemiştir. Her bir dinin temel amacı, insanların hayatlarını anlamlı kılmak, ahlaki değerleri öğretmek ve toplumsal düzeni sağlamaktır.

Dinler, insanların manevi ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli öğretiler ve ritüeller geliştirmiştir. Bu öğretiler, takipçiler arasında farklı yorumlara, mezheplere ve uygulamalara yol açmıştır. Bu çeşitlilik, dinlerin tarih boyunca sürekli değişim ve dönüşüm geçirdiğini göstermektedir. Kutsal kitaplar, tanrıya olan inancı güçlendirir ve ahlaki prensipleri öğretir. İbadetler, takipçilerin

tanrıya yönelik bağılıklarını ifade etmelerine ve manevi deneyimler yaşamalarına olanak tanır.

Şimdi, diğer inançlara gelin kısaca bir göz atalım.

Alevi inancının kökenleri ve ilişkileri hakkında çeşitli teoriler ve açıklamalar bulunmaktadır. Luvi inancından türediği iddiasını destekleyenlerin sayısı günümüzde azalmış olsa da, bazıları hala bu görüşü savunmaktadır. Ancak, bu görüşün doğruluğuna dair kesin kanıtlar mevcut değildir. Luvi dini ve ritüelleri hakkında yeterli kanıtlar olmamasına rağmen, bazı tapınma ritüelleri hakkında bilgilere sahibiz.

Filoloji çalışmaları, Anadolu'da Hitit uygarlığı döneminde Nesi, Luvi ve Pala dilleri olmak üzere üç ana Hint-Avrupa dilinin konuşulduğunu göstermektedir. Luvi kelimesi, Hint-Avrupa dillerine çevrildiğinde "ışık" anlamına gelir. Bu nedenle, bazı insanlar "ışık" kelimesini alevle ilişkilendirerek, alev kelimesini Alevi ismiyle özdeşleştirerek Aleviliği Luvi kültürüne bağlamışlardır. Ancak, bu varsayımın spekülasyondan öteye gitmediği ve sağlam kanıtlar sunmadığı belirtilmelidir¹.

Luvilerin dini uygulamalarında cinsiyet ayrımı olduğu ve tapınma ritüellerinde kadın ve erkeklerin ayrı tanrılara tapındığı bilinmektedir. Tapınaklarda, karşı cinsiyetin olduğu bölgelere girişe izin verilmez ve kadınlar kendi tapınma alanlarında, erkekler ise kendi tapınma alanlarında ibadetlerini gerçekleştirirler². Ayrıca, bazı dini ritüellerde, dualar yalnızca baş rahip, kral, kraliçe

¹ Ekrem Akurgal, *Anadolu kültür tarihi* (Tübitak, 1998), 51.

² H. Craig Melchert vd., *Luviler-anadolu'nun gizemli halkı*, ed. H. Craig Melchert, çev. Barış Baysal ve Çiğdem Çıdamlı, 2. bs (Kalkedon, 2011), 230.

ve yüksek rütbeli kişilerin girebildiği tapınaklarda gerçekleştirilirdi. Bu tapınaklarda, tanrı heykeli önünde dualar edilir ve dini törenler düzenlenirdi. Bu da cinsiyet ve statü ayrımının bir parçası olarak Luvilerin dini uygulamalarında görülen bir özelliktir³.

Ancak, Luvi inancında cinsiyet ayrımı ve dini ayinlerde gerçekleştirilen ritüellerin, Alevi inancıyla tamamen uyumsuz olduğunu belirtmek gereksiz olabilir. Ne yazık ki, bu konuda yapılan araştırmalar yetersiz ve eksik olup, sadece "ışık" kelimesinin Alevilikle ilişkilendirilmesiyle kolay bir sonuç çıkarılmıştır. Luvi dini ve kültürüne dair arkeolojik çalışmalarda, Luvi inancının Alevilikle ilişkili olduğuna dair herhangi bir kanıtın veya benzerliğin bulunmamasıdır.

Zerdüşt, M.Ö. 1700-1500 yılları arasında yaşadığına inanılan ve Mazdeizm olarak da bilinen Ahura Mazda'nın peygamberi olarak kabul edilen bir kişidir⁴. Mazdeizm, Zerdüşt'ün öğretilerine dayanan bir inanç sistemidir. Bu inanca göre, kötülük galip geldiğinde dünyanın sona ereceği ve bir kurtarıcının gelip her şeyi düzelteceği, sonrasında ise herkesin yeniden dirilip cennet ve cehennem deneyimleyeceği düşünülmektedir⁵.

Mazdeizm'in temel unsurlarından biri, iyilik için mücadele etmektir. Bu inanca göre, insanlar kötülükle mücadele ederek, iyilik ve adaleti yaymalıdır. Mazdeizm,

³ Özge Akdağ, "Hititlerin tanrılarını memnun etme yöntemleri ve bunun hitit arkeolojisine yansımaları", *Avrasya sosyal ve ekonomi araştırmaları dergisi* 5, sy 2 (2018): 23-36.

⁴ Najiba Ziyayi Azizi, "Zerdüştiliğin kutsal kitabı (avesta) üzerine bir araştırma", *Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara, 2009, 72.

⁵ James Darmesteter, *Avesta: Zerdüştilerin kutsal metinleri*, ed. Fahriye Adsay vd., 1. baskı (Avesta Yayınları, 2012), 12.

bu nedenle savaşçı bir inanç olarak da görülmüştür. Daha sonraki yıllarda, Mitraizm'in ortaya çıkmasıyla birlikte Mazdeizm'in öğretileri Romalılar tarafından da benimsenmiştir. Mitra adlı bir tanrısal figür, doğanın düzenini ve iyilik ile ışığı temsil etmektedir. Romalılar, bu inancı benimseyerek Mitra festivalleri adı altında 25 Aralık tarihinde kutlamalar düzenlemişlerdir⁶.

Zerdüştlük inancında, "üç temizlik" olarak bilinen bir arınma ritüeli büyük bir öneme sahiptir. Bu ritüelde, inek idrarı, kül veya toprak, ve su kullanılarak temizlik gerçekleştirilir. Bu arınma töreni, Zerdüştlük mensupları için önemli bir ruhani temizlik sürecidir. Arınma ritüelinden sonra, dokuz gece süren bir inziva dönemi başlar. Bu inziva dönemi, kişinin kendini ruhen ve beden arındırması için ayrılan bir süreçtir. Bu süre zarfında kişi, dünyevi kaygılardan uzaklaşır ve daha derin bir iç huzur elde etmeyi amaçlar. Günlük ibadetlerde ise vücudun belirli bölgeleri yıkanarak (abdest) ibadet edilir ve dualar okunur⁷.

Bu ibadetler, Zerdüştlük mensuplarının ruhani bağlanmalarını güçlendirmek ve tanrıya yakınlaşmak için yapılan önemli eylemlerdir. İbadetlerin beş vakit olarak gerçekleştirilmesi, düzenin ve disiplinin bir ifadesidir. Zerdüşt'çe bir eser olan "Rivayats'ta" ise "pādyāb" terimi kullanılarak baş ve vücudun boğa idrarıyla yıkanması eylemi ifade edilir. Bu terim, kutsal veya kutsal olma-

⁶ Hayreddin Kızıl, "Mitra'dan 'mithras'ın sırları'na mitraizm'in kuruluş serüveni", t.y.

⁷ Rabia Özsağır, "Zerdüştlük inancına sahip olanlar için tanrı ahura mazda'ya uzanan bir yol: ritüeller", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi* 3, sy 1 (20 Haziran 2022): 43-62, <https://doi.org/10.51533/insanbilimleri.1060202>.

yan boğa idrarıyla yapılan bir temizliği anlatır. Bu ritüel, Zerdüştlük inancında belirli bir sembolik anlam taşır ve arınma sürecinin bir parçasıdır⁸.

Zerdüştlük inancında, yeni doğan bir çocuğun Zerdüş'tü kabul etmesini simgeleyen Navjote ritüeli büyük bir öneme sahiptir. Bu törende, çocuğa özel bir gömlek giydirilerek gerçekleştirilir ve genellikle çocuğun 7 yaşında bu töreni geçirdiği bilinir. Ancak bazı durumlarda çocuğun 15 yaşına kadar ertelenebilir. Navjote töreninde, çocuk inanç için gerekli duaları okur ve böylece Zerdüştlük inancının temel prensiplerini benimsemiş olur. Bu ritüel, Zerdüştlük mensupları için en önemli unsurlardan biridir ve çocuğun inanç topluluğuna katılmasını simgeler⁹.

Öte yandan, Hristiyanlıkta da benzer bir ritüel olan vaftiz bulunmaktadır. Vaftiz töreni, Hristiyan topluluğuna yeni bir bireyin kabul edilmesini simgeler. Bu törende çocuk, kilisede bir papaz tarafından vaftiz edilir ve Hristiyan toplumunun bir parçası haline gelir. Bu durumda Vaftizin, Zerdüş'tininden etkilendiği düşüncesi ortaya çıkmaktadır.

Zerdüş'tlerin cenaze ritüelleri, diğer geleneklerden oldukça ayrıcalıklı bir şekilde farklılık gösterir. Cenaze törenleri, Zerdüş't inancının temel prensiplerine dayanır ve ölüm ile ilgili derin bir anlayışı yansıtır. Ceset, Zerdüş't cenaze törenlerinde beyaz bir kaftana sarılarak hazırlanır.

⁸ Rabia Özsağır, "Zerdüştlük inancına sahip olanlar için tanrı ahura mazda'ya uzanan bir yol: ritüeller", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi* 3, sy 1 (20 Haziran 2022): 43-62, <https://doi.org/10.51533/insanbilimleri.1060202>.

⁹ Azizi, "Zerdüş'tiliğin kutsal kitabı (avesta) üzerine bir araştırma", 86.

Ancak cesedin yüzü ve kulakları görünecek şekilde sarılması özellikle dikkat çeker. Naaşın evde kaldığı süre boyunca, bir din görevlisi tarafından dualar okunur ve cesedin taşınması için sadece din görevlilerinin dokunmasına izin verilir. Bu, dini açıdan kesin bir yasaktır ve cede diğer kişilerin dokunması kabul edilmemektedir¹⁰.

Zerdüşt inancına göre, bir insan yaşam boyunca arzularının ve isteklerinin kölesi olarak yaşar. Dolayısıyla, ölüm anında kişinin "kirli" kabul edildiği düşünülür. Zerdüştler, suyu, ateşi ve toprağı mümkün olduğunca kirletmeden korumak istedikleri için ceset, yırtıcı kuşların yenmesi amacıyla yüksek bir yere bırakılır. Cesedin geri kalan kısmı ise toprağı temas etmeyecek şekilde doğal bir çürüme sürecine bırakılır¹¹. Bu cenaze ritüelleri, Zerdüştlerin temizlik, doğal denge ve saygı kavramlarına dayanır. Cesedin doğal olarak çürümesiyle, beden toprağı geri döner ve doğal döngüye katılır. Bu şekilde, Zerdüşt inancında ölüm ve cenaze törenleri, hayatın devamıyla bağlantılı bir süreç olarak görülmüştür.

Zerdüşt dininin Alevi inancına benzerliği iddiaları, gerçeklikten uzaktır ve herhangi bir temele dayanmamaktadır. Zerdüşt dininin ve Alevi inancının arasında kesin bir benzerlik bulunmamaktadır. Bu iki inanç sistemi çok farklı kökenlere ve ayrı öğretilere sahiptir. Zerdüşt dininde, Ahura Mazda'ya inanılır ve gelecekte kötülüğün sona erip iyiliğin galip geleceğı bir dönem beklenir. Mazdeizm, dualizm felsefesi üzerine kurulmuştur ve

¹⁰ Özsağır, "Zerdüştlük inancına sahip olanlar için tanrı ahura mazda'ya uzanan bir yol: ritüeller".

¹¹ Özsağır, "Zerdüştlük inancına sahip olanlar için tanrı ahura mazda'ya uzanan bir yol: ritüeller".

kötü ve iyi arasındaki mücadeleyi vurgular. Ancak Alevilikte ise tanrının evrensel bir birlik olduğuna inanılır ve birlik, sevgi ve hoşgörü prensipleri ön plandadır. Alevilikte mistik bir anlayış, cem ibadeti ve cinsiyet eşitliği önemlidir. Zerdüşt dininde farklı ritüeller ve inanç uygulamaları bulunur.

Mitra inancı, tarihi hakkında tam bir kesinlik olmamakla birlikte, üzerine birçok spekülasyon yapılmış ve yazılı kaynaklar bulunmaktadır. Bu inanç sisteminin Ahura Mazda inancından doğduğu düşünülmektedir ve hatta Roma'ya kadar yayıldığı bilinmektedir. Mitra inancının ilgi çekici özelliklerinden biri, ayınların sadece erkeklerle açık olmasıdır. Bu durum, Mitra inancını evrensel bir nitelikten yoksun bırakmış ve tamamen anti-sosyal bir dini yapıya dönüştürmüştür. Gizlice mağaralarda düzenlenen ayinlerde, maskeler takılarak boğalar kurban edilirdi. Yeni katılan adaylar ise zorlu ve günümüzde kesinlikle kabul edilemeyen ritüellerle, kırbaçlanma, dağlanma, kan akıtma gibi deneyimlerden geçirilirdi¹². Ancak, Mitra inancının Alevilikle bir devamı olduğu ya da aralarında büyük benzerlikler olduğu iddiasında bulunanlar, bilimsel araştırmaların sonuçlarına bakıldığında, bu iddiaları destekleyecek herhangi bir kanıt bulamayacaklardır.

Mani dini, üçüncü yüzyılda ortaya çıkan ve Perslerin son Peygamber olarak kabul ettikleri Mani tarafından kurulan bir inanç sistemidir. Bu inanca mensup olan seçilmiş bireyler, evlenmezler ve maddi varlıklara sahip olmadan başkalarının yardımıyla geçimlerini sağlarlar.

¹² "Mithra gizemleri - thamos", erişim 15 Ekim 2022, <https://www.hermetics.org/Mitra.html>.

Aynı zamanda, dünyevi hazzardan uzak durarak şarap ve benzeri içecekleri tüketmezler, çalışmazlar ve cinsel ilişkiye girmezler. Sürekli olarak seyahat ederler ve anti-sosyal bir yaşam tarzını benimsemeleri, bu inancın hızla yok olmasına yol açmıştır¹³.

Mani inancı, biraz Zerdüşçülük, biraz Budizm ve Hristiyanlık kültürünün sentezlenmesiyle ortaya çıkan bir inanç sistemidir. Ancak, Mani inancının Alevilikle herhangi bir ilişkisi olmadığı gibi iki inanç arasında benzerlikler veya bağlantılar da bulunmamaktadır¹⁴. Her iki inanç sistemi farklı tarihi ve teolojik köklere sahiptir ve kendilerine özgü öğretileri ve ritüelleri vardır. Dolayısıyla, Mani inancının Alevilikle herhangi bir ilişkisi olduğunu iddia etmek, objektif bilimsel araştırmalara dayanmayan bir yaklaşımdır.

Akıllara Bektaşilikte yer alan "Mücerred"¹⁵, kavramı gelebilir. Mücerred, bu da dünya ve ahiret nimetlerini bir kenara bırakarak sadece Allah'a gönül vermek anlamına gelmektedir. Bu düşünce akımı Balım Sultan ile başlamış ve Bektaşiliğin Babalar kolu tarafından da benimsenmiştir¹⁶. Baki Öz, Mücerred bekar babaların dergahlarda herhangi bir yetkiye sahip olmadıklarından bah-

¹³ "Maniheizm", içinde *Vikipedi*, 03 Eylül 2022, <https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Maniheizm&oldid=28457873>.

¹⁴ "Maniheizm", içinde *Vikipedi*, 03 Eylül 2022, <https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Maniheizm&oldid=28457873>.

¹⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı toplumunda zındıklar ve mülhidler*, 4. bs (Beşiktaş, İstanbul: Tarih Vakfı, 2013), 310.

¹⁶ Süleyman Uludağ, "Mücerred- TDV İslâm Ansiklopedisi", TDV İslâm Ansiklopedisi, t.y., <https://islamansiklopedisi.org.tr/mucerred>.

setmektedir¹⁷. Bu ifade, bekar babaların dergah ortamında liderlik veya herhangi bir otorite pozisyonunda bulunmadıklarını açıklamaktadır.

Ancak Mücerred, Aleviliğin temelini oluşturan bir unsur değildir ve kişisel bir düşünceden öteye geçmemektedir. Orta çağda, kendilerini derviş ve kalenderi olarak tanıtan ve insanların iyi niyetlerini suistimal ederek çalışmadan geçimlerini sağlamaya çalışan insanlar olduğu bilinmektedir¹⁸. Bu tür kişisel davranışlar, herhangi bir dinin bütününe temsil etmediğinin kesinlikle anlaşılması gerekmektedir.

Yapılan tüm araştırmalar, Yezidilik'in en eski tarihini yaklaşık bin yıl öncesine, Şeyh Adi B. Musafir'e kadar götürmektedir. Ezidilik olarak da bilinen bu inanç, Adeviye tarikatından geliştiği iddia edilmektedir¹⁹. Ezidilik, Hristiyanlık ve İslam'ın karmaşık mezhep yapılarıyla, aynı zamanda Maniheizm, Mandeizm, Zerdüştlük, Mecusilik gibi gnostik temellere sahip ezoterik inanç sistemleriyle ilişkilendirilir²⁰. Ezidilik, öncül inanç sistemlerinden ve coğrafyadan etkilenmiş ve tamamen senkronize olmuş bir inançtır. Bu nedenle, Ezidilik farklı inançların ve kültürlerin etkisiyle şekillenen bir yapıya sahiptir²¹.

¹⁷ Baki Öz, *Alevilik ile ilgili osmanlı belgeleri*, 3. bs (Can Yayınları, 1997), 204.

¹⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Kalenderiler*, 2. bs (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 111-12.

¹⁹ Mehmet Emin Sular, "Zerdüştlük ve yezidilik bağlamında kürtlerin inançlarının kökeni problemi", *Şarkiyat* 12, sy 4 (31 Aralık 2020): 1458-75, <https://doi.org/10.26791/sarkiat.745544>.

²⁰ "Yezidiyye", TDV İslâm Ansiklopedisi, erişim 09 Kasım 2022, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yezidiyye>.

²¹ Cenk Güray, "Yezidiler'in dini müzik ve dans gelenekleri", C. Güray, *Yezidilerin Dini Müzik ve Dans Gelenekleri. VIII. Milletlerara-*

Şeyh Adi'nin düşüncelerinin tamamen Ortodoks İslam inancını yansıttığı ve yeniliklere karşı olduğu bilinmektedir²². Bununla birlikte, Ezidilik diğer inançların dini ritüellerinden etkilenmiş olup örneğin müzik ve Semah gibi dini dans ritüellerini kendi inançlarının içerisine almıştır. Ancak, Ezidilerin Semah ritüelini Alevi Semahıyla karıştırmamak önemlidir. Ezildiler, Semahı sadece din adamlarının def, tanbur, ney gibi sazlar eşliğinde gerçekleştirirler ve figür olarak da Alevi Semahına benzemektedir. Ezidilerdeki Semah, ellerini omuzlarına koyar ve daha sonra göbek seviyesine indirirler. Alevi Semahıyla uzaktan veya yakından bir benzerliği olmayan bu dini ritüel, oradaki kalabalığın halaya benzer danslarıyla son bulmaktadır²³.

Ritüellerin örnek alınması durumunda, bunun Aleviliğin Ezidilikten değil, Ezidilerin Alevi inancından aldığını rahatlıkla söylemek mümkündür. Alevilik, köklü ve binlerce yıllık bir geçmişe sahip tam olarak şekillenmiş bir inanç sistemidir. Bu süre zarfında Alevilik, kendi özgün öğretilerini, ritüellerini ve kültürel pratiklerini geliştirmiştir. Bu nedenle, Alevilik için yeni ortaya çıkmış bir inancı örnek göstermek, ya yeterince araştırma yapılmamış ya da başka bir niyet amacı güdülmüştür.

sı Türk Halk Kültürü Kongresi Bildiriler Kitabı, Cilt 3, s.215-226, Ankara, 2017., 01 Ocak 2017.

²² Mehmet Aydın, "Yezidiler ve inanç esasları", *Belleten* 52, sy 202 (1988): 33-76, <https://doi.org/10.37879/belleten.1988.33>.

²³ Cenk Güray, "Yezidiler'in dini müzik ve dans gelenekleri", C. Güray, *Yezidilerin Dini Müzik ve Dans Gelenekleri. VIII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildiriler Kitabı, Cilt 3, s.215-226, Ankara, 2017., 01 Ocak 2017.*

Başka önemli ayrıntılardan bir tanesi ise, Alevilikte Cem erkanında olan hiyerarşi, toplumsal anlamda yoktur. Alevi toplumunda herkes eşittir fakat, Ezidilerde hiyerarşi anlayışı, toplumun her alanında görüldüğü gibi kendi toplumlarında ekonomik ve sosyal açıdan da birbirlerini sınıflandırmaktadırlar²⁴. Yani Ezidi toplumunda halk arasında eşitlik anlayışının olmadığı bilinenler arasındadır.

Yukarıda bahsi geçen inanç sistemleri arasında Alevilik ile herhangi bir benzerlik bulunmamaktadır. Alevilik, bağımsız bir inanç sistemidir ve diğer dinlerden tamamen farklı bir şekilde gelişmiştir. Aleviliğin diğer inanç sistemlerinin bir benzeri haline getirilmesi için sadece ateş kültü gibi tek bir özellik yeterli değildir. Alevilik, kendine özgü inançlara, ibadetlere ve ritüellere sahip bir sistemdir. Yukarıda bahsedilen inanç sistemleri, Aleviliğe hiçbir şekilde benzemez. Bu inançlar kendi içlerinde farklı tarihsel ve kültürel bağlamlarda ortaya çıkmışlardır. Bazı kişilerin ısrarla Alevilik'in diğer inanç sistemlerinden türediğini iddia etmelerinin altında, yeterli araştırma yapmama, yanlış bilgi edinme veya başka kaynaklardan duyduklarını aktarma gibi etkenler yer alabilir. Ancak bu tür iddialar akademik olarak geçerliliği olmayan yanıltıcı bilgilerdir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, geçmişte elektriğin bulunmadığı bir dönemde yaşayan toplumlar için ateşin kullanılması oldukça doğaldır. Ateş, antik toplumlar ve birçok kültür için sembolik bir öneme sahiptir. İnsanlık tarihinde, ateş doğayla olan ilişkileri, ritüelleri ve dini

²⁴ Ceyhan Ç. Suvari, "Yezid'i ve alevi ortak mitosları", *Folklor/Edebiyat* 16, sy 61 (01 Nisan 2010): 179-192.

inançları içeren birçok anlamı ifade etmiştir. Ateş, hayatın sembolü olarak kabul edilmiş ve toplumların bir araya gelmesini, birlik ve dayanışma duygusunu simgelemiştir. Ancak, ateş kültü doğrudan Alevilikle özdeşleştirilmemelidir.

Alevilik, sadece ateşe dayanan bir din veya inanç sistemi değildir. Alevilik, geniş bir inanç ve ibadet sistemi olarak kabul edilir ve felsefi, mistik ve sosyal boyutları içerir. Alevilik, kendine özgü ritüelleri, duaları, sembolleri ve öğretileriyle diğer inançlardan farklı bir yerde durur. Alevilik, ateşin sembolik değerini anlar ve bazı ritüellerinde ateşi kullanır, ancak aleviliğin temel öğretileri ve inançları ateşin ötesinde geniş bir perspektife sahiptir. Alevilik, evrensel sevgi, adalet, eşitlik ve insanlık değerlerine vurgu yapar. Bu inanç sistemi, insanların içsel yolculuğu, bilgelik arayışı ve toplumsal adalet konularında derinlemesine bir anlayış sunar.

Aleviliğin kökeni hakkında kesin bir sonuca varmak, derinlemesine ve kapsamlı bir araştırma gerektiren zorlu bir süreçtir. Alevilik, çeşitli düşüncelere sahip olan Alevi din adamlarını içeren bir inanç sistemidir. Bu çeşitlilik, Alevilik üzerine yapılan araştırmaları karmaşık hale getirmektedir. aleviliğin kesin bir yazılı tarihi olmaması, tarihçileri zor durumda bırakmaktadır. Ancak, Aleviliğin ritüellerini ve izlerini takip ettiğimizde, bizi belirli bir yöne götüren çok açık ipuçları bulunmaktadır. Bu ritüeller, Alevilik hakkında daha fazla bilgi edinmek ve inancın kökenlerini anlamak için önemli bir kaynaktır.

Bazı insanlar, Alevi isminin genelde Ali'nin evi veya Hz. Ali'ye olan bağlılıktan ötürü ortaya çıktığını savunmuşlardır. Ayrıca, Alevilik isminin çok yeni olduğu iddiasını

ortaya atanlarda bulunmaktadır. Ancak bu ismin bin yıl öncesine kadar uzandığı bile bazı kişiler tarafından öne sürülmektedir. Örneğin, Ebu Dülef'in 941-943 yıllarında yaptığı seyahatte şunları yazmıştır: "Taberistan şimdi Alevilerin elindedir. Onlar, Süleyman b. Abdullah b. Tahir oradan çıktığından beri orada hükmetmektedirler. Bu aile adaletli, düzenli ve halka karşı şeffaf bir şekilde yönetmektedir. Bu ailenin ilk hükümdarı en Nasır'dır. Ondan sonra ed-Dai, şu anda ise el-Hadi oranın hükümdarıdır. Şimdiki hükümdar "es-Sair (inkılapçı) olarak ünlenmiştir."²⁵ Ayrıca, 877-960 yılları arasında yaşamış ünlü seyyah ve İslam bilgini İbn Fadlan da gezdiği bölgeler hakkında şu bilgileri verir: "Buğraç adındaki kabileye vardık. Onlar bıyıksız, sakalsızdırlar. Hem süvari hem de piyade olarak mızrağı çok iyi kullanırlar. Onların alevi olarak bilinen, Yahya b. Zeyd soyundan gelen büyük bir hükümdarı vardır."²⁶ Görüldüğü üzere, Alevilik isminin çok da yeni olmadığı yönünde iddialılar bulunmaktadır.

Bu konu aslında dil bilimcilerinin, yani filologların ilgi alanına giren bir konudur. Ancak, ismin nereden geldiği önemli olmaktan ziyade, inancın içerisinde yer alan dini törenler, ayinler ve ritüeller daha önemli hale gelmektedir. Bu dini ritüellerin kökenini bilmek, bazı sorulara cevap olabileceği yönündedir. Bu nedenle, inancın içerisindeki ritüellerin ve ayinlerin kökenini anlamak, inançla ilgili daha derin bir anlayış sağlayacaktır.

²⁵ Ebu Dülef, *İran seyahatnamesi*, çev. Serdar Gündoğdu, 3. bs (Kronik Kitap, 2020), 50.

²⁶ İbn Fadlan, *İbn Fadlan seyahatnamesi ve ekleri*, çev. Ramazan Şeşen, 5. bs (İstanbul: Yeditepe, 2018), 57.

Belirtmem gerekir ki, hiçbir inanç diğer bir inançtan tamamen bağımsız olarak ortaya çıkmamıştır. Her halk, her kültür ve her inanç birbirinden birçok şey öğrenmiştir. Özellikle Anadolu gibi insanlık tarihinde önemli bir yere sahip olan insanoğlunun beşiği²⁷ dediğimiz coğrafyada, birçok farklı halkın bir arada yaşayıp çeşitli inançlara sahip olması göz önüne alındığında, birbirlerine hiçbir şey öğretmediklerini yahut öğrenmediklerini varsaymak bilimsellikten uzak ve cehaletin ta kendisidir.

Anadolu, binlerce yıldır birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve bu medeniyetler arasında kültürel etkileşimler yaşanmıştır. Bu etkileşimler, farklı inançların birbirinden etkilenmesine ve bazı benzerliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İnsanlar, coğrafi, ticari, ve kültürel etkileşimlerle birlikte farklı inançlardan etkilenecek kendi inanç sistemlerini şekillendirmişlerdir.

Bilimsel bir yaklaşım, tarih ve antropoloji çalışmaları, mitolojik ve dini motiflerin farklı inançlar arasında paylaşıldığını ve benzerliklerin olduğunu göstermektedir. Bu, inançların birbirlerinden etkilendiği ve birçok kültürün bir arada yaşadığı bir ortamda kaçınılmaz bir durumdur.

Alevilik içerisinde yer alan dini ritüeller, Cem, Semah ve bağlama veya kopuz eşliğinde gerçekleştirilen törenler, yapılan birçok akademik araştırmalar sonucunda öğrendiğimiz üzere Türklerin Orta Asya'dan getirdiği geleneklere dayanmaktadır. Anadolu'ya göç ederken, Türkler yanlarında inançlarını ve geleneklerini getirmişler ve bu süreçte komşu coğrafyalardan da benimsedikleri diğer inanç ve gelenekleri içlerine almışlardır. Dolayısıyla da

²⁷ Murat Çatal, *Tanrılarının gizemi* (Kutlu Yayınevi, 2022), 49.

günümüzdeki Anadolu Aleviliğini oluşturmuşlardır. Bu oluşumda, Alevi din adamları olan Dedeler ve Zakirlerin büyük bir payı olduğunu da unutmamak gerekmektedir. Ayrıca, bu yolun takipçileri yani sizler de bu geleneğin devamını sağlayan çok önemli unsurlarsınız.

İster eksik olsun ister fazlası, buraya kadar getirilen bu inançta emeği geçen herkese saygı duyulması ve teşekkür edilmesi gerekmektedir. Alevilik gibi her inancın kendine özgü din adamları vardır ve Alevilikte bu din adamları Dedelerdir. Ancak, bu bazı din adamlarının iyi bir eğitimden geçmeleri gerektiği sürekli olarak vurgulanmaktadır. Çünkü bu inancın gerçek temellerinin ortaya çıkması, değişimlerin yaşanması ve yerine oturması için sadece babadan oğula geçme veya miras kavramlarıyla işler yürümeyecektir. Elbette ki kendini eğitmiş Dedeler mevcuttur ve onlara herhangi bir eleştirimiz yoktur. Özetle, eğitim şarttır ve her kafadan çıkan seslerin de sonuç getirmediği açıktır.

Alevi inancının içerisindeki dini törenler ve ritüeller, aslında Alevilik'in nasıl bir inanç olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Şu an için bu konuya detaylı bir şekilde girmek istemiyorum ancak ileride bu konuya daha fazla değinilecektir. Bazı çıkarlar doğrultusunda Alevi inancını İslam'ın özü gibi göstermek, kesinlikle dürüst ve doğru bir yaklaşım değildir. İslam inancında yer alan Hac ziyareti, Namaz, Zekât gibi farz ve sünnetlerin ve kader inancının Alevi inancında yer almadığı açıkça bilinirken, hâlâ İslam'ın özü gibi sunulmasının bir anlamı bulunmamaktadır.

İslam dininin kesinlikle kabul etmediği Cem evlerinde sazlı sözlü Semahların dönüldüğü, gerektiğinde "Dem"

denilen içkinin içildiği ritüeller, Alevi inancının vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu ritüellerin İslam inancına tamamen aykırı olduğu bilinirken, nasıl oluyor da İslam'ın özü olarak kabul edilebiliyor? İki inancı karşılaştırdığımızda, birbirine hiç benzemeyen iki farklı inanç gözlemleyebiliriz. Alevi inancını anlamamızda en büyük yardımcı olan şey ise dini ritüellerdir. Anadolu Aleviliğinin temel kaynaklarını oluşturan eski Kam-Ozanlar tarafından gerçekleştirilen ritüeller ve söylenceler aracılığıyla Gök tanrı inancı altında gerçekleştirilmektedir²⁸.

Yukarıda bahsedilen "İslam'ın özü" gibi ifadelerin aslında kökeninde, Alaaddin Keykubat'ın 1232 yılında Seyyidlik belgelerini dağıtarak İslami hurafeleri ve birtakım Dedelerin kendilerini Seyyid soyundan geldiğini iddia etmelerini Anadolu Aleviliği içine dahil etmesi yatar. Bu süreçte, Türklerin eski dini içerisinde yer alan birçok ritüel, isteyerek veya istemeyerek İslami şekle büründürülmüştür. Örneğin, Cem ayini ve Peygamberin Miraç'a yükselmesi, aslında eski Kam-Ozanların tanrı huzuruna geçmek için transa geçme uygulamalarıyla neredeyse birebir aynıdır. Bununla birlikte, Cem ayini yapıldığı ve Semah dönüldüğü için Kanuni Sultan Süleyman döneminden Cumhuriyet dönemine kadar birçok Alevi insanın hedef alınarak öldürüldüğünü de göz ardı etmemek gerekir²⁹.

Ayfer Karakaya, bu konuda ciddi araştırmalar yapmış ve Dedelerin Kerbela tekkeleri ile ilişkileri olduğunu ve

²⁸ Elnur Agayev, "'Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı/Bakanları', Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi," 4, sy 14 (2012): 18.

²⁹ Nejat Birdoğan, *Anadolu aleviliğinde yol ayırımı* (Mozaik Yayınları, 1995), 185.

bu ilişkiden kaynaklı seyyidlik belgelerinin bulunduğunu aktarmıştır. Bu belgeler, Dedelerin soy ağacını doğrulamak amacıyla kullanılmaktadır³⁰.

Bazı kesimlerin Alevilik hakkında Türk inancı mı yoksa Kürt-Zaza inancı mı olduğu sorusu, genellikle politik veya ideolojik tartışmalardan kaynaklanmaktadır. Ancak, Alevilik her iki toplulukta da köklü bir geçmişe sahip olduğu için, sadece bir etnik kökene veya inanca indirgenmemelidir.

Alevi Cem ayinlerindeki ritüeller, deyişler ve gülbankların dilinin çoğunlukla Türkçe olduğu yönünde bazı iddialar bulunmaktadır. Bu iddiaların temelinde geçmiş yüzyıllara dayanan bir durum olduğu düşünülmektedir. Ancak günümüzdeki Cemlerde ritüellerin tamamının Türkçe olmasa da bazı bölümlerinin Zazaca yahut Kürtçe olduğunu bilmekteyiz. Yani tamamının Türkçe olduğu iddiası doğru değildir. Aynı şekilde, Alevi liderlerinin kendilerini Kürt olarak tanıtır tanıtmadığı konusu da tartışmalarda yerini almaktadır.

Bu konuda Tarihsel kaynaklarda Alevi liderlerinin etnik kökenlerine ilişkin net bilgiler bulunmasa da çoğunun Türk kökenli olduğu bilinmektedir. Ancak, Alevilik, Türk, Kürt ve Zaza toplulukları arasında yayılmış ve bu topluluklar arasında etkileşimler yaşanmış bir inanç sistemidir. Bu nedenle, Kürt ve Zaza topluluklarının Alevi inancına katıldığı veya Alevilerin içinde Kürt ve Zaza etkileriyle değişimlerin meydana geldiği ihtimalleri bulunmaktadır. Ancak, belirli bir Alevi liderinin kendisini sadece Alevi-Kürt lideri olarak tanıtmaması gibi bir duru-

³⁰ Ayfer Karakaya Stump, *Vefailik, bektaşilik, kızılbaşlık*, 3. bs (İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2020), 170.

ma rastlanmamıştır. Bu duruma örnek verecek olursak eğer, Cemlerde söylenen nefesler, genellikle Alevi geleneğinde önemli bir yeri olan ve "Yedi Ulu Ozan" olarak bilinen Alevi Ozanlarının tasavvufi eserlerinden oluşur. Bu yedi ulu Ozan, dönemin siyasi sorunlarıyla ilgili halkı bilgilendiren önemli Şairlerdir. Ayrıca, bu Ozanlar Arapça ve Farsça gibi dilleri de bilmelerine rağmen eserlerini özellikle halkın anlayabileceği Türkçe dilinde sunmalarıyla dikkat çekerler³¹. Bu çok önemli bir ayrıntıdır.

Son dönemlerde Alevilikte Türk kültürel unsurlarının öne çıktığı görülmektedir. Ancak bu, Aleviliğin tamamen Türkçülük yönünde değiştiği anlamına gelmez. Alevilik, Türkiye'deki kültürel çeşitliliğin bir parçasıdır ve farklı etnik gruplar arasında ortak bir inanç sistemidir.

Nusayri Aleviliğini de değerlendirdiğimizde, çoğunluğunun Suriye kökenli Araplar olduğunu belirtmek gerekir. Nusayri Aleviliği ile Anadolu Aleviliği arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Nusayri Aleviliği, Hz. Ali ve on iki İmam sevgisi dışında diğer Alevi öğretilerini tamamını paylaşmamaktadır.

Ayrıca, Türkmen Aleviliğinde kadın-erkek eşitliği önemli bir yer tutarken, Nusayri Alevilik geleneğinde pratikte böyle bir eşitlik bulunmamaktadır. Kam-Ozan, yani dedelerin Anadolu Aleviliği içinde önemli bir rolü vardır, ancak Nusayri Alevilikte bu geleneğin olmadığı bilinmektedir. Sonuç olarak, Anadolu Aleviliği kendine özgü yapısını korumuştur³².

³¹ "Alevilik araştırmaları dergisi", *Uluslararası Hakemli Bilimsel Akademik Süreli Yayın*, sy 2 (2011): 281.

³² Arabacı, İsmail, *İran türklerinin eski tarihi*, 1992, 296.

Prototip olarak Doğu'dan Anadolu'ya Türkler tarafından getirilen Alevi inancı, günümüzde ise Kürtler ve Zazalar arasında da benimsenerek kabul gördüğü konusu tatminkârdır. Şeref Han'ın 1597 yılında yazdığı tahmin edilen Şerefname adlı eserde şu ifadeler yer verilir: "Kürt topluluklarının çoğu Sünni'dir ve İmam Şafi mezhebine bağlıdır. Ancak Musul ve Şam bölgelerindeki Kürtler, Yezidi mezhebine bağlıdır" ³³.

Bu ifadeler, Kürt topluluklarının genel olarak Sünni ve İmam Şafi mezhebine bağlı olduğunu belirtirken, Musul ve Şam bölgelerindeki Kürtlerin Yezidi mezhebine bağlı olduklarını ifade etmektedir. Alevilik ve Kürtler arasındaki ilişki, tarih boyunca çeşitli etkileşimlerle şekillenmiştir. Alevilik, farklı coğrafyalardaki Türkler tarafından Anadolu'ya getirildiği gibi, zaman içinde Kürtler arasında da yayılmış ve benimsenmiştir.

Ancak, bu konuyla ilgili detaylı araştırmalar ve kaynaklara dayanan çalışmalar, daha kapsamlı bir anlayış sağlayabilir. Tarih ve din konuları, zaman içinde değişikliklere uğradığından, konuyla ilgili farklı görüşler ve yorumlar da mevcuttur.

Başka bir belgede, Kürt ve Türkmen kavramlarının aynı anlama geldiği ifadesine yer verilmektedir. Belgede şu ifadeler yer verilir: "(... cemaatinin Türkmenleri ki cem' an otuz altı cemaat...) Bu otuz altı cemaat arasında Asaf Kethüdaya tabi Ekrad Kılıçlı cemaati (Kılıçlı Kürtleri cemaati) da bulunmaktadır." Başka bir belgede ise "Carit, Tacirlü, Afşar ve Bektaşlu gibi Türkmen aşiretleri arasında Kılıçlı Türkmen'i" olarak bahsedilir. Ma-

³³ Şeref Han, *Şerefname kürt tarihi*, ed. Mehmet Emin Bozarslan (Ant Yayınları, 1971), 21.

raş'ın Pazarcık ilçesinde yaşayan Kılıçlılar, Türkçe ana dili konuşan ve örf ve geleneklerinden doğan bir sonuç olarak Alevi Türkmenlerin Türk ananelerini yaşattıkları ortaya çıkmaktadır³⁴.

Bu belgelerde ifade edilen bilgilere göre, Kılıçlılar olarak adlandırılan topluluk, Türkmen kökenli Aleviler olup, ana dilleri Türkçedir. Örf ve geleneklerinden kaynaklanan kültürel miraslarıyla Alevi Türkmenler, Kılıçlılar olarak adlandırılmaktadır. Başka bir ayrıntı ise, birçok Türk ulusunun Kubaşık ismiyle anılan imece usulü bir yardımlaşma geleneğine sahip olmasıdır. Bu Kubaşık geleneği, Kılıçlılar arasında da aynı isimle bilinir ve eskiden Türklerin başlarına giydikleri keçeden yapılan Börk (Börkenek), Kılıçlılar arasında ve Pazarcık'a bağlı Alevi Kürt köylerinde de aynı isimle tanınır. Benzer şekilde, Diyarbakır'ın Çınar ilçesine bağlı Şükürlü Köyü'ndeki Alevi Türkmen halkı da Kubaşık yardımlaşma geleneğini bilir ve aynı isimle anar³⁵. Bu ayrıntılar, farklı toplulukların kültürel ve sosyal pratikleri arasında benzerlikler olduğunu göstermektedir. Kubaşık adı altında yapılan yardımlaşma geleneği, hem Türkler arasında hem de Kılıçlılar ve Alevi Kürt köylerinde benzer şekilde uygulanmaktadır. Bu, topluluklar arasında paylaşılan kültürel unsurların bir göstergesidir.

Martin Bruinessen, Alevi-Kürtler hakkında önemli araştırmalarıyla tanınan bir akademisyendir. Bruinessen, geniş çaplı bir şekilde Alevi-Kürt aşiretlerini incelemiş ve Alevi dini törenlerinde yaygın olarak kullanılan Gül-

³⁴ Eröz, Mehmet, *Doğu Anadolunun Türklüğü*, 15.

³⁵ Eröz, Mehmet, *Doğu Anadolunun türklüğü* (Türk Kültür Yayınları, 1975), 15-16.

banklar ve nefeslerin çoğunun Türkçe olarak gerçekleştirildiğini vurgulamıştır. Zaza Alevileri içinse Bruinessen, mezhep ve ibadet dillerinin Türkçe olduğunu belirtirken, bu ayinlere katılan kişilerin geçmişte Türkçe konuşmayı zorunlu bir şekilde benimsediklerini ifade etmektedir. Aynı görüşleri paylaşan bir başka araştırmacı olan Özdemir'e göre de, günümüzde Kürtçe ve Zaza dillerini konuşan Alevi aşiretlerin çoğunluğunun Türkmen kökenli olduğu düşüncesindedir³⁶.

Anadolu Aleviliği hakkında mevcut bilgilere dayanarak söyleyebiliriz ki, Alevilik içerisinde Kürt kimliği taşıyan eren veya evliya (veli) olarak bilinen kişilerin kesin olarak var olduğunu söylemek yanlış olur. Bu kişiler genellikle ya Ehlibeyt soyundan geldikleri kabul görmüş ya da Türk kimlikli kişilerdir. Ayrıca, Yedi Ulu Ozan olarak bilinen şairlerin hiçbiri Kürt değildir ve onlara ait Kürtçe eserler veya şiirler de bulunmamaktadır. Alevi toplumunda kadın-erkek eşitliği temel bir prensiptir ve vazgeçilmez bir değerdir. Bu nedenle, Alevi toplumunda tek eşlilik yaygın olarak benimsenir ve diğer toplumların çoğunda olduğu gibi çok eşlilik fenomeni görülmez³⁷. Ancak, kültürel ve etnik çeşitlilik nedeniyle Anadolu Aleviliği içinde de farklı kimliklere ve kültürlere sahip bireyler bulunabilir. Alevilik, inançsal ve dini bir yapı olduğu kadar, etnik ve kültürel bir boyuta da sahiptir. Bu nedenle, Alevi inancının içindeki çeşitlilik ve farklı kimliklerin varlığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu bölgede ve çevresinde Selçuklular öncesi dönemde Türk ve Kürt Müslüman varlığına dair belgelere rast-

³⁶ Ali Rıza Özdemir, *Kayıp türkler*, 5. bs (Ankara: Kripto, 2014), 38.

³⁷ Rıza Zelyut, *Dersim isyanları ve seyit rıza gerçeği* (Kızılay, Ankara: Kripto, 2010), 54.

lanmadığı yönünde görüşler vardır. Ancak, Selçukluların Anadolu'yu fethiyle birlikte Anadolu'ya gelen ve Türkmenlerin ve Kürtlerin bir kısmının Dersim bölgesine yerleşmeye başladığı tahmin edilmektedir. Moğolların Anadolu'ya saldırması sonucunda ise Diyarbakır ve Hakkâri bölgelerinden birçok Kürt aşiretinin başka coğrafyalara göç ettiği konusunda bilgiler mevcuttur³⁸.

Oğuz boylarından olan Türkmen Akkoyunlu Beyliği, Timur Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte doğu Anadolu'nun birçok bölgesini ele geçirmiştir. Bu bölgeler arasında Erzincan, Harput, Erzurum, Bingöl, Malazgirt, Eleşkirt, Karabağ, Palu ve Ergani bulunmaktadır. Akkoyunlu Beyliği, ilerleyen yıllarda Dersim yöresinde giderek daha fazla etkinlik kazanmıştır. 1508 yılında Şah İsmail'in Doğu Anadolu'daki Alevi Türkmenlerle birlikte siyasi ve dini yönden daha da örgütlendiği bilinmektedir. Şah İsmail, bu süreçte Dersim yöresine Nur Ali'yi halife olarak atamıştır. Böylece Dersim'deki Alevi Türkmen topluluğu siyasi ve dini anlamda daha güçlü bir şekilde örgütlenmiştir³⁹.

Osmanlı İmparatorluğu ve Pir Hüseyin, bu durumdan rahatsızlık duymuş ve Maraş Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa'nın önderliğinde bir padişahlık emri çıkartarak Çemişkezek'i Türkmen Kızılbaşlardan temizlemek için harekete geçmişlerdir. Pir Hüseyin de yanında alınarak bu amaçla görevlendirilmiştir. Nur Ali ve taraftarları, Takır Yaylağı denilen bölgede Kürtlere karşı savaşta yenilmiş ve kontrol Kürt aşiretlerinin eline geçmiştir. Hatta şöyle bir ifade geçmektedir; "Kürtler hemen

³⁸ Biçer, 48.

³⁹ Biçer, 49-50.

Nur Ali Halife'nin başını kestiler. Böylece Pir Hüseyin, cennet vatani Kızılbaş dikenlerinden temizleme işini tamamladı"⁴⁰.

Bu olaylardan sonra Dersim bölgesinin tamamen Alevilerin kontrolüne geçtiği düşünülebilir, muhtemelen Safevi döneminde gerçekleşmiştir. Egemenliklerini kaybeden Şafii Kürtler, Osmanlı Devleti'nin himayesine girmiş olabilir ama sonuç olarak Dersim siyasi ve dini açıdan Safevi Devleti'ne bağlı kalmıştır. Bu durum, sürekli olarak Osmanlı Devleti ile sorunlar yaşanmasına neden olmuştur⁴¹. Anlatılanlardan da anlaşılacağı gibi, kimin Kürt veya Türk olduğu aslında önemli değildir. Önemli olan, Alevi inancının tüm zorluklara rağmen bugünlere kadar varlığını sürdürmesidir. Bu süreçte etnik kökenler ve siyasi bağlılıklar yerine Alevilik inancının korunması ve yayılması ön planda olmuştur.

Sonuç olarak, Dersim aşiretlerinin Alevi geleneğine geçiş süreci çeşitli faktörlere bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bu faktörler arasında etnik, kültürel ve dini etkileşimler yer almaktadır. Alevilik, inançsal ve dini bir yapı olduğu kadar, etnik ve kültürel bir boyuta da sahiptir. Bu nedenle, Dersim aşiretlerinin Alevi inancına nasıl dahil olduklarını anlamak için bu etkileşimleri dikkate almak önemlidir. Ancak, tam olarak hangi aşiretlerin ve hangi etnik kökenlere sahip olduklarının tespiti karmaşık bir konudur ve kesin bir şekilde belirlemek zordur.

Başka bir önemli ayrıntı da kadınların rolüdür. Türk kültüründe, genç kızların değeri el işleri ve becerileriyle değil, at binip kılıç kuşanmalarıyla belirlenmiştir. Kadın-

⁴⁰ Han, *Şerefname kürt tarihi*, 194.

⁴¹ Biçer, "Dersim aşiretlerinin kökenleri", 51.

ların eşit haklara sahip olduğu ve giyiminde herhangi bir kısıtlama olmadığı vurgulanır. Türk kadını, savaşlarda eşiyile birlikte savaşarak aktif bir rol oynar. Örneğin, Babai ayaklanması olarak bilinen mücadelede, Baba İlyas'ın şeriatın kadını her türlü kısıtlamaya maruz bırakmasını umursamadan, kadının dinsel törenlerde ve karar toplantılarında yer almasını ve alınan kararlara ortak olmasını sağlar⁴². Bu durum, maalesef Orta Asya coğrafyasındaki diğer toplumlarda neredeyse hiç gözlenmez. Tomris Hatun örneği bunun bir örneğidir.

Milattan önce 600'lü yıllarda yaşandığı varsayılan ve ölen kocasının yerine hükümdar olan Tomris Hatun, İran kralı Büyük Kiros'u yenerek başını kesmiştir. Dünyanın ilk kadın hükümdarı olarak da bilinen Tomris Hatun, kadının güçlü konumunu temsil eder. Görüldüğü gibi, Türk toplumunda kadının konumu oldukça önemli bir yer tutar. Eşit haklar, aktif katılım ve liderlik rolleri, Türk kültüründe kadının değerini ve etkisini gösterir⁴³.

Tibet Türklerinde bir kahramanın, Kaplanın sırtına binip elindeki yılanı kırbaç gibi kullandığı anlatılır⁴⁴. Bu mitoloji, Hacı Bektaş'ı görmeye giden Mahmut Hayran Sultan'ın bir aslanın üzerine binerek yılanı kamçı gibi kullanması hikayesiyle birebir aynıdır. Bu da bize hikayelerin ve mitolojilerin nasıl ağızdan ağıza yayıldığını ve zamanla değişerek farklı ülkelerde dolaştığını gösterir⁴⁵.

⁴² Fuat Bozkurt, *Aleviliğin toplumsal boyutları*, 2. bs (Tekin Yayınevi, 1990), 110.

⁴³ Necati Gültepe, *Türk mitolojisi*, 5. bs (Resse Kitabevi, 2015), 391.

⁴⁴ Melikoff, İrene vd., *Tuttum aynayı yüzüme ali göründü gözüme*, çev. Erseven, İlhan Cem (Ant Yayınları, t.y.), 170.

⁴⁵ Gürdal Aksoy, *Dersim alevi kürt mitolojisi* (Komal Yayınevi, 2006), 41.

Melikoff gibi Orta Asya Türk toplulukları üzerinde araştırmaları bulunan bazı uzmanlara göre, eski Türk toplumlarının göçebe yaşam tarzından kaynaklanan inançlar mozaïği, Alevi-Bektaşilik'in temel niteliğini oluşturur. Hz. Ali için ise, eski Türklerin Gök tengrisine olan inancı neyse, Hz. Ali de odur şeklinde ifade edilir⁴⁶.

Alevi Kürtler hakkında yeterli araştırmaları bulunan Melikoff, Kurmancı-Kürt olarak adlandırılan insanları yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Melikoff'a göre, Alevi Kürtlerin ölümle ilgili adetleri, yeni doğan çocuklar ve lohusaların korkulu rüyası olan bebek yiyen cin inancı gibi birçok gelenekleri, Şubat ayında yapılan eski Türklerin on iki hayvan takvimine göre Hızır bayramı kutlamaları ve diğer adetler ve gelenekler, neredeyse tamamen eski Orta Asya Türkleriyle aynıdır. Alevi Kürtler, kendi kimliklerinin Kürt olmadığını belirtse de, inançları nedeniyle sürekli zulme maruz kalmış, yurtlarından ayrılmak veya terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu nedenle dağlara ve diğer bölgelere sığınmışlar ve Kürtlerle karışmışlardır. Zamanla dilleri değişmiş ve Kürt olarak anılmaya başlandıklarını dikkatlice belirtir⁴⁷.

Alevi ritüelleri ve dini törenlerinde kullanılan gülbanklar, deyişler ve duaların büyük bir kısmının Türkçe olduğu doğrudur. Bu, birçok araştırmacı ve yazar tarafından da kabul edilen bir gerçektir. Alevilik, kendine özgü ibadet ve dini uygulamaları olan bir inanç sistemidir ve bu uygulamalar Türkçe dilini kullanır. Ancak, tarih bo-

⁴⁶ Melikoff, İrene, *Uyur idik uyardılar*, çev. Alptekin, Turan (Cem Yayınevi, 1993), 17.

⁴⁷ Melikoff, İrene, *Uyur idik uyardılar*, çev. Alptekin, Turan (Cem Yayınevi, 1993), 104.

yunca yaşanan savaşlar, göçler ve diğer zorluklar, bazı insanların kendi inançlarını terk ederek farklı bir inanca geçmelerine neden olmuştur. Bu durumda, bu kişilerin ibadetlerini yeni inançları doğrultusunda kendi dillerinde yapmaları oldukça doğaldır. Geçim sıkıntıları, toplumsal baskı veya diğer etkenler de bu değişimi etkileyebilir.

Bu tür geçişler ve dilsel değişimler, toplumsal ve kültürel dinamiklerin bir sonucudur. İnsanlar, çeşitli nedenlerle inançlarını değiştirebilir veya uyum sağlamak için yeni ibadet yöntemleri benimseyebilirler. Bu, Alevilik veya başka bir inanç sistemi için de geçerli olabilmektedir.

Önemli olan, insanların kendi inançlarını benimsemeleridir. Bu Alevilik, yahut İslamiyet, Hristiyanlık veya başka bir dini inanç olabilir. Bu nedenle, bir toplumun Kürt veya Türk olması veya Alevi veya başka bir inanca mensup olması önemli değildir. Her insanın inancını benimsemesi ve yaşaması kişisel bir tercihtir. Bu konuları tartışmak bile üzücüdür, çünkü insanların inançlarına saygı duymak ve onları kabul etmek önemlidir.

Alevilerin Orta Asya'dan gelen Türkler olarak ve beraberinde getirdikleri inançlarla günümüzde on iki İmam inancını devam ettirmeleri, bazı soruları da beraberinde getirmektedir. Örneğin, neden Hz. Ali en uç tarafta ilahlaştırılmıştır? Bu gibi soruların cevaplanması için, ilgili konuların epistemolojisi hakkında daha iyi bir anlayışa sahip olmak gerekmektedir.

Hz. Ali'nin kırıatı Düldül'den, kılıcı Zülfikar'a kadar olan öğeler, aslında eski Türk mitolojilerinde yer alan efsanelerde de bulunan unsurlardır. Bu efsaneleri, ilerleyen sayfalarda daha ayrıntılı olarak açıklamaya çalışacağım.

Tüm inançlara tarafsız bir gözle bakarak, içerdikleri efsanelerin kökenleriyle ilgilendiğimi ve yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkan gerçeklikleri paylaşmak istediğimi belirtmek isterim. Elbette, bu araştırmaların eksiklikleri olabilir, ancak gerçeklerin ortaya çıkmasıyla yanlışların azalması arasında bir denge kurmayı hedeflediğimi ifade etmek isterim.

Şimdi, İslamiyet'in gelişiminden sonra yaşanan olaylara geri dönerek, bir takım inanç ve görüşlerin nasıl Alevi inancının içine girdiğine birlikte göz atalım. Bu sayede, konuyu daha detaylı bir şekilde ele alabiliriz.

İMAMET GÖRÜŞÜ NEDİR?

Önce on iki imam inancının en temelini oluşturan İmamet kavramını nedir? İyice bir tanıyalım. İmam, Şii görüşüne göre İslam aleminin yeryüzündeki lideri olmanın ötesinde bir role sahip olan kişidir. İmamet, İslam toplumunun yönetiminde önemli bir rol oynayan ve İslam'ın doğru yorumunu temsil eden bir liderlik pozisyonunu ifade eder⁴⁸.

İmamet, Şii İslam'ın temel doktrinlerinden biridir ve İmamet makamına sahip olan kişilerin Allah tarafından özel bir yetkiyle donatıldığına inanılır. Şii inancına göre, İmamet yetkisi sadece peygamberlik dönemi sonrasında başlamıştır ve İmamlar, peygamberlerin ruhani ve siyasi varisleri olarak kabul edilir. İmamet makamında bulunan kişi, sadece dini liderlik yapmakla kalmaz, aynı zamanda Şeriatın içeriğini değiştirme yetkisine sahip olduğuna inanılır. İmam, Allah'ın ilahi elçisi olarak kabul edilir ve gizli bilgilere de sahip olduğuna inanılır⁴⁹.

Şii terimi, kelime anlamı olarak "yanlı" veya "taraf" anlamına gelir. Bu terim, zamanında Hz. Ali'nin yanında yer alan insanlara atfedilmiştir. Şii inancı, sadece İranlılar veya İran inancı anlamına gelmez, çünkü Şiilik dünya genelinde birçok ülkede takip edilmektedir. Muhammed Hüseyin Tabatabai gibi Şii alimleri ve İslam filozofları, İmamet konusunu tefsir ederken, Kur'an'ın Bakara

⁴⁸ Mustafa Öztürk, *Tefsirde ehl-i sünnet-şia polemikleri* (2: Ankara Okulu, 2012), 19-20.

⁴⁹ Öztürk, 19-20.

turesinin 124. ayetini referans alır. Bu ayet, Allah'ın peygamberlerin yerine güçlü bir İmam gönderebileceğini ifade eder. Bu tefsirlere göre, İmamet, peygamberlik sonrası dönemde İslam toplumunun doğru yönlendirilmesi için gereklidir ve İmamlar bu görevi yerine getiren özel kişilerdir⁵⁰.

Tabatabai'nin tefsirine göre;

“(1) İmam Allah tarafından tayin edilir; (2) İmam'ın ilâhi korumayla masum olması gerekir; (3) İnsanlar var oldukça yeryüzünün gerçek bir imamdan yoksun kalması söz konusu değildir; (4) İmam'ın Allah tarafından desteklenmiş olması (müeyyed) gerekir; (5) Kulların amelleri imamın bilgisinden gizli saklı değildir; (6) İmam, insanların dünya ve ahiret konusunda ihtiyaç duydukları tüm bilgilere sahip olmalıdır; (7) İnsanlar arasında imamdan daha üstün kişilik özelliklerine sahip bir kimsenin bulunması muhaldir”⁵¹.

Çok önemli ikinci husus ise şöyle nitelendirmektedir;

“(1) İmamın her şeyden önce masum olması gerekir. Ali'den başka masum bulunmadığı hususunda icma vardır. Bu keyfiyet imamet hakkının Ali'ye ait olduğunu gösterir. (2) İmametnin şartı İslam öncesi dönemde günaha bulaşmamış olmaktır. Hz. Ali cahiliye devrinde hiçbir günah işlememiştir. Oysa ilk üç halife (meşâyih) İslam öncesi dönemde puta tapmıştır. Bu yüzden onların hiçbirisi imamete layık değildir. (3) İmamın “nasla” belirlenmesi gerekir. Ali hakkında birçok nas bulunma-

⁵⁰ Mustafa Öztürk, *Tefsirde ehl-i sünnet-şia polemikleri* (2: Anakara Okulu, 2012), 19-20.

⁵¹ Öztürk, 19-20.

sına mukabil ilk üç halifenin imametleri hakkında hiçbir nas yoktur. (4) İmamet umumi riyaset olup ilim, iman, ibadet, şecaat gibi üstün nitelikler gerektirir. Bütün bu nitelikler en mükemmel şekliyle sadece Ali'de mevcuttur⁵². Görüldüğü gibi İmam, sonsuz yetkisi olduğu gibi yeryüzünün de hakimi sayılmaktadır.

İslami siyasi mezhepler, genellikle İmamet kavramını ve hilafeti önemserler çünkü İmamet, hilafetin ta kendisidir. Hilafet, Müslüman toplumunun lideri ve Peygamberin vekili olarak kabul edilen bir kişinin yönetiminde olması anlamına gelir. İmamet, aynı zamanda halifelikle eş anlamlıdır. İlk mezhep olan Şiilere göre, İmamet Hz. Ali'ye verilmiş ve Peygamber Muhammed tarafından seçilmiş bir liderlik pozisyonudur. Şiilikte, İmamet'in tek varisi Hz. Ali olduğu ve ondan sonra da Ali ve Fatıma'nın çocuklarından gelen İmamların gelmesi gerektiği inancı vardır.

Tarihe bakıldığında, Ali soyundan gelen İmamların genellikle muhalefette kaldığı görülür. Şii inancına göre, on iki İmamı takip edenler, hükümeti yöneten diğer halifelerin hiçbirinin İmamet makamını hak etmediğine ve kusurlu olduklarına inanırlar. Bu görüşlere göre, Şii İmamların, İslam toplumunun doğru liderleri ve halifeleri oldukları düşünülür. İmamet, bu bakış açısına göre, İslam toplumunun düzgün bir şekilde yönetilmesi için önemlidir ve İmamlar, Allah tarafından özel olarak seçilmiş ve yetkilendirilmiş kişilerdir⁵³.

İmametlik, İsmaililik öğretisinden ayrılarak kendi başına bir reform haline gelmiştir. Bu reform, 2. Hasan'ın 1164

⁵² Öztürk, 19-20.

⁵³ Bernard Lewis, *Haşîşiler*, çev. Ali Aktan (Sebil Yayınevi, 1995), 8.

yılında Alamut kalesinde Dai'lerini ve müritlerini toplayarak ilan ettiği büyük kıyamet günü olarak adlandırdığı yeni düşünceleri içermektedir. Bu yeni düşünceye göre, her türlü şeriat yasası ve kullukla ilişkili olan sınırlamalardan kurtulmanın, özgür ve saf bir İslam anlayışını ortaya çıkaracağına inanılmaktadır. Bu açıklama, on iki İmam Şiiiliğinin mistik anlayışında yatan ontolojik bir inançla ilişkilidir, yani İmameti temsil eden kişinin Peygamberler fani olduğu için Peygamberlerden üstün olduğu düşüncesi yatmaktadır. Bu nedenle, geçmişin ve sonsuz geleceğin görüntüsünü taşıma yeteneğine sahip olan tek kişi, İmam olarak kabul edilir. Mistik anlayışa göre, tanrının yüce ismi ve sıfatının insanla buluştuğu nokta İmam'dır. Bu nedenle İmam, İnsan-ı Kâmil olarak adlandırılan, tanrıya erişmiş kişi olarak kabul edilir. İmamın bir tanrı olmadığı, ancak tanrıdan da ayrı olmadığı düşüncesi bu anlayışın temelini oluşturur. İmam'ın, İmamet'in ta kendisi olduğunu ifade etmek için şu sözleri kullanmıştır: "Ben, beni aradıkları her yerde, dağda, ovada ve çölde dostlarımla birlikteyim. Özümü, yani kendim hakkındaki marifet sırrını ifşa ettiğim kişi artık fiziksel yakınlığa ihtiyaç duymaz. İşte Büyük Kıyamet budur."⁵⁴ diyerek yeni bir sayfa açarak bir devrim yaratmıştır.

Bu yeni düşünce, İmametlik inancında bir dönüm noktası olmuştur. İmametlik, mistik bir anlayışla birleştğinde İmamın özel bir varlık olduğu ve tanrı ile bir tür birlik ve yakınlık ilişkisi içinde olduğu düşüncesi ortaya çıkar. İmam, İslam'ın içeriğini değiştirebilecek bir yetki-

⁵⁴ Mircea Eliade, *Dinsel inançlar ve düşünceler tarihi 3*, çev. Ali Berkay, c. 3 (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2000), 142-143.

ye sahip olarak kabul edilir ve İmametlik öğretisi, yeni bir sayfanın açıldığı bir dönemi temsil eder.

Anadolu Aleviliği, İslam'ın etkisiyle birlikte on iki imam inancını benimsemiştir. Bu süreçte Alamut Kalesi Dai'leri'nin yaydığı öğretinin etkisi önemli olmuştur. Alamut Kalesi'nin yıkılmasının ardından, Dai'ler farklı bölgelere giderek öğretiyi yaymışlardır. Bu yayılma sürecinde, bazı ruhani Alevi liderlerin Alamut Kalesi'nde eğitim aldığı düşünülmektedir. İran Şiiliğinde ise İmamet soyunun Safevi Şeyhlerinde devam edeceğine inanmışlardır. İran Şiileri, Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın ölümünden sonra İmamet'in, Şah İsmail'de zuhur edeceğine inanmaları nedeniyle Şah İsmail, henüz çocuk yaşta olmasına rağmen, ona bağlı olanlar canlarını tehlikeye atarak onu korumuşlardır. Bu durum, İran Şiiliği içinde İmamet'in devam ettiği ve Şah İsmail'e bağlılık gösterildiği inancının bir göstergesidir⁵⁵.

Hız. Ali'den başlayan İmamet oluşumu, Safevi ailesinin devam ettiği süre boyunca İmam'a ve ocaklarına canı pahasına bağlı kalmışlardır. Safevi ailesine duyulan bağlılık, İmamet'in devamı ve liderliğin korunması için büyük bir öneme sahiptir. İmamet sevgisi, Şah İsmail'in genç yaşında bile güçlü bir destek görmesini sağlamış ve onun liderliğinde Safevi Devleti'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Nihayetinde Şah İsmail'in 1498 yılında Bingöl ovasına geldiğinde, Anadolu'da bulunan Türkmen aşiretlerinin hemen hemen hepsi türküler eşliğinde halaylarla onu karşılamışlardır. Türkmen aşiretleri kısa sürede Şah İsmail'in liderliği altında bir araya

⁵⁵ Tufan Gündüz, *Şah ismail*, 7. bs (Yeditepe, 2017), 38.

gelerek ona destek olmuşlar ve bu desteğin sonucunda Safevi Devleti kurulmuş ve güçlenmiştir⁵⁶.

Bu olaylar, İmametın toplumlar üzerindeki etkisini ve insanların İmamet sevgisiyle nasıl bir araya gelebileceğini göstermektedir. İmamet, inananlar arasında birlik ve dayanışma duygusu oluşturmuş ve toplumsal hareketlerin oluşmasına yol açmıştır. Ayrıca yeri gelmişken **Şah** kelimesinin öneminden bahsetmek istiyorum.

"Şah" kavramı veya **"Şaha Gidelim"** söylemi, adalet ve hak arayışında bir kurtarıcı figürüne dönüşmüştür. Alevi inancının en önemli özlemlerinden biri **"Rıza Şehri'dir"**. İnsanların eşitlik içinde yaşadığı, emeğin sömürülmediği, özgür bir dünya hayalini kurarken bu zorlukları aşabilecek kurtarıcının Şah olduğuna inanmışlardır. Aleviler, Şah kelimesini sadece Şah İsmail için kullanmamışlardır.

Bazı durumlarda Ali'ye "Şah-ı Merdan" denmiştir, bazen de Şah Hüseyin. Baba İlyas, Hacı Bektaş, Şah Kallender gibi isimler için de kullanılmıştır. Aleviler, umutsuzluk ve adaletsizlik karşısında tek gücün Şah olduğuna ve bu kurtarıcı gücün bir gün kesinlikle geleceğine inanmışlardır. Alevi inancında **"don değiştirme"** veya **"devriye"** inancıyla birlikte, Şah'ın ne zaman ve hangi şekilde geleceğinin belirsiz olduğu için Şah kavramı, Alevi inancının en üst sıralarında bir kurtarıcı olarak yerini almıştır.

⁵⁶ Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar tarihi*, 2. bs (Yeditepe Yayınevi, 2016), 12-13.

**Bir kişi gayetle sevse pirini
Osmanlılar talan eder malını
Ben sürmezem erkânsızın yolunu
Bu yıl bu yayladan Şah'a giderim**

Pir Sultan Abdal

Anadolu'ya gelerek Alevi Dede ocaklarının bir bölümünü oluşturan batını İsmaili Dai ailelerinin etkileri, özellikle Selçuklu dönemiyle ilişkilendirilir. Bu dönemde, batını İsmaili Dai'ler Anadolu'ya gelmiş ve burada İsmaililik'in öğretilerini yaymışlardır⁵⁷. Alevi Dede ocakları, Alevilik mezhebine bağlı olan ve topluluklar arasında dini liderlik görevini üstlenen Dede ailelerinden oluşmaktadır. Bazı kaynaklara göre ise, batını İsmaili Dai'lerin Anadolu'ya gelmesiyle birlikte Alevi Dede ocaklarının oluşumu gerçekleşmiştir.

Esin'in ifadesine göre, ocağın kutsallığı hakkında şu bilgiler verilmektedir: "Kâinat simgesi olan otağın ortasında, kubbenin merkezindeki tügünük denen duman deliğinin altında, taşınır (oçok) (üç ayaklı kazan-ocak) durmaktaydı. İç Asya eski göçebe geleneğinde de oçok hem yemek pişirme hem ateş ayininin yapıldığı yerdii." Ayrıca Ay'ın yahut haftanın belirli günlerinde bin mum yakılıp dini ayinler yapıldığını öğrenmekteyiz⁵⁸. Bu açıklamaya göre, ocağın merkezindeki tügünük denen duman deliği altında taşınır bir ocak bulunmaktadır. Bu ocak, otağın ortasında durmaktadır. Oçok olarak adlandırılan bu ocak, yemek pişirme işlevinin yanı sıra ateş ayinlerinin de gerçekleştirildiği bir yerdir. İç As-

⁵⁷ Baki Öz, *Hız, alî'den m. kemal'e aleviliğın tarihçesi* (İstanbul: Can Yayınları, 2004), 101.

⁵⁸ Esin, Emel, *Türk kozmolojisine giriş* (Kabalıcı Yayınevi, 2001), 41-53.

ya'da eski göçebe geleneğinde bu oçoklar, önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Ateş, göçebe yaşam tarzında büyük bir öneme sahiptir. Soğuktan korunma, yemek pişirme ve karanlıkta aydınlanma gibi temel ihtiyaçları karşılamak için ateşin sürekli yanması gerekmektedir. Göç ettiklerinde bile ateşin sönmemesi için ellerinden geleni yaparak ateşin közlerini tencere veya benzeri kaplara koyarak yanlarında taşırlar. Bu nedenle ateş kültünün nasıl ortaya çıktığını anlamak oldukça kolaydır. Eski Türklerin göçebe bir toplum olduğunu düşünürsek, ateşin Türkler için son derece önemli bir unsuru olduğunu rahatlıkla görebiliriz. Ateş, Türk ve diğer toplumlar arasında sönmemesi ve sürekli yanması gereken bir unsur olarak kutsal bir nitelik kazanmıştır⁵⁹.

Arkaik toplumlarda, ateşin tanrılar veya ruhani varlıklar tarafından insanlara bir hediye olarak verildiği düşünülmektedir, bu da onu insanlar için hayati bir unsur olarak değerli kılmıştır.

⁵⁹ Sular, "Zerdüştlük ve yezidilik bağlamında kürtlerin inançlarının kökeni problemi".

GADİR-İ HUM OLAYI

Hız. Peygamberin ölmeden önce 16 Mart 632 yılında son veda Hac dönüşünde Mekke-Medine arasında Gadir-i Hum denilen vadede bir veda konuşması yapmıştır⁶⁰.

Bu yüzden de bu olaya Gadir-i Hum denilmektedir.

Şiilerin anlatımına göre, Gadir-i Hum olayı, İslam'ın erken dönemlerinde gerçekleşen bir olaydır. Bu olaya göre, Peygamber Muhammed'in son Hac seferi sırasında, kendisine eşlik eden yüzlerce Müslüman Hacı'nın önünde önemli bir konuşma yapmıştır. Şiiler, bu konuşmanın Hz. Ali'nin gelecekteki liderliğine işaret ettiğine inanır. Şiiler, Gadir-i Hum olayında Peygamber Muhammed'in, Hz. Ali'yi açıkça veliahtı ve halefi olarak duyurduğunu iddia ederler. Sözde, Peygamber, Hz. Ali'nin elini tutarak "**men kuntu mevlahu fa-Ali mevlahu**" (ben kimin mevlasıysam, Ali de onun mevlasıdır) şeklinde bir ifade kullanmıştır⁶¹.

Şiiler, bu ifadenin Peygamber'in Hz. Ali'yi lider olarak belirlediğine dair bir kanıt olduğunu düşünürler. Şiiler, Gadir-i Hum olayını desteklemek için Kur'an ayetlerini ve bazı hadisleri kullanırlar. Bu delillere dayanarak, Peygamber Muhammed'in vefatından sonra Hz. Ali'nin halife olması gerektiğini savunurlar⁶².

⁶⁰ Abdulkadir Sezgin, *Hacı bektaş veli ve bektâşilik*, 6. bs (Akçağ Yayınları, 2012), 204.

⁶¹ Gürbey, Hüsnü, *Kızılbaşlık kökeni evrimi ve felsefesi* (Peri Yayınları, 2016), 195.

⁶² Farhad Daftary, *Şii islam tarihi*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım (Alfa Yayıncılık, 2016), 47.

Ayrıca, olay sırasında Peygamber'in yanında bulunan ve önemli sahabeler arasında yer alan Selman-ı Farisi, Ebu Zerr Gaffari, Mikdad bin Esved, Kindi ve Ammar bin Yaser gibi isimlerin de Ali'nin halifeliğini desteklediklerini belirtirler. Ancak karşıt görüşlü Müslümanlar, Gadir-i Hum olayının Hz. Ali'nin halifeliğine dair kesin bir kanıt olmadığını düşünürler. Onlar, Peygamber Muhammed'in vefatından önce açıkça Ebu Bekir'i halefi olarak belirlediğini ve bu seçimin tanrısal bir karar olduğuna inanarak, insanların halifeyi seçmelerinin dini açıdan kabul edilemez olduğunu savunurlar. Bu farklı görüşler, İslam toplumunu ikiye bölmüş ve Şiilik adı verilen Ali taraftarlığı akımının doğmasına sebep olmuştur. Bugün Şiiler, Gadir-i Hum'u en kutsal bayramları olarak kutlarlar ve inançlarına göre Peygamber'in söylediği sözlerin yerine getirilmediğine inanırlar⁶³.

Yine bir Şii anlatımına göre, söz konusu rivayet, Hz. Peygamber'in ailesi olan Kızı Fatıma ve Ali'nin neslinin ne denli önemli olduğunu vurgulayan bir hadistir. Ehlibeyt yanlısı olan Aleviler içinde çok önemli olan bu hadisi bir kanıt olarak gösterirler ve ona dayanarak Hz. Peygamber'in ailesine, yani Ehlibeyte olan sevgi ve saygılarını ifade ederler. Rivayete göre, Hz. Peygamber, ahirete göç ettiğinde ve cennetteki havuzun kıyısına ulaştığında, müminlere dönerek onlardan iki değerli şeyin hesabını soracaktır. Bunlardan ilki, yüce tanrının kitabıdır, yani Kuran-ı Kerim'dir. Diğer ise Hz. Peygamber'in Ehlibeyti yani ailesi olan Kızı Fatıma, Ali ve on iki

⁶³ İsmail Özmen, *Alevi-Bektaşî şiirleri antolojisi*, c. 4 (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998), 663.

imam s lalesidir. Hz. Peygamber, bu iki Şeyin birbirinden ayrılmayacağını bildirdiğine inanılır⁶⁴.

Aleviler ve Şiiler bu hadisin, Hz. Peygamber'in Ehlibeyte olan özel bir vurgu yaptığını ve onların toplum içindeki önemini belirttiğini d Ő n rl r. Onlara göre, Ehlibeyt, İslam'ın ruhani ve irfani mirasını taşır ve rehberlik eder. Bu nedenle, Alevilikte Ehlibeyte duyulan sevgi ve saygı önemli bir yer tutar. Bu farklı yorumlar ve anlayışlar, İslam toplumunda çeşitli inanç ve farklı fraksiyonların doğmasına sebep olmuştur.

⁶⁴ Şakir Keçeli ve Aziz Yalçın, *Alevilik-bektaşilik açısından din kültürü ve ahlâk bilgisi* (Ardıç Yayınları, 1996), 74.

SIFFİN SAVAŞI

Sıffin Savaşı olarak bilinen olay, 657 Temmuz ayında gerçekleşmiştir. Savaş, Türkiye'ye yakın bir yer olan Suriye'nin Rakka şehrinde gerçekleşmiştir. Bu savaşta, Hz. Ali'nin ordusu ve Muaviye'nin ordusu karşı karşıya gelmiştir. Savaşın sonucunda taraflar birbirlerini tam anlamıyla yenemediği için savaşın sonlandırılması ve bir anlaşma sağlanması kararı alınmıştır. Bu anlaşma gereği savaş bir yıl boyunca durdurulmuş ve son kararı hakemlere bırakılmıştır. Savaşın sonunda, Hz. Ali'nin askerlerinin başlarına kırmızı serpuşlar taktığına dair rivayetler bulunmaktadır⁶⁵.

Bu olay, Aleviler ve Şiiler için sembolik bir öneme sahip olmuştur. Kırmızı başlık veya kızıl renk, Alevilik ve Şiilikte ayrı bir anlam taşır. Bu renk, Hz. Ali'nin yanında yer alanların ve direnişin simgesi olarak kabul edilir. Alevilik ve Şiilikte kırmızı renk, mücadele ve bağlılık sembolü olarak anılır.

Ancak, bu olayın tarihsel gerçekliği ve detayları konusunda farklı yorumlar bulunmaktadır. Tarihsel kaynaklarda bazı farklılıklar ve belirsizlikler olduğundan, Sıffin Savaşı'nın tam olarak nasıl sonuçlandığı ve kırmızı başlık hikayesinin ne derece doğru olduğu konularında tartışmalar mevcuttur. Bu nedenle, farklı İslam mezhepleri arasında bu konuda farklı görüşler bulunabilmektedir.

⁶⁵Pehlivan, Battal, *Anadolu'da alevilik* (Şahkulu Sultan Külliyesi, 1992), 75.

Hız. Ali'nin bu olaya razı gelmesini kabullenemeyen bir grup, Sıffin Savaşı sonrasında Hız. Ali'yle anlaşmazlığa düşer ve Ali'yi terk ederek ayrılırlar. Bu grup, günümüzde Hariciler olarak bilinen bir grubu oluşturur⁶⁶. Haricilerin Ali'yi terk etmesi ve iç çatışmalar, Ali'nin gücünü ve konumunu zayıflatır. Bu durum Ali'nin otoritesinin sarsılmasına ve popüleritesini kaybetmesine yol açar. Zamanla, Ali'nin kendisine karşı çıkan özellikle Hariciler dahil, önceki destekçilerine saldırması, hem kendi tarafından hem de diğer taraftan ağır kayıpların oluşmasına neden olur. Başarısız girişimler sonucunda yeni bir güçlü ordu kuramayan Ali, sonunda Kufe şehrine çekilmek zorunda kalır. Ali'nin zayıflayan konumu ve iç karışıklıklar, onu tehlikeli bir duruma sokar. Nihayetinde, Haricilerden biri olan Abdurrahman bin Mülcem, 25 Ocak 661 tarihinde Ramazan ayında Ali'yi zehirli bir hançerle sırtından vurur. Ali birkaç gün sonra bu yaralar nedeniyle ölür⁶⁷. Bu olay, İslam tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Ali'nin öldürülmesi, İslam toplumunda derin bir ayılığa ve siyasi karışıklıklara yol açar. Ali'nin ölümü, Müslümanların tarihinde önemli bir dönemi ve ardından gelen halifelik tartışmalarını başlatır.

⁶⁶ Daftary, *Şii islam tarihi*, 50-51.

⁶⁷ Farhad Daftary, *İsmaililer*, çev. Erdal Toprak (Doruk Yayınları, 2005), 71-72.

İMAM HASAN

Hız. Ali'nin ölümünden sonra, babasının liderlik mücadelesini sürdürmesi beklenen oğlu Hasan, herkesi hayal kırıklığına uğratar ve Muaviye ile anlaşır⁶⁸.

Bu anlaşma, Hasan'ın babasının tarafında olan tüm Şiileri şaşırtır ve umutlarını boşa çıkarır. Şii parti liderleri, Hasan'ın tamamen kayıtsız kalması durumunda umutlarını yitirir ve onun yerine Hucr bin Adi el Kindi'yi parti sözcüsü olarak seçerler. Kindi, Küfe'deki Ali taraftarları arasında umut kaynağı olur. Cuma namazlarından sonra Muaviye'nin emriyle Ali için lanet okunmasına karşı büyük bir tepki gösterir ve herkesin beğenisini kazanır. Örgütsel çalışmaları yürüten bir grup, Muaviye'ye karşı büyük bir ayaklanmanın başlatılması ve Hasan'ın da liderlik etmesi için Medine'ye kadar giderek taleplerini iletmek isterler. Ancak ne yazık ki, Hasan bütün bu istekleri geri çevirir. Muaviye, halifeliği boyunca sert ve adaletsiz bir yönetim sergiler. Ayaklanma tehditlerine karşı önlemler alır ve Şii girişimlerini zayıflatmayı başarır. Bu dönemde Muaviye'nin güçlü bir liderlik sergilemesi, Şii hareketini etkisiz hale getirir ve mücadelelerini engeller⁶⁹.

Sonuç olarak, İslam'ın erken dönemlerinde, İslam toplumu, Hazreti Muhammed'in vefatından sonra liderlik konusunda anlaşmazlıklara sahne oldu. Bu dönemde,

⁶⁸ Abdölbaki Gölpınarlı, *Alevi bektâşi nefesleri* (Remzi Kitabevi, 1963), 45.

⁶⁹ Daftary, İsmaililer, 76.

İslam toplumu, iki büyük siyasi grup arasında bölündü: “Şiiler ve Sünniler”.

Şiiler, Hazreti Muhammed'in damadı ve kuzeni Hz. Ali'nin liderliğini kabul eden bir grup olarak ortaya çıktı. Hz. Ali'nin İslam'ın meşru lideri olduğuna inanıyorlardı ve onun soyundan gelen imamların, İslam toplumunu doğru bir şekilde yönlendireceğine inanıyorlardı. Ancak Hasan'ın, Muaviye ile anlaşma yaparak hilafet hakkından feragat etmesi, Şiiler arasında büyük bir hayal kırıklığına yol açtı. Hasan'ın anlaşma yapması, Şiilerin umutlarını boşa çıkardı ve bir kısmı için bu olay, İslam tarihindeki siyasi huzursuzluğun ve haksızlığın sembolü haline geldi.

Diğer yandan, Muaviye, Hazreti Muhammed'in arkadaşı ve Emevi Hanedanı'nın kurucusu olarak Sünnilerin lideri olarak kabul edildi. Muaviye'nin güçlü yönetimi, onun karşıtlarını etkisiz hale getirdi ve Şiilere karşı üstünlük sağladı. Muaviye'nin güçlü ve merkezîyetçi yönetimi, İslam dünyasında siyasi ve mezhebi ayrılıkların derinleşmesine neden oldu. Bu dönemde, Sünni inanç ve uygulamalar daha yaygın hale geldi, Sünnilik resmi mezhep olarak kabul edildi ve İslam'ın çoğunlukla Sünni bir inanç olarak yayılmasına yol açtı.

Bu olaylar, İslam toplumunu kalıcı olarak etkiledi ve İslam dünyasında farklı mezheplerin ve fırkaların ortaya çıkmasına neden oldu. İslam dünyasında Şiilik ve Sünnilik, en büyük mezhepler olarak kabul edildi, ancak diğer mezhepler ve fırkalar da varlıklarını sürdürdü. Bu ayrılıklar, tarih boyunca çeşitli dönemlerde çatışmalara ve siyasi gerilimlere yol açtı. Ancak aynı zamanda, İslam dünyasında birlik, hoşgörü ve diyalog çabaları da mevcut oldu ve hala devam etmektedir. Çoğu Müslüman, bu tarihsel ayrılıklara rağmen, İslam'ın temel prensipleri ve birliği üzerinde birleşmeyi hedeflemektedir.

İMAM HÜSEYİN

Hasan'ın ölümünden sonra, Şiilerin umutları Ali'nin küçük oğlu Hüseyin'de yeşermeye başlar. Ali taraftarları, Hüseyin'in Ali soyundan gelen halifelik hakkını tekrar elde etmesini umarlar. Tüm çabalara rağmen, Hüseyin de ağabeyi Hasan'ın Muaviye ile yaptığı anlaşmaya uyacağını ve Muaviye'nin yaşadığı sürece iktidar mücadelesi vermeyeceğini kesin bir şekilde beyanat eder⁷⁰.

Bu nedenle, Hüseyin'in yanında yer alanlar arasında yeterli destek ve örgütlenme sağlanamadığı için başarısız olunur. Bu durumda, Hucr Kindi, tekrar öne çıkarak Emevi iktidarına karşı mücadeleyi önderlik etmeyi seçer. Ancak Hüseyin'e destek verenlerin yetersiz olması ve yeterli bir örgütlenme yapılamaması nedeniyle başarısız olurlar⁷¹. Sonuç olarak, Kindi ve arkadaşları tutuklanır. Onlara, Ali'ye hakaret etmeleri karşılığında canlarının bağışlanacağı söylenir, ancak kendilerini fedâ etmeyi seçerler⁷².

Bu şekilde, daha sonra Hüseyin'in de şehit edilmesiyle birlikte, Şii şehitlik geleneğinin başlangıcı olan "Şehitlerin Serveri" (Seyyid er Şüheda) unvanını kazanırlar⁷³.

⁷⁰ Sibel Kuşca, "Şah ismail hatai'nin ve pir sultan abdal'ın nefes ve deyişlerinde mitik unsurlar" (Yüksek Lisans Tezi, ESOGÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 21.

⁷¹ Daftary, *İsmaililer*, 76.

⁷² R. Ali Özdemir, *Aleviliğin yazılmayan tarihi*, 14. bs (Kripto, 2016), 64.

⁷³ Daftary, *İsmaililer*, 76.

Muaviye'nin 680 yılında ölmesiyle birlikte, babasının yerine "ilahi halife imam"⁷⁴ olarak oğlu Yezid, Muaviye'nin saltanatı boyunca destek veren önemli isimlerin de desteğiyle halifeliliği devralır. Ancak Kufe'li Şii liderler, Ali'nin birçok savaşında Hüseyin'e destek veren Süleyman b. Surad el Huzai, Habib b. Müzahir ve Müslim b. Esace, Hüseyin'e haber göndererek Yezidi'n halifeliliğini geri almak için harekete geçmelerini söylerler. Bu duruma ek olarak, diğer bölgelerden de Hüseyin'e destek sözü alınır ve zaten Yezide biat etmemiş olan Hüseyin, olayları daha iyi anlamak için kuzeni Müslim b. Akiyl'i Kufe'ye gönderir ve gerekli hazırlıkları yapmasını ister⁷⁵. Bu arada Kufedeki karışıklığı fırsat bilen İspanya'nın, Girit adasını işgal ettiğinden bahseder Evliya Çelebi⁷⁶.

İmam Hüseyin, binlerce Kufeli'nin kendisine söz verdiğini öğrendiğinde, önceden Kufe'ye gönderdiği kuzeni Müslim⁷⁷ sayesinde Kufeli'lerin liderliğini kabul etmeyi kararlaştırarak yola çıkar. İktidara karşı girişimin planlarını öğrenen Yezid, Hüseyin'i şehit etmek ve isyanları sert bir şekilde bastırmak için sadık adamı Basra Valisi Ubeydullah'ı görevlendirir⁷⁸.

Yezidi'n emrindeki adamlar ve Basra Valisi, zaten cesaretleri pek fazla olmayan Kufe halkını ve diğer taraftarları geri püskürtüp herhangi bir isyana engel olurlar. Bu

⁷⁴ Faik Bulut, *Hasan sabbah gerçeği* (Berfin Yayınevi, 2010), 99.

⁷⁵ Daftary, *İsmaililer*, 77.

⁷⁶ Evliya Çelebi, *Günümüz türkçesiyle evliya çelebi seyahatnamesi 8*, çev. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (YKY, 2011), 510.

⁷⁷ Korkmaz, Esat, *Alevilik ve aydınlanma*, 2. bs (Pencere Yayınları, 2013), 348.

⁷⁸ Kocaer Abdullah feyzi, *Buhari ve Müslim'in İttifak Ettiği Hadisler E-kitap* (Hüner Kitapevi, t.y.), 36, erişim 07 Kasım 2022.

sırada Hüseyin'in kuzeni Müslim yakalanarak idam edilir. Tüm bu olaylardan habersiz yola çıkan Hüseyin, yanında küçük bir grup ve akrabalarıyla birlikte Kerbela'da dört bin kişilik bir Yezid ordusuyla karşılaşır. Hüseyin ve yanındakilerin Yezide biat etmeleri halinde başlarına bir şey gelmeyeceği söylenmesine rağmen, Hüseyin'in kesin duruşu ve boyun eğmemesi, babası Ali gibi, Muharrem ayı olması ve kendisinin de Muharrem'in onuncu günü birkaç çocuk ve kadın dışında vahşice katledilerek tarihte asla unutulmayacak adına **“Kerbela”** dediğimiz bir direniş sergilerler. Hasta olduğu için çadırında kalan ve Zeynel Abidin olarak bilinen Hüseyin'in oğlu Ali ile birkaç Kufeli, hayatta kalmayı başarır. Yezid, İslam tarihinin en vahşi ve insana yakışmayan katliamlarından birini gerçekleştirirken, karşısında dimdik duran ve asla boyun eğmeyen Ali'nin oğlu, şehitlerin serveri Hüseyin ve onun yandaşları yer alır. Bu direniş, İslam tarihinde asla unutulmayacak bir yürek yarası olarak kalır⁷⁹.

Aleviler, Muharrem ayında on iki imam orucunu tutarlar, ancak bu geleneğin kökeni çok daha eskiye dayanır. İnanişâ göre, Nuh'un tufanından kurtulanlar, tanrıya olan şükran borçlarını ödemek amacıyla oruç tutmuşlardır⁸⁰. Muharrem ayı, hicri takvime göre yılın ilk ayıdır ve her yıl farklı bir güne denk gelir. Hz. Hüseyin'in Muharrem ayında şehit edilmesi, Aleviler için büyük bir öneme sahiptir ve bu nedenle **“Yas-ı Matem”** olarak kutsal kabul edilir.

⁷⁹ Daftary, *İsmaililer*, 78.

⁸⁰ Lütfi Kaleli, *Mitolojide inanç ve peygamberler* (Can Yayınları, 1996), 245.

Ancak burada Muharrem orucuyla ilgili bir noktaya değinmek istiyorum; bazı Muharrem orucu tutan kişilerin eski geleneklerini sürdürdüğü gözlenmektedir. Bu gelenekler arasında sakal tıraşı olmama, et yememe, su içmeme, hatta banyo yapmama gibi uygulamalar bile vardır. Alevi inancı sürekli gelişen, yenilikçi bir inançtır ve gereksiz alışkanlıklardan ve adetlerden kurtulmalıdır. Tıraş olmama, banyo yapmama gibi bazı geleneksel uygulamaları bir kenara bıraktığımızda, özellikle Muharrem orucu süresince su içmeme sağlık açısından ne kadar tehditkar olduğunu belirtmeme gerek yoktur sanırım. Banyo yapmamak da anlaşılır bir durum değildir ve günümüzde hiç de hoş karşılanmayan bir durum olarak değerlendirilir.

Hz. Hüseyin'in zalime boyun eğmeyip dik duruşunu anmak ve Yas-ı Matem uygulamak, inananların en doğal hakkıdır. Bu, Şii Müslümanlar arasında yaygın olan bir ritüeldir ve onlar için Hz. Hüseyin'in fedakarlığı ve adalet mücadelesi önemli bir semboldür. Ancak, bazı bölgelerde, özellikle İran'da gerçekleştirilen kendini kırbaçlama ve işkence gibi aşırı ritüeller, Alevi inancına zarar verebilecek yanlış anlamalara neden olabilmektedir.

Alevi inancının özünde, sevgi, hoşgörü, adalet ve insana saygı gibi evrensel değerler ön plandadır. Bu bağlamda, Yas-ı Matem gibi ritüellerin Alevi inancına zarar verme potansiyeli vardır çünkü bu ritüellerde kendini yaralama veya aşırı acı çekme gibi eylemlere odaklanıldığı zaman, inancın temelindeki sevgi, hoşgörü ve adalet gibi değerler geri planda kalabilir. Bu tür aşırılıklar, dikkatlerin asıl odak noktasından saptırılmasına ve yanlış bir imajın oluşmasına yol açmaktadır.

Bu nedenle, Alevi inancının özünü anlamak ve anlamak için daha geniş bir bakış açısıyla yaklaşmak önemlidir. Yas-ı Matem gibi ritüeller, Hz. Hüseyin'in anısını canlı tutmak ve adalet mücadelesini hatırlamak amacıyla yapılmalıdır. Ancak bu ritüeller, anlamını yitirmeden ve Alevilik'in temel prensiplerine uygun olarak gerçekleştirilmelidir. İnançlarımızı ve ritüellerimizi anlarken, karşılıklı anlayış, hoşgörü ve saygıya da özen göstermek önemlidir.

ZEYNEL ABİDİN

Kerbela olayı, tarihte büyük bir insanlık suçu olarak kabul edilen ve İslam'ın Şii mezhebine mensup olan Hz. Hüseyin ve beraberindeki birçok taraftarının Emevi güçleri tarafından şehit edildiği vahim bir olaydır. Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynel Abidin ise bu katliamdan sağ kurtulan biridir ve dürüstlüğü ile aşırı derecede dindarlığıyla tanınmaktadır⁸¹. İbadet edenlerin efendisi⁸² olarak da bilinen Zeynel Abidin, Kerbela'dan sonra Medine'ye yerleşerek sessiz ve politikadan uzak bir hayat sürmüş, Emevi iktidarına karşı geliştirilen olaylarla tamamen alakasız ve sessiz kalmıştır.

Zeynel Abidin'in bu tarafsızlığı, Şiiliğin ılımlı kanadının oluşumuna da katkıda bulunmuştur. Zeynel Abidin'in ılımlı taraftarları, imamlığın ona babası Hz. Hüseyin tarafından verildiğini savunmaktadır, ancak gerçekte büyük bir topluluk onu takip etmemiştir. Kerbela'dan sonra Ali'nin diğer karısından olan oğlu İbn el Hanefiye ise, El Muhtar adında bir liderin önderliğinde hareket ederek Kufe'de benzersiz bir taraftar kitlesi oluşturmuş ve İbn el Hanefiye'yi Mehdi ilan ederek onu İmam olarak kabul ettirmiştir. Bu, Zeynel Abidin'in İmam olarak kabul edilmediği anlamına gelmektedir⁸³.

⁸¹ Faik Bulut, *Ali'siz alevilik* (Berfin Yayınları, 2007), 432.

⁸² Ali Canip Olgunlu, *Ana tanrıça'dan mevlâna'ya*, 2007, 309.

⁸³ Daftary, *İsmaililer*, 91.

İBN EL HANEFİYE

İbn el Hanefiye'nin ölümünü kabul etmeyen bazı gruplar, onun Medine yakınlarında saklandığını, hala hayatta olduğuna ve bir gün adaleti sağlamak için Mehdi olarak geri döneceğine kesin bir inanç taşımaktadırlar⁸⁴. Bu gruplar, İbn el Hanefiye'nin liderliği altında birleşerek adaletin gerçekleşmesini beklemektedirler.

Ancak, İbn el Hanefiye'nin ölümünü kabul eden ve ona bağlılık yemini eden büyük bir taraftar kitlesi de vardır. Bu taraftarlar genellikle İbn el Hanefiye'nin büyük oğlu olan Ebu Haşim Abdullah'a sadakat gösterirler. Bu şekilde, Ebu Haşim, tüm Ali soyunu kabul etmese de bir önceki İmam'ın bir sonraki İmamı atama prensibini başlatmış olur. Ebu Haşim, Zeynel Abidin'in birkaç yaş genç kuzenidir ve özellikle Şii taraftarlarına İmamlık etmeye başlar. El Muhtar'ın özenle yürüttüğü Şiilik davası günden güne genişler ve Ebu Haşim'in ünü Horasan bölgesine kadar yayılır. Orada sayısız bir taraftar topluluğu oluşur⁸⁵.

İbn el Hanefiye'nin düşüncelerini savunan Beyan Seman, Ebu Haşim'in ölümünden sonra radikal düşünceleriyle yeni bir dönem başlatır. Beyan Seman, Muhammed el-Bakır'a gönderdiği bir mektupta, tanrı ile kul arasında elçilik görevinin kendisine verildiğini ileri sürerek, Hz. Muhammed'in uyguladığı bazı şeriat hükümlerini kaldırdığını ve bunların sadece kendisinin bi-

⁸⁴ Gürbey, Hüsnü, *Kızılbaşlık kökeni evrimi ve felsefesi*, 203.

⁸⁵ Daftary, *İsmaililer*, 93-96.

lebileceğini iddia eder⁸⁶. Beyan Seman, tanrının ilahi varlığını antropomorfizme dayandırmış ve tanrının tamamen bir nurdan oluşan bir insan şeklinde tecelli ettiğini ileri sürmüştür. Bu görüş, geleneksel anlayıştan oldukça farklı ve radikal bir yaklaşımdır⁸⁷. Tabi ki, bu durumda Beyan Seman'ın savunduğu düşünceler, İbn el Hanefiye'yi Muhammed el-Bakır'a karşı savunmak amacıyla ortaya çıktığı çok açıktır. Bu düşünceler, İbn el Hanefiye'nin ölümünden sonra Şii topluluğu içinde yeni bir dönemi başlatmış ve daha radikal bir görüşün benimsenmesine neden olmuştur. Ancak, bu düşüncelerin genel Şii toplumu içinde ne kadar yaygın olduğu ve kabul gördüğü tam olarak bilinmemektedir.

Uluhiyet fikrini ilk savunanlardan biri olan Beyan, Uluhiyetin (Tanrısallık) Hz. Ali'ye intikal ettiğini, ondan sonra da çocuklarına ve nihayetinde kendisine geçtiğini iddia eder⁸⁸.

Bu düşünce İslamiyet ile uyumlu olmayan fikirler içermektedir ve belki de İsmaililik ve ardından Nizarilik mezheplerinin ortaya çıkmasına yol açmış olabilir. Beyan ve Ebu Haşim'in taraftarlarının Horasan ve çevresinde yaygın olduğunu düşündüğümüzde, bu düşüncelerin Türk toplumu arasında nasıl yayıldığını anlamak da zor olmasa gerekir.

Öte yandan, unutmamamız gereken bir nokta da şudur: Emevi iktidarının baskısı altında sıkıntı çeken halk, Abbasileri iktidara taşımak için büyük destek vermiş ve

⁸⁶ TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, *İslâm ansiklopedisi*, c. 6, t.y., 28-29.

⁸⁷ Annemarie Schimmel, *Dinler tarihine giriş*, ed. Recep Kibar (Kül-lyat Yayınları, 1999), 284.

⁸⁸ Merkezi, *İslâm ansiklopedisi*, 6:29.

bu mücadelede en önemli destekçiler ve güç kaynakları Haşimi ailesi olmuştur⁸⁹.

Bu bağlamda, Beyan'ın uluhiyet fikri ve Ebu Haşim'in liderliği Horasan'da geniş bir takipçi kitlesi bulmuştur. Bu düşüncelerin zaman içinde Alevi-Bektaşî doktrinin içine girip yayıldığı ve etkisini gösterdiği düşünülebilir. Ancak, bu fikirlerin genel olarak İslam toplumu içinde kabul gördüğü veya yaygın olduğu söylenemez. Aksine, daha çok belirli bir mezhep veya grup içinde yer alan düşünceler olarak değerlendirilmelidir.

⁸⁹ Abdullah Ekinci, *Ortadoğu'da marjinal bir hareket - karmatiler* (Odak Yayınevi, 2005), 228.

MEHDİ İNANCI

Yezidi'nin ölümünden sonra, El Muhtar adlı kişi Hüseyin'in intikamını almak için destekçileri bir araya getirmiş ve Mehdi inancını İbn el Hanefiye üzerinden yaymıştır. Bu durum, Ali, Hasan ve Hüseyin için kullanılan bir ifade olan Mehdi'nin sadece bir saygı ifadesi olduğu şeklinde algılanıyordu. Ancak El Muhtar, ezilenleri zulüm ve zorbalıktan kurtarıcı ve yol gösterici bir figür olan imam yani Mehdi olarak anlamlandırarak büyük bir Şii kitlesi oluşturmak için Arap olmayan ve içinde kölelerin de bulunduğu hoşnutsuz Müslüman kitleleri bir araya getirmiştir⁹⁰.

Radikal paradoks düşüncenin önde gelen isimlerinden biri olan Ebu Mansur El İlci, tanrısal özün, özellikle imamların insan vücuduna girdiğini ya da bu vücutta yeniden doğduğunu (hülul) savunur⁹¹

Caferi Sadıkla ters düşen Ebu Mansur el ilci, kendisinin imam olduğunu söyler. Mansur, dini emirlerin sadece birer temsili değerden ibaret olduğunu ve harfi harfine yerine getirip emirlerine uymanın gereksiz olduğunu savunan bir düşünce yapısına sahiptir⁹². Mansur'a göre Cennet'te Cehennem de bu dünyada olduğunu söyleyerek tanımını şu ifadelerle açıklar; “onlar, bu dünyanın mutluluğu ve mutsuzluğudur der”⁹³. Tanrı, en güzel

⁹⁰ Daftary, 81-82.

⁹¹ Farhad Daftary, *İsmaililer*, çev. Erdal Toprak (Doruk Yayınları, 2005), 102.

⁹² Daftary, 117.

⁹³ Lewis, *Haşîşiler*, 110.

insanı yaratmıştır ve bu nedenle tanrının insan içinde belirttiği düşünülür⁹⁴. Bu görüş, her insanın ölümünden sonra başka bir bedende yeniden ortaya çıktığı inancını taşır. Bu görüş, herhangi bir ahiret ve yeniden dirilme inancını kesin bir şekilde reddeder ve bunun yerine ruhun ölümsüzlüğünü savunur. Bu düşünceye göre, tanrının başka bir bedende tecelli etmesi, hülul inancını benimser. Yani, tanrının varlığının bir şekilde bir insan vücudunda tezahür ettiği düşünülür⁹⁵.

"Vahdet-i Vücut" felsefesi, "görünmeyen tanrıya değil, görünen tanrıya tapmayı" ifade eder. Bu felsefe, hulül ve tenasüh kavramlarını da içermektedir. Hulül, Allah'ın bir varlıkta veya kişide tecelli ettiği inancıdır. Tenasüh ise, ölümden sonra ruhun başka bir bedende yeniden doğduğuna inanmaktır. Vahdet-i Vücut, İslam felsefesinde önemli bir yer tutan ve farklı yorumlara sahip olan bir kavramdır. Bu felsefi düşünceye göre, tüm varlıkların kaynağı ve birliği Allah'tır. Dolayısıyla, tüm varlıklar aslında Allah'ın tecellileridir ve Allah'ın varlığı, tüm varlıkların varlığına yansır. Hz. Ali kültüründe de Vahdet-i Vücut felsefesinin önemli bir yeri vardır. Hz. Ali hakkında anlatılan onca rivayetin, bu felsefi düşünceyle uyumlu olduğu için, Vahdet-i Vücut felsefesinin İslam tarihinde yayılmasında etkili olmuştur⁹⁶.

Mehdi inancı, İslam inancına tamamen zıt olan yeni bir reform getirmiştir. Akpınar, farklı bir perspektif sunarak, Mehdi inancının aslında İslam içindeki Aleviler ve

⁹⁴ Orhan Hançerlioğlu, *Dünya inançları sözlüğü*, 3. bs (Remzi Kitabevi, 2000), 202.

⁹⁵ Daftary, *İsmaililer*, 103.

⁹⁶ İsmail Özmen, *Alevi-bektaşî şiirleri antolojisi*, c. 1 (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998), 436.

yoksul halka yönelik baskıların sonucunda ortaya çıktığına ve bu inancın eşitsizlik ve sosyal düzenin ortadan kaldırılmasını sağlayacak bir kurtarıcıya olan inançlarından kaynaklandığına dikkat çeker⁹⁷.

Bu görüşe göre, Mehdi inancı, toplumda var olan adaletsizliklerin ve baskıların ortadan kaldırılması için bir umut kaynağı olarak ortaya çıkmıştır. Alevi toplumu ve yoksul halk, mevcut düzene karşı çıkmak ve daha adil bir sosyal düzenin kurulmasını sağlamak için bir kurtarıcıya olan inancı Mehdi figüründe bulmuşlardır. Bu perspektife göre, Mehdi'nin ortaya çıkmasıyla birlikte mevcut düzen yıkılacak, eşitsizlikler son bulacak ve toplumda adalet sağlanacaktır. Akpınar'a göre, bu nedenle Mehdi inancı, Aleviler ve yoksul halkın zulme ve baskılara karşı mücadele etme arzusunun bir ifadesi olarak ortaya çıkmıştır.

⁹⁷ Turgut Akpınar, *Türkler'in din ve hukuk tarihi üzerine makaleler* (Cağaloğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 56.

İSMAİLİLİĞİN DOĞUŞU

Hattab, Batını düşünce hareketinin öncülerinden biri olarak kabul edilen bir kişidir. Caferi Sadık'ın en sadık bir adamı olmasına rağmen paradoks ve militan düşünce yapısıyla öne çıkar. Bu durum, Caferi Sadık ile aralarındaki ilişkiyi gerilimli hale getirir ve Caferi Sadık'ın Hattab'a karşı her yerde onu kötüleyerek ağır ithamlarda ve hakaretlerde bulunmasına neden olur. Hattab, Caferi Sadık'ın oğlu İsmail üzerinde etkisi olan bir kişidir ve İsmailin militan düşünceye sahip olmasında büyük pay sahibidir. Caferi Sadık'ın onaylamadığı düşünceler etrafında büyük bir takipçi kitlesi toplarlar. Kısa bir süre sonra, 760 yılında Ebu'l Hattab, 70 yol arkadaşıyla birlikte idam cezasına çarptırılarak kendisi de çarmıha gerildiği bilinir. İsmaililik, Hattabiye grubu olarak bilinen bir hareket olarak büyümeye başlar ve zamanla iki ayrı gruba ayrılır. İsmaililiğin Fatimi kolu, Hattabcıların radikal görüşlerini ve şeriatı uzaklığı aşırı bulduğu için onları hoş karşılamaz ve birbirlerinden ayrılarak karşıt görüşler oluştururlar⁹⁸.

Öztürk, Hattab'ın, Abbasi Hanedanı'na karşı savaşmak üzere adamlarına bıçak, kargı gibi basit silahlar verdiğini ve Allah'ın kendisine galip çıkacaklarına dair söz verdiğini yazmaktadır⁹⁹.

⁹⁸ Daftary, *İsmaililer*, 135.

⁹⁹ Öztürk, *Tefsirde ehl-i sünnet-şia polemikleri*, 76.

KARMATİLİK

İsmaili hareketi, son derece gizli bir şekilde yürütülme-ye başlanır ve 877 yılında doğan Hamdan Karmat, İsmaililer tarafından görevlendirilen İsmaili Dai'si Hüseyin El Ahvazi tarafından keşfedilir. Hamdan Karmat, Savad köyünde devecilik yapan biri olarak bilinir ve Hüseyin El Ahvazi tarafından İsmaililiğe kazandırılıp eğitilir. Daha sonra Hamdan, baş Dai olarak atandırılır¹⁰⁰. Hamdan Karmat, Bağdat ve Suriye'de gizli bir şekilde saklanarak ve İsmaili merkezi liderlerinin yetkisini kabul ederek çalışmalarını bu doğrultuda yürütür. Karmatiler, 15 yıl süren siyah köle ayaklanmalarını desteklerler. Ancak ayaklanmanın lideri olan El Zenc, Hamdan'ın ittifak tek-lifini herhangi bir nedenle geri çevirdiği söylenir¹⁰¹.

Karmati lideri Hamdan, Ubeydullah'ın yaptığı değişiklik-leri kabul etmeyerek ayrılık noktasına gelir ve kendi Dai'lerini geri çekerek hareketten uzaklaşır. Sonunda, Ubeydullah'ın beklenen imam olduğunu açıklaması ve gizli çalışmaların sonucunda 909 yılında Fatimi devletini ilan etmeyi başarır. Ancak Karmatiler ve bazı gruplar, Ubeydullah'ın getirdiği yeni öğretileri kabul etmeyerek ayrılırlar ve İsmail'in Mehdi olarak geri geleceğini bek-lemeye başlarlar, bu da İsmaili hareketin oluşumuna zemin hazırlar¹⁰².

¹⁰⁰ Yaşar Nuri Öztürk, *Hallac-ı mansur - darağacında miraç*, 6. bs, c. 1-2, 2012, 55.

¹⁰¹ Daftary, *İsmaililer*, 179-80.

¹⁰² Daftary, 196-200.

Fatimi devletine bağlı olan Dai Ebu Zekeriya'yı öldüren Ebu Said, Fatimi otoritesini benimsemediği¹⁰³ için kendisinin beklenen imam olduğunu ilan eder ve bağımsız bir küçük devlet kurar. Ebu Said, günümüzdeki sosyal düzene benzer şekilde çalışarak köylülere ve işçilere yardım eder. İlk Dai'leri Horasan bölgesine gönderen Fatimi devleti olmasına rağmen, Ebu Said bu bölgeyi boş bırakmak istemez ve en yetenekli Dai'lerini Horasan'a gönderir. Ebu Said, 913 yılında suikaste uğrayarak öldürülür. Ancak Ebu Said'in çocukları tarafından Karmati devleti yaşatılmaya devam eder¹⁰⁴.

Hamdan'ın Karmatileri, kendi inisiyatiflerinin dışında başka bölgelerde de İsmaili hareketleri için kullanılmaya başlanır. Bu sayede İsmaili davası Irak dışına yayılarak birçok bölgeye ulaşır¹⁰⁵.

Ebu Tahir, babasından devraldığı hareketi geliştirerek kendine geniş bir alan yaratır ve İslam şeriatını ortadan kaldırma planlarını yapar. Namaz ve oruç gibi ritüelleri tanımayan Karmatilerin devamı olan Said'iler, Ebu Tahir liderliğinde 930 yılında Hac mevsiminde binlerce Hacıyı öldürerek Kabe'den Hacer el Esved taşını alır ve Bahreyn'e götürür. Bu taşı yaklaşık 22 yıl boyunca geri vermezler¹⁰⁶.

Önemli bir ayrıntıyı paylaşmak gerekirse, Ebu Tahir görevini İranlı bir genç olan Zekeriya'ya devreder. Zekeri-

¹⁰³ Ali Avcu, "Karmatiler'in doğuşu ve gelişim süreci" (Tez, Ankara, Ankara üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü temel islam bilimleri (islam mezhepleri tarihi) anabilim dalı, 2009), 210.

¹⁰⁴ Daftary, 201-245.

¹⁰⁵ Farhad Daftary, *Alamut efsaneleri*, çev. Özgür Çelebi (Yurt Kitap Yayın, 2008), 36.

¹⁰⁶ Avcu, "Karmatiler'in doğuşu ve gelişim süreci", 233.

ya, görevi devraldıktan hemen sonra hareketi kendi doğrultusunda yönetmeye çalışır. Kendisini İran Kralı soyundan gelen biri olarak tanıtır ve Mehdi'nin zuhuru Zerdüşt'ün 1500. ölüm yıldönümüne denk getirir. Ardından Karmati militanlarını ve önde gelenleri katletir. Ebu Tahir, bu İranlı genci kaypak ve sahtekâr olduğunu anlaması üzerine hemen öldürtme emri verir. Ebu Tahir, Ali soyundan gelmektedir ve Abbasilerle anlaşarak onlardan büyük miktarda para alır. Hacıların geçiş vergisi almak için de bir anlaşma yapar ve sonunda Hacer el Esved taşını geri iade eder¹⁰⁷.

Sonuç olarak Karmatilik, Ali yanlısı olduğu açıkça görülen bir harekettir. Ali'nin soyundan gelecek olan Mehdi'yi savunan birçok farklı Ali yanlısı olduğu gibi, Karmatiler de Mehdi'nin Ali soyundan geleceğini savunmuşlardır¹⁰⁸.

Fatimiler, kuzey Afrika'ya doğru ilerleyerek imparatorluklarını genişletmeye devam ederken, Karmatiler de İran, Kuzey İran bölgeleri Horasan, Azerbaycan ve çevre bölgelerde faaliyetlerini başarıyla sürdürmüşlerdir¹⁰⁹.

**Beni özene bezene yaratan kim? Sen!
Ne yapacağımı da yazmışsın önceden.
Demek günah işleten de sensin bana:
Öyleyse nedir o cennet cehennem?**

**İnsan bastığı toprağı hor görmemeli:
Kim bilir hangi güzeldir, hangi sevgili.
Duvara koyduğun kerpiç yok mu, kerpiç?
Ya bir şah kafasıdır ya da vezir eli!**

Ömer Hayyam

¹⁰⁷ Daftary, 249-250.

¹⁰⁸ Ekinci, *Ortadoğu'da marjinal bir hareket - karmatiler*, 80.

¹⁰⁹ Daftary, *İsmaililer*, 252.

ALAMUT KALESİ

Deylem kökenli bir hükümdar tarafından kurulan Alamut Kalesi, 860 yılında Alevi bir baş Dai olan Hasan b. Zeyd ed-Dai-İlelhak tarafından yeniden inşa edildiği rivayet edilir¹¹⁰.

İsmailîler, Karmatiler ve birçok Ali taraftarı, ehlibeyt soyundan gelen ve Deylem bölgesinde yaşayan Hüsrev Firuz'un oğlu Siyahçeşmi olarak da bilinen Mehdinin liderliğini kabul eder¹¹¹.

Kuzey İran ve Hazar bölgesi, Aleviler için bir sığınak haline gelir ve bölge tamamen Deylem bölgesiyle çevrelenir. Bu bölge, Selçuklular ve diğer etkilere uzak olması ve daha önce İsmailî faaliyetlerinin gerçekleştiği bir yer olması nedeniyle bilinen bir yerdir. Hasan Sabbah, Selçuklulara karşı verilen mücadelede Mısır'a güvenmediği için büyük ayaklanmaların planlarını yaparken, Alamut Kalesi'ni karargâh olarak seçer. Bu seçim, uzun süren araştırmalar sonucunda, herkesten uzak olan Deylem bölgesindeki Alamut Kalesi'ne yapılmıştır¹¹².

Hasan Sabbah, Alamut Kalesi'nin kazanılmasında büyük emeği olan Hüseyin Kainî'yi baş Dai unvanıyla birlikte davalarını yaymak için Kuhistan'a gönderir. Kuhistan, Horasan'ın güneyinde yer alan engebeli bir bölgedir ve

¹¹⁰ *İslâm Ansiklopedisi*, c. 2 (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1989), 336-37.

¹¹¹ Daftary, *İsmaililer*, 253.

¹¹² Daftary, 478.

ilerleyen yıllarda İran'daki İsmaili faaliyetlerinin önemli bir merkezi haline gelecektir¹¹³.

Batını hareketin savaşı ve militan kesimini oluşturan örgütün kalesi olan Alamut, sadece Selçuklu veziri Nizamülmülk'ü öldürmekle kalmaz, söylentiye göre Selçuklu hükümdarı Melikşah'ı da zehirlediği iddia edilir. Nizamülmülk'ün yerine geçen oğlu ve birçok üst düzey yetkiliyle birlikte Haçlı ordusu komutanlarına suikast düzenleyerek onları öldürürler. Alamut Kalesi, dönemin ve bölgenin en korkulan yerlerinden biri haline gelir ve kültür ve bilimin gelişmesine de katkıda bulunur¹¹⁴.

Horasan'da yaşayan eski Oğuz boylarının, geleneksel dini inançlarını hala sürdürdükleri ve bunun şehirli İslam alimlerini rahatsız ettiği ifade edilmektedir. Abdülkadir İnan, bu durumu dile getirerek Oğuz boylarının bir türlü Müslüman olarak kabul edilmediğini ve İslam dinine karşı kafir olarak nitelendirildiklerini belirtir. Mevlana Nizâmeddin Abdürrahim al-Havafi adlı bir din alimi, Horasan Türklerine karşı kâfir olduklarına dair fetva çıkartır ve bu fetvayı yayınlar. Ancak, Oğuz Türkmenleri, Mevlana Nizâmeddin Abdürrahim al-Havafi'yi yakalar ve onu öldürürler. Bu olayda, Horasan'da yaşayan Türk Alevilerin, atalarından miras kalan eski dini inançlarını korumayı başardıkları ve bunun dervişler ve ozanlar gibi halkla sıkı ilişkileri olan kişilerin de katkısıyla gerçekleştiği vurgulanmaktadır¹¹⁵.

¹¹³ Lewis, *Haşîşiler*, 39.

¹¹⁴ Sadık Usta, *Dünyayı değiştiren düşünürler 5* (Kafka Yayınevi, 2019), 312.

¹¹⁵ İnan, Abdülkadir, *Eski türk dini tarihi* (Milli Eğitim Basımevi, 1976), 137-187.

Alamut Kalesi, ilerleyen yıllarda bir eğitim merkezi haline dönüşecek ve birçok Alevi önderine ev sahipliği yapacaktır. Kaledeki eğitim faaliyetleri ve öğrenim imkanları büyük önem kazandığından Alevi önderleri, Alamut'un sunduğu imkanlar ve eğitim olanakları sayesinde kendilerini geliştirme fırsatı bulacaklardır. Bu eğitim onlara, özgür düşünceye ve bilime önem veren bir ortamı destekleyerek Alevi toplumunun bilinçlenmesine ve güçlenmesine katkıda bulunacaktır.

Ezilenlerin yanında olmayı kendilerine hedef seçen Alamut Kalesi yönetimi, yetiştirdikleri birçok Dai'yi farklı bölgelere göndererek insani-merkez anlayışının yayılmasında büyük bir rol oynamıştır. Bu anlamda, Alevi Pirleri ve ulularının insani-merkez anlayışının aniden ortaya çıkmadığı açıkça görülmektedir. Alamut fedailerine yönelik bazı yalan yanlış haberlerin ve iftiraların olduğu bilinmektedir. Bu durum bazı kişileri rahatsız ettiği için gerçekleşmiştir. Ancak, Hasan Sabbah'ın fedailere öğrettiği doğruluk ve hakkaniyetten başka bir şey değildir. Bu tür eylemler için esrar veya benzeri uyuşturucu maddelerle kandırıldıkları iddiası tamamen asılsızdır. Esrar veya uyuşturucu alan bir insanın beklenenin aksine atik veya çevik olması mümkün değildir. Ayrıca, fedailerin titizlikle yaptıkları takipler sonucunda eylemlerini gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Dolayısıyla, esrarla uyuşturulup kandırıldıkları gibi saçma iddialar günümüzde inandırıcı değildir ve neyse ki bu tür yanlış inançlara sahip kişilerin sayısı azalmaktadır.

Esrar içme iddiası, Marco Polo'nun çocukken ağabeyleriyle birlikte Asya ülkelerini ziyaret edip ticaret yapmaları sırasında tanık olduklarına dayanmaktadır. Marco Polo, bu seyahatlerini kaleme alırken yaşlı bir adamın

Hasan Sabbah'ın fedailerine haşhaş (esrar) içirerek onları uyuşturduğunu ve cennet vaadiyle bu eylemleri gerçekleştirdiğini belirtir¹¹⁶.

Marco Polo'nun anılarını okuyan diğer yazarlar, bu hikayeyi devam ettirerek neredeyse dünya genelinde herkes tarafından bilinen bir hale getirmiştir. Ancak, bu iddia gerçeği yansıtmayan bir efsaneden ibarettir ve aslında Marco Polo'nun anlatımlarıyla başlayıp farklı yazarlar tarafından sürdürülmüştür.

¹¹⁶ Marco Polo, *Marco polo'nun geziler kitabı*, çev. Ömer Güngören, 2. bs (Yol Yayıncılık, 2017), 37.

HASAN SABBAAH

Hasan Sabbah, kesin olmamakla birlikte 1050 yılında dünyaya geldiği tahmin edilir. Kum kenti, o dönemde Arapların İran'daki ilk yerleşim merkezlerinden biri olarak bilinir ve aynı zamanda on iki İmam Şiiliği'nin güçlü bir kalesi olarak kabul edilir¹¹⁷.

Hasan Sabbah, iyi bir eğitim alır ve İsmaili Dailiğin başında bulunan Abdülmelik İbn Attaş ile tanışır. 1072 yılının Mayıs ile Haziran ayları arasında, Attaş Rey şehrine bir ziyaret gerçekleştirir ve bu ziyaret sırasında yeni müridiyle tanışır. Attaş, Hasan Sabbah'ı Dailikte görev yapmak için uygun bulur ve ona bir memuriyet görevi tahsis eder. Attaş, Kahire'ye gitmesini ve kendisini halifenin sarayına tanıtmalarını, yani karargâha bilgi vermesini emreder. Ancak Hasan Sabbah, Nizari İsmaililiğin etkisiyle bazı Fatimi yöneticilerle anlaşamayıp ters düşer. Sonuç olarak kuzey Afrika'ya sürgüne gönderilir. Seyahati sırasında geminin battığı iddia edilir. Bu olaydan sağ kurtulan Hasan Sabbah, ya kendi çabalarıyla ya da kurtarılarak Suriye'ye götürülür. Bu olaydan sonra Sabbah'ın Alamut macerası başlar¹¹⁸.

Hasan Sabbah'ın, devletin içinde yer alarak etkin bir rol oynamak istediği dile getirilir. Ancak, ne istediği göreve atanır ne de beklentilerini karşılayacak bir görev verilir. Bu durum Hasan Sabbah'ın hayal kırıklığına uğramasına ve sonunda görevinden ayrılmasına yol

¹¹⁷ Lewis, *Haşîşiler*, 33.

¹¹⁸ Daftary, *İsmaililer*, 475-78.

açar. Bernstein, bu nedenle Hasan Sabbah'ın görevini bıraktığını ifade eder¹¹⁹.

Rivayete göre, bir Deylem kralı tarafından kale inşa edilir. Bir gün ava çıkan kral, sahip olduğu kartallardan birini serbest bırakır ve kartal bu kayaya konar. Kral, kayalığın stratejik önemini fark eder ve hemen buraya bir kale inşa edilmesini emreder. Kaleye Deylem dilinde "kartalın öğretisi" anlamına gelen "Aluh Amut" ismini verir. Ancak, bazı yazarların Alamut kalesini Kartal yuvası olarak tercüme ettiklerini söyleyen Daftary, bu tercümenin doğru olmadığını iddia eder. Alamut kalesi 860 yılında bir Alevi hükümdarı tarafından yeniden inşa edildiği söylenir. Ancak Hasan Sabbah bu bölgeye geldiğinde, kale Selçuklu sultanından devralmış olan başka bir Alevi hükümdarı olan Mehdi'nin kontrolü altındadır. Ayrıca, Hasan Sabbah'ın Deylaman bölgesine Dai olarak gönderildiğinde, Vezir Nizam-ül Mülk'ün onu yakalamak için emir çıkardığı da bilinenler arasındadır¹²⁰.

Eylül 1090 tarihinde gizlice kaleye getirilen Hasan Sabbah, bir süre kalede gizlenerek yaşar. Zamanla gerçek kimliği ortaya çıkarak deşifre olur. Vakanüvisler, Hasan'ın kaleye girişi için üç bin altın dinar değerinde bir senet verdiğini ve bu bedeli tam olarak kuruşu kuruşuna geri ödendiğini belirtirler. Böylece Hasan Sabbah, Alamut'un efendisi olur. Söylentilere göre, Hasan Sabbah'ın Alamut'a girişinden ölümüne kadar geçen otuz beş yıllık süre boyunca bir kez bile kayalıktan aşağıya inmediği anlatılır. İkamet ettiği evden ise sadece

¹¹⁹ Bernstein, L. Peter, *Tanrılara karşı*, çev. Feyyat, Canan, 4. bs (Scala Yayıncılık, 2019), 52.

¹²⁰ Daftary, 478-480.

iki kez dışarı çıktığı ve her iki seferde de çatıya çıktığı söylenir¹²¹.

Gerçekçi bir perspektiften bakıldığında, bu aşırı abartılmış söylenceye itimat etmek pek mümkün görünmemektedir. Hasan Sabbah tarafından kurulan ve bir devlet haline gelen Alamut, 1090 yılından 1256 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Alamut, dönemin önemli bir merkezi olarak stratejik konumunu korumuş ve etkisini genişletmiştir. Ancak, Hasan Sabbah'ın otuz beş yıl boyunca kayalıktan hiç inmediği veya yalnızca iki kez çatıya çıktığı gibi abartılı iddialar gerçeklikten uzaktır. Tarihi kaynaklar, Alamut'un başarılı ve etkili bir devlet olarak varlığını sürdürdüğünü ancak bu tarz efsanelerin gerçeklikten uzak olduğunu göstermektedir.

Sonunda yaşlanmış ve hastalanmış olan Hasan Sabbah, 1124 yılında ölmeden önce Nizari kalelerinin güvenliğini artırmak ve düşüncelerinin sürdürülmesi için gerekli talimatları verir. Kalede görev yapan Dailerin atanma işleriyle ilgilenir. Hasan Sabbah'ın katı inancından asla ödün vermediği ve disiplinsizliğe tahammül etmediği bilinmektedir. Oğlu Muhammed'in içki içtiği gerekçeyle idam ettirilmesi, onun ne kadar disiplinli olduğunu gösteren bir örnektir. Diğer oğlunu da bir sebep yüzünden idam ettirip karısını ve kızını kalede çalışarak ekonomik kaynak sağlaması da bilinenler arasındadır¹²².

Kitaplarda sıkça bahsedilen oğlunu içki içtiği için idam ettirmesi konusu, yanlış anlaşılmış olabilir. Asıl mesele, Hasan Sabbah'ın kendisine karşı yapılan isyan ve itaat-

¹²¹ Daftary, *İsmaililer*, 479.

¹²² Daftary, 513-514.

sizlikler nedeniyle otoritesinin sarsılmasını engellemek amacıyla böyle bir eyleme başvurmuş olmasıdır. Zira Hasan Sabbah, kendisini iyi yetiştirmiş ve şeriata büyük ölçüde uymayan bir düşünce yapısına sahip olmasına rağmen, oğlunu sadece içki içtiği için idam ettirmez.

Hasan Sabbah, zaten kişiliği gereği otoritesinden hiçbir şekilde taviz vermemiş bir strateji dehası olarak bilinir. Yaşamı boyunca Alamut Kalesi ve bağlı kaleleri kusursuz bir şekilde yönetmiş ve dışarıdan gelebilecek her türlü saldırıyı başarıyla engellemiştir. Üstün bir eğitim aldığı için entelektüel bir seviyeye ulaşmış bir lider olarak tarih sayfalarına adını altın harflerle yazdırmıştır.

Karizmatik önder Hasan Sabbah,¹²³ Alamut Kalesi'nde geçen ömrü boyunca kitap okumaya büyük önem vermiş ve düşüncelerini yazarak yayma çabasında olmuştur.

Ayrıca stratejik zekası ve liderlik yetenekleriyle Alamut hükümdarlığının işlerini yönetmekle uğraşmıştır. Ancak asıl hedefi, insanları kendi düşüncesine çekmek ve Nizari İsmaili Dailiğe katılmalarını sağlamaktır. Böylelikle düşüncelerini daha geniş bir alana yayarak yeni kaleler keşfetme ve yeni ülkelerin kontrolünü ele geçirme amacını taşımıştır¹²⁴.

¹²³ Charles Lindholm, *İslami ortadoğu*, çev. Balkı Şafak (İmge Kitabevi, 2004), 222.

¹²⁴ Lewis, *Alamut kalesi*, 88-89.

2. HASAN

2. Hasan, 1126 yılında doğar ve Alamut'taki kütüphanede kendisini eğitime adar. Burada geçirdiği süre boyunca büyük bir gelişim gösterir. İsmaili düşüncesine olan bağlılığıyla öne çıkar ve özellikle tasavvuf öğretilerine büyük bir ilgi duyar. Derin bir entelektüel seviyeye ulaşarak tanrının varlığı ve evrenin oluşumu gibi önemli konular üzerinde yoğunlaşır. Zamanla, cesur ve yeni dini düşüncelere hakim olan 2. Hasan, İsmaili topluluğunun yönetiminde değişiklikler yapmayı planlar. Ramazan ayının bir gününde tüm bölgeye haber salarak baş Dailere seslenecek ve şeriatın kaldırıldığını duyuracaktır. Yeni bir yol haritası çizen 2. Hasan, Alamut hükümdarlığında önemli bir dönüm noktası oluşur¹²⁵.

2. Hasan babası tarafından düşüncelerinin tehlikeli olduğu gerekçesiyle desteklenmez. Bunu fark eden 2. Hasan, babasını devre dışı bırakabilmek için, en sadık adamını görevlendirdiğinden bahseder Faik Bulut¹²⁶.

Nizari İsmaili topluluğunun lideri olarak göreve gelen 2. Hasan, yeni bir dönem ve tarih yazma amacıyla hareket etmektedir. Bu amaçla, gizli bir şekilde yürüttüğü çalışmalarını sırasında Alamut'a bağlı olan tüm bölgelerdeki temsilcileri Alamut Kalesi'ne çağırır. Onlara getirdiği

¹²⁵ Daftary, *İsmaililer*, 538.

¹²⁶ Bulut, *Hasan sabbah gerçeği*, 212.

yeni öğretileri anlatarak, devrimin başlangıcını oluşturarak yeni bir çağın başlangıcını müjdelemiş olur¹²⁷.

2. Hasan, yeni düşüncelerini neredeyse herkese kabul ettirerek ün kazanır ve kendisine destek verecek büyük bir yandaş kitlesi oluşturur. Bu sayede, eski bağnaz ve radikal Nizari öğretilerinden vazgeçmeyenlere karşı ciddi önlemler alır ve gerektiğinde ölüm cezasıyla cezalandırır. Yaklaşık iki yüz elli Nizariyi idam ettirdiği bilinir¹²⁸.

2. Hasan, aynı zamanda "Kölelerin Efendisi"¹²⁹ olarak da bilinir. 1164 yılı Ramazan ayının on yedinci günü, 8 Ağustos'ta Alamut Kalesi'nin önündeki toplu ibadet alanında konuşma yapmak için yüksek bir merdiven olan mimber yaptırır. Mimberin direklerine kırmızı, beyaz, sarı ve yeşil renkte bayraklar astırır. Alamut Kalesi'ne ait diğer bölgelerin temsilcileri ve baş Dai'leri toplatır. Beyazlar içinde bir elbise giymiş ve sarık kuşanmış bir şekilde halka hitap eder; Kendisini Halife, yani İmetin temsilcisi olarak tanıtan Hasan, en üst rütbe olan imamlık makamına ulaştığını ve buyruklarının kayıtsız şartsız yerine getirilmesini emreder. Bu düşüncenin içinde yer alan gerçek inananların hakikate ve manevi gerçeğe eriştiğini ve dolayısıyla cennetin bu dünyada olduğunu söyler¹³⁰.

Hasan, insanların şeriatın emirlerinden kurtulmalarını ve dünya hayatında eylemler gerçekleştirmelerini emreder. Kıyamet döneminde ise bu eylemlere karşılık

¹²⁷ Daftary, *Alamut efsaneleri*, 70-71.

¹²⁸ Daftary, *İsmaililer*, 539.

¹²⁹ İsmail Kaygusuz, *Hasan sabbah ve alamut*, 4. bs (Su Yayınevi, 2016), 82.

¹³⁰ Daftary, 540-541.

olarak ödüllendirilecek veya cezalandırılacaklardır. Dolayısıyla, insanların bütün varlıklarıyla tanrıya yönelmeleri ve o'na ibadet etmeleri gerekmektedir. Hasan'a göre, geleneksel ibadet biçimleri bu amaca hizmet etmeyebilir, çünkü gerçek ibadet, kalplerinde Allah ile birlikte olmaktır. Bu yüzden Hasan, beş vakit namaz gibi şeriâtın gerektirdiği ritüellerin gereksiz olduğunu savunur. Ona göre, kıyamet günü geldiğinde insanlar gerçek ibadetin ne olduğunu anlayacaklar ve yeni bir dönem başlayacaktır. İnsanlar, kalplerinde Allah'ı hissederler ve gerçek namazı da bu şekilde yerine getirirler. Hasan'ın inancına göre, insanların kalplerinde Allah ile birlikte olmaları, sadece namazda değil, hayatın her anında mümkündür¹³¹.

Bu yüzden insanlar geleneksel ibadet biçimlerine takılıp kalmak yerine, kalplerinde Allah'ı hissetmek için farklı yollar aramalıdır. Hasan, gerçek ibadetin kalpten geldiği zaman gerçekleştiğini belirttikten sonra o günü, yani kıyamet gününü¹³² ilan eder ve yeni bir dönem başlatır. Ancak bu yeni dönemin ardından, Fatimi halifeliğini ve halifelikleri tanımayan 2. Hasan, iddia edildiği gibi Fatimiler tarafından örgütlenen bir akrabası tarafından hançerlenerek öldürülür¹³³.

2. Muhammed, babasının öğretilerini devam ettirerek, insanların mevcut düzenden öteye geçerek ruhsal bir dönüşüm yaşamaları gerektiğini savunur¹³⁴. İnsanlar, yasaklardan ve dünyevi sınırlamalardan kurtuldukları

¹³¹ Daftary, *İsmaililer*, 542.

¹³² Mircea Eliade, *Dinsel inançlar ve düşünceler tarihi*, çev. Ali Berkay, c. 3 (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2000), 142.

¹³³ Daftary, *İsmaililer*, 542-45.

¹³⁴ Daftary, *Alamut efsaneleri*, 71.

rında gerçek özlerine ulaşabileceklerini ve ruhsal bir yükseliş yaşayabileceklerini iddia eder. Bu sebeple, büyük kıyamet öğretisi, İkinci Muhammed'in öğretilerinin merkezinde yer alır. Ona göre, büyük kıyamet, insanların ruhsal dönüşüm sürecini tamamladıkları ve içsel bir aydınlanmaya ulaştıkları bir zaman dilimidir. Bu öğretiye göre, insanlar içlerindeki potansiyeli gerçekleştirdiklerinde ve ruhsal bir dönüşüm geçirdiklerinde gerçek kurtuluşa ulaşacaklardır¹³⁵.

Ancak, bu öğreti, Alamut kalesine bağlı olanların sapkınlıkla suçlanmasına yol açmıştır. Maalesef, günümüzde dahi bu tür suçlamalar devam etmektedir. İkinci Muhammed, Alamut kalesini yönettiği süre boyunca Nizari öğretisinin temel ilkelerini korumuş ve bu öğretileri gelecek nesillere aktarmıştır. Liderliği ve yorumları, Nizari İsmaili mezhebi içinde önemli bir etkiye sahip olmuş ve öğretilerinin izleri günümüzde dahi görülebilmektedir¹³⁶.

Alamut kalesinde yetişen birçok Alevi pirinin, yukarıda anlatılan öğretiyi taşıdığını düşündüğümüzde, on iki imam ve ehlibeyt sevgisinin nasıl edinildiğini kolaylıkla anlayabiliriz. Alevi inancında, insan-ı kâmil ve tanrının insanda tecelli ettiği gibi düşüncelerin yer alması, bu düşüncelerin doğuşunu ve kökenini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Geçmişe bir göz attığımızda, Ali soyundan olan Yahya b. Abdullah'ın 791/792 yılında Deylem bölgesine geldiğini görüyoruz. Yahya, Deylem hükümdarının desteğiyle geniş bir takipçi kitlesi oluşturur ve Ali soyundan ve

¹³⁵ Kaygusuz, *Hasan sabbah ve alamut*, 87.

¹³⁶ Daftary, 546.

tarafatlarından birçok insanın Deylem'e yerleşmesine olanak tanır. Deylem bölgesi, Şii Aleviliğin temel yerleşim yerlerinden biridir ve kısa sürede Zeydi Aleviler Hanedanlığı adı altında Alevi devletini kurar¹³⁷.

Ebu Dülef'in kitabında da bahsedilen bu Alevi devleti, 864-928 yılları arasında varlığını sürdüren bir Alevi devletidir.

¹³⁷ Öz, Hz. ali'den m. kemal'e aleviliğin tarihçesi, 77.

HALLAC-I MANSUR

Aleviler için özel bir yere sahip olan Hallac-ı Mansur hakkında birkaç söz söylemeden geçmek istemem. Hallac, aslında Alevi inancını taşıyan veya herhangi bir Alevi felsefesiyle yakından ilişkili olan bir kişi değildir. O'nun sadece "Enel Hak" demesi ve bu ifadenin tam olarak anlaşılamaması, hem hayatına mal olmuş hem de bazı çevrelerde önemli bir figür haline gelmesini sağlamıştır. Hallac'ı dünyaya tanıtan ve hayatı boyunca onunla ilgili tüm bilgilere, mahkeme belgelerine, tanıklık raporlarına, minyatürlere ve hayatına dair diğer önemli bilgilere sahip olan Louis Massignon, katı bir Sünni Müslüman olarak Hallac'tan bahseder. Hallac, asla Şii düşünceleri benimsememiştir. **"Enel Hak"** sözünün ise "Ben Hakk'ım" ifadesi olarak açıklandığını ve içinde bir gerçek olduğunu ifade eder, yani tanrının içinde olduğunu ifade eder¹³⁸.

Bu kelime, basit bir şekilde ele alındığında yanlış anlamalara neden olan ve sonucunda kendi hayatının sonunu getiren bir duruma yol açmıştır. "Enel Hak" Tasavvuf açısından ele alındığında "ben Hakk'ın meclâsıyım"¹³⁹ anlamına gelir, yani tanrının kendi bedenimde tecelli ettiği, görüldüğü veya ortaya çıktığı anlamlarını

¹³⁸ Louis Massignon, *İslamın mistik şehidi- Hallac-ı Mansur'un çilesi*, 2006, 58-59.

¹³⁹ Mehmet Eröz, *Türkiye'de alevilik bektâşilik* (Kültür Bakanlığı, 1990), 192.

taşır. "Hak" gerçek anlamını taşıdığı için bir bakıma "ben gerçeğim" şeklinde de anlamlar yükleyebiliriz. Sonuç olarak, "ben gerçeğim" dediği için çarmıha gerilerek öldürülmüştür¹⁴⁰.

Yukarıdaki tanımlardan yola çıkarak geniş bir anlamıyla "Enel Hak" kelimesi, tasavvuf geleneğinde önemli bir ifadedir ve doğrudan "Ben Hakkım" veya "Ben Allah'ım" anlamına gelmez. Bu ifade, tasavvuf yolunda ilerleyen bir kişinin, varlıkta ve gerçekte sadece Allah'ın var olduğunu ve kendisinin de Allah'ın bir tecellisi olduğunu idrak etmesini ifade eder.

Tasavvuf yolunun temel amacı, insanın Allah'la olan birlik ve bütünlüğünü gerçekleştirmektir. Bu yolculukta insan, kendi özünü, ego ve dünyevi bağlantılarını aşarak, hakikatin kaynağı olan Allah'ın varlığına erişmeye çalışır. "Enel Hak" ifadesi, bu sürecin zirvesindeki bir anlayışı temsil eder.

"Enel Hak" demek, insanın bireysel benliğinden ve sınırlamalarından sıyrılıp, ilahi gerçekliğin farkına varması anlamına gelir. Bu ifadeyle, insan kendi varlığını Allah'ın varlığıyla birleştirir ve Allah'ın sınırsızlığının bilincine varır. İnsanın özünde, gerçekte ve derinlemesine Allah'ın var olduğu anlayışıyla, onunla olan ilişkisini güçlendirir ve Allah'ın varlığını her an hisseder.

"Enel Hak", insanın ilahi aşkla dolu bir halini ifade eder. İnsan, kendi varlığını fani ve geçici olarak değil, Allah'ın sonsuz ve ebedi varlığının bir yansıması olarak kabul eder. Bu anlayışla, insanın tüm eylemleri, düşünceleri ve duyguları Allah'ın rızasına uygun bir şekilde yönlendirilir.

¹⁴⁰ Joseph Campbell, *Batı mitolojisi tanrının maskeleri* 3, çev. Kudret Emiroğlu, 3. bs (İmge Kitabevi, 2015), 409.

dirilir. İnsan, kendini Allah'ın tecellisi olarak gördüğünde, tüm varlığını Allah'a adar ve ilahi sevgiyle dolu bir birlik içinde yaşar.

"Enel Hak" ifadesi, tasavvufun merkezinde yer alan "varlık birliği" kavramını vurgular. İnsan, hakikatin farkına vararak, kendini Allah'ın bir parçası olarak görür ve tüm varlığıyla O'na yönelir. Bu bilinç, insanın ruhsal gelişimini ve manevi aydınlanmasını destekler, ego ve dünya bağlarından özgürleşmesini sağlar ve Allah'ın sevgisiyle dolu bir birliğe ulaşmasına yardımcı olur.

İslam felsefesi açısından gerçek kelimesi, Allah'ın isimlerinden biri olarak kabul edilir ve bu kelimeyi sadece Allah için kullanmak gerektiği öğretilir. İslam inancına göre, Allah'ın birliğine inanmak ve O'na ortak koşmaktan kaçınmak büyük önem taşır. Bu nedenle, gerçek kelimesi sadece Allah'ın şahsı için kullanılmalıdır. Başka bir varlık ya da nesne için gerçek kelimesini kullanmak, Allah'a Şirk koşmak anlamına geldiğinden, İslam Hukukunda bunun cezası ölümdür.

Alevi-Bektaşilikteki en önemli doktrin, evrendeki her şeyin tanrının varlığından kaynaklandığına inanılmasıdır. Onlar için evrenin tamamı tanrının bir yansımasıdır. Her parçada tanrının gerçekliği ve mevcudiyeti olduğu düşünülür. Aleviler için tanrı her yerdedir ve her şeyde var olan bir gerçektir. Bu inanca dayanarak, Hallac-ı Mansur'un "Enel Hak" sözünü benimsemişlerdir. "Enel Hak" ifadesi, Bektaşî-Alevi inancında tanrının evrendeki her varlıkta ve her insanın içinde bulunduğunu ifade etmektedir¹⁴¹.

¹⁴¹ Eröz, *Türkiye'de alevilik bektâşilik*, 204.

Hallac-ı Mansur, Vahid ve Tevhidin, yani birlik ve teklik inancının önemini vurgular. Ona göre, her şeyin Allah'ta olduğunu ve gerçek varlığın sadece tanrıda bulunduğunu savunur. Hallac'a göre, insanlar da dahil olmak üzere her varlık tanrıda mevcuttur. "Enel Hak" ifadesi, Hallac'ın kendi iradesiyle söylediği bir ifade değil, tanrının kendisine bu sözü söylettiğini anlatmaya yöneliktir¹⁴². Hallac, bu ifadeyle insanın yokluk sırrına ererek, ölmeden önce ölmüş gibi olmanın, yani nefsinin yok olup sadece Allah'ın varlığında eriyerek birleşmenin önemini vurgular. Böylece "Enel Hak" ifadesi, Hallac'ın tanrının aracılığıyla kendisine söylettiği bir söz olarak anlaşılabilir. Bu ifade, insanın tanrıyla birlikte var olduğunu ve tanrıyla birleşmenin erişilecek en yüce hedef olduğunu ifade eder¹⁴³.

Tasavvuf, geniş bir kaynak üzerinden beslenen bir inanç sistemidir ve bu sistemin takipçileri olan Sufiler, derin bir bilgiye sahip bilge kişilerdir. Sufizm, mistik bir inanç olarak İslam şeriatından ayrılan ve farklı düşünce kavramlarına sahip olan bir yaklaşımdır. Bu düşünce kavramlarından biri Vahdet-i Vücut ve diğeri Vahdet-i Mevcud'dur. Vahdet-i Vücut, varlığın birliği anlamına gelir ve evrende ve dünyada bulunan her şeyin Allah'ın sıfatlarından kaynaklandığını ifade eder. Yani her şey, yaratıcısı olan Allah'ın yansımalarından oluşur¹⁴⁴. Bu anlayışa göre, "Hurufilik, Vahdet-i Vücutçuluk, Ene'l-

¹⁴² Hüsameddin Erdem, *Panteizm ve vahdet-i vücûd* (Kültür Bakanlığı, 1990), 35.

¹⁴³ Öztürk, *Hallac-ı mansur - darağacında miraç*, 1-2:260.

¹⁴⁴ Reha Çamuroğlu, *Tarih, heterodoksi ve babailer* (Der Yayınları, 1990), 126.

Hakkçılık"¹⁴⁵ gibi görüşler, yaratan ile yaratılanın tek ve bir olduğunu savunur. Sufi felsefesini diğer İslam şeriatından ayıran nokta da budur. Çünkü Kur'an'da, ilahi sıfatlar arasında "Varlık" kesinlikle geçmez. Ancak Vahdet-i Vücut anlayışında, nasıl açıklanırsa açıklansın, onları yaratan bir yaratıcının var olduğu kabul edilir¹⁴⁶.

Vahdet-i Mevcud kavramı, Vahdet-i Vücut anlayışına göre daha radikal bir yaklaşımdır ve İslam inancıyla tamamen zıttır, aralarında kesin ayrılıklar vardır. Bu düşünce, tanrı ile evrenin birliğini savunurken aynı zamanda maddeci düşünceyi içerir. Spinoza'nın öne sürdüğü Panteizm felsefi akımı, tek bir tanrı inancını reddederek bütün evrenin tanrı olduğunu iddia eder. Ancak bu düşünce, İslam felsefesinin savunduğu yaratıcılık ve yaratılmışlık kavramlarıyla uyumlu değildir. Tanrının reddedildiği bir yaklaşım ortaya çıkar. Vahdet-i Vücut ve Vahdet-i Mevcud arasında çok az bir fark olsa bile, yine de İslam anlayışına ters düşer. Vahdet-i Vücutu savunanlar,¹⁴⁷ "var olanlar, O'nun tecellisidir, fakat bu tecelli, tecelli edenin aynısı değildir; güneşin ışığı, güneş olmasa meydana gelmez, ama o ışık, güneşin kendisi olamaz; kendisinden ayrı da değildir denirse o vakit bu inanç, Allah'ı tanımamaktan kurtulur;"¹⁴⁸ şeklinde ifade ederek kendilerini İslam düşüncesiyle uyumlu hale getirmeye çalışırlar.

¹⁴⁵ Recep İhsan Eliaçık, *Şeyh bedreddin*, 2. bs (Tekin Yayınevi, 2017), 14.

¹⁴⁶ Çamuroğlu, *Tarih, heterodoksi ve babailer*, 126.

¹⁴⁷ Çamuroğlu, 127.

¹⁴⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, *100 soruda tasavvuf*, 2. bs (Gerçek Yayınevi, 1985), 41.

Vahdet-i Mevcut'u savunanlar ise kaynağı ve tecelliği bir kabul ettikleri için yaratıcı bir varlığı kabul etmezler ve tanrıyı reddederler¹⁴⁹.

"Tanrının alemde mevcut oluşu" düşüncesi bazen "her şey Tanrıdadır", ya da "her şey odur", bazen de "cümle eşya onun vücududur" şeklinde ifade edilerek, tanrı ile alem aynılaştırılır ve birleştirilir¹⁵⁰.

Kaygusuz Abdal, kendine özgü nefeslerinde zaman zaman Vahdet-i Vücutçu düşüncelere yer verse de, esasında Vahdet-i Mevcudu vurgulamış ve tanrı-insan ilişkisine dayandırarak insanın içinde tanrısal bir boyutun ortaya çıkmasını amaçlamıştır¹⁵¹.

Onun perspektifinde, tanrı insanın içinde görünerek insanı kutsal bir varlık haline getirir. Bu düşünce, tanrı ile insan arasındaki ilişkinin derinliğini vurgulayan ve insanın tanrısal özelliklerle donatıldığına inanan bir anlayışı yansıtır. Kaygusuz Abdal'ın nefeslerinde, insanın kendi varlığında tanrıyı bulduğu ve tanrısal sırlara eriştiği temalar sıkça yer alır. Bu şekilde, tanrı-insan ilişkisine odaklanarak insanın içsel yolculuğunda ilerlemesine ve kutsal bir varlık haline gelmesine vurgu yapar.

Yunus Emre, tanrıyı maddede saklı gören bir perspektifle hareket ederek sürekli bir arayış içerisine girer. Kendisini sorgulayan sorularla "O ben isem ya ben kimim?" diyerek, bazen de "Seçemedüm andan beni bir kez den ol oldum ahi" nefesiyle ifade eder. Yunus Emre'nin nefeslerinde, aradığı tanrının aslında içinde ve

¹⁴⁹ Çamuroğlu, *Tarih, heterodoksi ve babailer*, 127.

¹⁵⁰ Resul Ay, *Anadolu'da derviş ve toplum* (Kağıthane, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008), 63.

¹⁵¹ Ay, 63.

her yerde gizli olduğunu fark etmesi ve Hakkın insanın içinde de var olduğu düşüncesi ön plana çıkar¹⁵². Ona göre, tanrıyla insanı aynılaştıran bir birlik vardır. İnsanın kendisinde ve tüm evrende tanrıyı bulabileceği ve tanrısal niteliklere sahip olduğu inancıyla hareket eder. Yunus Emre'nin eserlerinde, tanrıyla insan arasındaki ayrımın bulanıklaştığı ve insanın tanrıyla birlikte var olduğu düşüncesi öne çıkar.

Mistik kavramlar ve Süfi felsefesi, derinlikli düşünceler ve sembolik ifadeler içeren karmaşık bir alandır. Bu konuları anlamak ve yorumlamak için, bu konularda iyi bir bilgi birikimi ve anlayışa sahip olmak gerekmektedir. Süfi felsefesi, derin bir içsel deneyimi ifade eden mistik bir yolculuğu içerir. Sufilerin hayatları ve öğretileri, mistisizmin pratik yaşama yansıyan tecrübelerini içerir. Bu nedenle, bu konulara yabancı olan biri için bu kavramların ve felsefenin anlaşılması zor olabilir.

Hallac'a geri dönecek olursak eğer Hallaç, gençlik yıllarında Mısır-Kahire'de eğitim görmüş ve İskenderiyeli alimlerle tanışarak kendini geliştirmiştir. Ayrıca, Türkistan bölgelerini de gezerek birçok Türk Süfliyle tanışma fırsatı bulmuştur. Bu deneyimlerden yola çıkarak Hallac'ın, "**İnsan-Tanrı-Evren**" üçlemesini anlamasının şaşırtıcı olmadığı belirtilmektedir. Ergun Candan'a göre, Hallac'ın çeşitli coğrafyalarda edindiği bilgiler ve yaşadığı deneyimler, İnsan-Tanrı-Evren üçlemesini kavramasına yardımcı olmuştur. Bu nedenle, Hallac'ın bu konudaki anlayışının kökenleri, eğitim aldığı yerler ve tanıştığı kişilerle ilişkilendirilebilir¹⁵³. Hallac, saklanmak zorunda

¹⁵² Ay, 65-66.

¹⁵³ Ergun Candan, *Gizli sırlar öğretisi*, 13. bs (Sınır Ötesi Yayınları, 2013), 224.

kaldığı dönemlerde gittiği yerlerde sempati toplamıştır. Özellikle Kudüs ve Tarsus¹⁵⁴ gibi yerler, Hallac'ın gezdiği ve önemli izler bıraktığı yerlerdir. Bu yerlerde, zamanında ezoterik bilgiler öğreten okullar bulunuyordu ve Hallac bu okullardan etkilenmiş olabilir.

Hallac, Allah'a olan aşkıyla yanıp tutuşmuş ve bu yolculukta şehit olmaktan başka bir şey düşünmemiştir. Hatta insanları kendisini öldürmeleri için yalvaracak kadar ileri gitmiştir. Allah'a olan aşk, Hallac için ona ulaşmanın bir köprüsüdür. Ancak Hallac'ı anlamak kolay değildir, çünkü o, dünyaya kapısını kapatmış ve Kur'an'ın dışına çıkmamış bir kişidir. Kur'an'ı elinden düşürmemiş ve her an onunla iç içe olmuştur. Hallac, bedenine çektiği acıları bir tür eğitim olarak görmüş ve tanrıya yaklaşmanın en iyi yolunun beden ve ruhun terbiye edilmesi olduğuna inanmıştır. Kendisini tam anlamıyla insan-ı kâmil (olgun insan) yapmayı hedeflemiş ve bu amaç doğrultusunda ölmeden ölümü amaçlamıştır. Sürgün yıllarında birçok ülkeyi gezen Hallac, Türkiye'ye de gelmiş ve İslam'ı yaymak için elinden geleni yapmıştır. En yakın dostu bile Hallac'ın cesedinin başında "Sırları halka açma diye seni uyarmadım mı?" diyerek gözyaşı dökmüştür. Bu da Hallac'ın sırları açığa vurduğu, ancak dostunun bunları sakladığı bir anlam taşımaktadır¹⁵⁵.

Dünyaca ünlü Alman teolog Profesör Schimmel, Hallac'ı doğru anlamak için, Louis Massignon'un Hallac üzerine bir ömür boyu süren çalışmalarını derlediği kitabının dikkatlice okunması gerektiğini belirtmekte-

¹⁵⁴ Massignon, *İslam'ın mistik şehidi- Hallac-ı Mansur'un çilesi*, 55.

¹⁵⁵ Ali Canip Olgunlu, *Ana Tanrıça'dan Mevlâna'ya*, 2007, 383-390.

dir¹⁵⁶. Bu kitap, Hallac'ın hayatı, düşünceleri ve mistik yolculuğu hakkında derinlemesine bilgi sağlamaktadır. Ayrıca, Hallac'ın Türklere yakınlığı olduğu ve Horasan Türkleriyle bağlantıları olduğu da ifade edilmektedir. Hallac'ın döneminde Halife'nin ordusunda çalışan ve Türk kökenli üst rütbeli askerler arasında birçok dostu olduğu bilinmektedir¹⁵⁷.

Bu bağlamda, Hallac'ın özellikle Türkiye'de yaşayan Bektaşî-Aleviler için neden sevildiğini anlamak zor olmamalıdır.

"Hak" kelimesinin doğru bir şekilde "Tanrı" olarak tercüme edilmediğini ve bu tercümenin adeta bir gelenek haline geldiğini ifade eden Profesör Schimmel, Hallac'ın hiçbir zaman "Enel Hak" kelimesini "Ben Tanrım" anlamında bir ifade olarak kullanmadığını belirtmektedir. Schimmel'e göre, Hallac böyle bir ifadeyi kullanmamış olmasının nedeni, bu durumun tanrıya ortak koşmak anlamına geleceğini bilmesidir. Dolayısıyla, Hallac'ın tanrı olduğunu iddia etmediğini ve böyle bir ifadeyle ortaya çıkmadığını savunmaktadır. Hallac'ın sürekli olarak ölümü arzulaması, onun için sevgiliye ulaşma yolunda bir köprü görevi gördüğünü ve Sufizm'in şehitlik yolunda uzun zincirlerinin ilk halkası haline gelmesine neden olduğunu ifade eder. Hallac'ın ölüm arzusu, onun tanrıya ulaşma ve sevgiliyle birleşme hedefine yönelik bir içsel yolculuğun bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bu durum, onun mistik deneyimlerine ve

¹⁵⁶ Annemarie Schimmel, *Hallac- Kurtarın beni Tanrı'dan*, çev. G. Ahmetcan Asena (Pan Yayıncılık, 2011), 14.

¹⁵⁷ Schimmel, 9.

inanç sistemine özgü bir özelliktir¹⁵⁸. Dolayısıyla "hak" kelimesi tasavvuf yolunda gerçekleştirilmesi hedeflenen derin bir anlam taşımaktadır. İnsanın içindeki hakikati ve Allah'ın tecellisini keşfetme sürecinde, manevi disiplin, ibadet, zikir, ahlaki erdemler ve aşk gibi unsurlar kullanılır. "Hak" terimi, bu manevi arayışın ve Allah'ın gerçeğine ulaşma çabasının sembolüdür.

İran'ın Hazar Denizi'ne yakın bir bölgesi olan Rey, İsmailîlerin faaliyetlerini yürüttükleri ve Horasanlıların da uğradığı yerlerden biridir. İsmailîlerin örgütsel çalışmalarını yürüten ve o bölgenin baş Dai'si olarak bilinen kişi Halef El Hallac'tır¹⁵⁹. İlginç bir tesadüf olarak, Hallac'ı Mansur'un Karmatilerin casusu olarak yanlışlıkla yakalanma olayı vardır. Bu durum, isim benzerliğinden kaynaklanan muhtemel bir olasılıktır¹⁶⁰.

Massignon'un belirttiğine göre, Hallac'ın kesik başı 17 Mart 923 tarihinde Bağdat'ta teşhir edildikten sonra Horasan'a gönderildiği ifade edilmiştir. Massignon, Hallac'ın bir Karmat casusu olduğu iddialarının doğru olmadığını savunmaktadır. Eğer Hallac gerçekten bir Karmat casusu olsaydı, o dönemde Samanîlerin, Fatîmi halifesine kan parası ödedikleri kişinin Karmat casusu Ebu Said Şerani olduğu belirtilmektedir. Ancak daha sonra Hallac lehine herhangi bir özür veya jest yapılmadığına dikkat çekilir¹⁶¹. Bu durum, Hallac'ın Karmat örgütünden bazı kişileri tanıyıp olabileceği, ancak Karmat ör-

¹⁵⁸ Annemarie Schimmel, *Hallac- Kurtarın beni Tanrı'dan*, çev. G. Ahmetcan Asena (Pan Yayıncılık, 2011), 22-25.

¹⁵⁹ Abdullah Ekinci, *Ortadoğu'da marjinal bir hareket- Karmatiler* (Odak Yayınevi, 2005), 192.

¹⁶⁰ Öztürk, *Hallac-ı mansur - darağacında miraç*, 1-2:189.

¹⁶¹ Massignon, *İslam'ın mistik şehidi- Hallac-ı Mansur'un çilesi*, 76-189.

gütünün bir üyesi olduğunu kesin olarak kanıtlamadığı anlamına gelmektedir. Ayrıca, Karmatların Hallac'ı yanlarında görmek istedikleri, ancak Hallac'ın bu teklifi kesinlikle kabul etmediği de bilinmektedir.

Hallac'ın "Enel Hak" diyerek "ben yaratıcı gerçeğim"¹⁶² demesi ve bunun sonucunda idam edilmesi, Aleviler için önemli bir öğreti sunmaktadır. Ancak, Hallac'ın konusunu bahsetmemin temel nedenlerinden biri, bu ifadenin tam olarak anlaşılmamış olmasına rağmen "ben tanrıyım" anlamına gelmediğini belirtmektir. Aleviler için "Ben tanrıyım" demek gerçekten önemli bir öğreti midir? Alevilik yolunda birçok bilge insanlar, Pir'ler, ulular ve önderler bulunur. Onlarca hatta yüzlerce Alevilik yoluna ışık tutmuş ve evreni, tanrıyı, doğayı daha güzel ve anlamlı bir şekilde açıklayan öğretiler sunmuşlardır. Alevilik yolunda veya İslam yolunda canlarını veren bilge insanlarla doludur.

Alevilik, insanın içindeki ilahi varlığın farkına varmayı ve tanrının yaratıcılığının her bir insanda tecelli ettiğini anlamayı öğretir. "Enel Hak" ifadesi, insanın içindeki tanrısal potansiyelin farkına varmayı ve kendini gerçekleştirmeyi temsil eder. Alevilik yolunda, insanın içinde tanrının izlerini keşfetmek, kendi ruhsal potansiyelini gerçekleştirmek ve tanrısal özellikleri hayatına yansıtmaktır. Asıl öğreti budur.

Örneğin, yedi ululardan biri olan Nesimi, tıp eğitiminin yanı sıra matematik, astronomi ve felsefe gibi alanlarda da eğitim almış büyük bir düşündürüdür. Nesimi, bir bilim insanı olarak pek çok önemli söylemde bulunmuştur.

¹⁶² Wolfgang Günter Lerch, *Bağdat'ta ölüm-hallac-ı mansur*, çev. Atilla Dirim (Yurt Kitap Yayın, 2000), 104.

Bir bilim insanı olan Nesimi bakın neler demiş;

**1. Bende sığar iki cihân ben bu cihâna sığmazam
Cevher-i lâmekân benim kevn ü mekâna sığmazam**

1. (İki cihan (dünya ve ahiret) benim içime sığar, ancak ben bu dünyaya sığmam. Mekansızlık cevheri bende, ben bu aleme sığmam.)

**2. Kevn ü mekândır âyetim zâta gider bidâyetim
Sen bu nişân ile beni bil ki nişâne sığmazam**

2. (Bütün varlıklar ve mekan benim delilimdir. Başlangıcım varlık sahibi olan Zat'la başlar. Sen beni bu işaret-
le tanı, ama bil ki ben bu işarete de sığmam.)

**3. Kimse gümân ü zann ile olmadı Hakk ile biliş
Hakkı bilen bilir ki ben zann ü gümâna sığmazam**

3. (Hiç kimse zanla, kuşkuyla Hakk'ı bilenlerden olmadı. Hakk'ı bilen bilir ki, ben zanna ve kuşkuyla da sığmam.)

**4. Sûrete bak vü ma'nîyi sûret içinde tanı kim
Cism ile cân benim velî cism ile cânâ sığmazam**

4. (Dış görünüşe bakıp bu dış görünüş içinde gerçek manayı, iç görünüşü tanı. Çünkü beden de, ruh da benim. Ancak ben ruha da bedene de sığmam.)

**5. Hem sadefim hem inciym haşr ü sırât
Bunca kumâş ü raht ile ben bu dükâna sığmazam**

5. (Hem inci kabuğu, hem de inciym, yani hem dış hem iç. Mahşer meydanı ve Sırat. Bunca kumaş ve binek takımıyla ben bu dükkâna sığmam.)

**6. *Genc-i nihân benim ben uş ayn-ı ayân benim ben uş
Gevher-i kân benim ben uş bahr ile kâna sığmazam***

6. (İşte gizli hazine benim. Görünenin aynısı işte benim. Bu hazine kaynağının incisi de işte benim. Ancak ben ne denize, ne de kaynağa sığmam.)

**7. *Arş ile ferş ü kâf ü nûn bende bulundu cümle çün
Kes sözünü uzatma kim şerh u beyâna sığmazam***

7. (Yeryüzü ile gökyüzü ve "kâf" ile "nun" gibi bütün her şey bende bulunduğu için, ey bana akıl vermeye kalkışan kişi sesini kes. Çünkü ben, sözlere ve açıklamalara sığmam.)

**8. *Gerçi muhît-i a'zâmım adım âdem durur âdemim
Dâr ile kün fekân benim ben mu mekâna sığmazam***

8. (Gerçi her tarafı kaplayan ulu varlık benim, adım insan olduğu için, insanım. Mâlik olan da, "ol" denilince olan da benim, ben bu mekana da sığmam.)

**9. *Cân ile hem cihân benim dehr ile hem zamân benim
Gör bu latifeyi ki ben dehr ü zamâna sığmazam***

9. (Ruhla aynı cihanı paylaşan, âlemlerle aynı zamanı yaşayan benim. Ancak şu hoşluğa bak ki, ben ne bu âleme, ne de bu zamana sığarım.)

**10. *Zerre benim güneş benim çâr ile penc ü şeş benim
Sûreti gör beyân ile çünkü beyâna sığmazam***

10. (En küçük varlık da, güneş de benim. Dört (dört unsur: toprak, su, rüzgâr, ateş), beş (beş duyu) ile altı (altı yön: sağ, sol, ön, arka, üst, alt) da benim. Sözle anlatılan görünüşü gör, ancak ben anlatılana da sığmam.)

**11. *Yer ü gökü düzen benim geri dönüp bozan benim
Cümle yazı yazan benim ben bu dîvâna sığmazam***

11. (Yerle göğü düzenleyen benim, sonra dönüp bozan benim bütün yazıları yazan benim, ben bu divâna sığmam.)

**12. *Gerçi bugün Nesîmîyim Hâşîmîyim Kureyşîyim
Bundan uludur âyetim âyet ü şâna sığmazam***

12. (Gerçi bugün Nesimîyim, Hâşîmîyim Kureyşîyim ama menzilim bundan büyüktür, ben menzile ve şâna sığmam.)¹⁶³ **Seyyid Nesimi (1369 - 1417).**

Gördüğünüz gibi Nesimi gibi birçok bilge insan, Alevilik yoluna ışık tutmuş ve gelecekte de bu yolun devamını sağlayacak daha nice isimler olacaktır. Ancak vurgulamak istediğim nokta, bazı Alevi Dedeleri ve toplumun birçok bireyi tarafından, Cemlerde veya Alevi söylence-lerinde yedi ulu Ozanlardan çok az veya neredeyse hiç bahsedilmeden, ezber kolayına geldiği için Enel Hak söylemini kullanmalarının, Alevilik için gerçek bir ilerleme sağlamayacağıdır. Benim kesinlikle Hallac'a karşı bir düşmanlığım yok, ancak Hallac'ı tam olarak anlamadan, onu Alevilik inancının en üst basamaklarına taşımak da anlamsızdır diyorum.

Ayrıca Hallac, devamlı olarak namaz kılan biriydi. Yakın komşularından biri olan Hürrezad-b-Firuz Beydavi, Hallac'ı şu şekilde anlatır: “Hallac oruca Ramazan'ın birinci günü başlar, bayramın (İyd'el-Fitr) ilk günü son verirdi. Her gece, Kur'an tilavetini iki rekat, her gün de iki yüz

¹⁶³ “~ ilahi ~ seyyid nesimî”, şiir parkı, erişim 02 Kasım 2022,
<http://www.siiirparki.com/snesimi8.html>.

rekat namazla bitirirdi. Bayram gelince: Bu, amelleri (tutulan eksiksiz oruç) tanrının rızasını kazanamayanların esvabıdır diyerek, siyah giysiler giyerdi”¹⁶⁴ der.

Görüldüğü gibi Hallac, koyu bir Sünni inancına sahip olan ve İslam'ın şartlarını titizlikle yerine getiren bir kişiydi. Hallac'ın ibadetlere büyük önem verdiğini ve namazı düzenli olarak yerine getirdiğini göstermektedir. Onun ibadetlerdeki titizliği ve kendine özgü yaklaşımı, dönemindeki insanlar arasında dikkat çekici olmuştur. İnançlarına sıkı sıkıya bağlı kalarak geri adım atmayan ve sağlam duruşunu koruyan Hallac, takdire şayan bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, Hallac'ın duruşu ve tutkulu inancı, günümüze kadar unutulmamasının temel sebeplerinden biridir. Onun inancını yaşama kararlılığı ve duruşu, insanların zihninde derin bir etki bırakmış ve zaman içinde hikâyesi ve felsefesiyle dikkat çekmiştir.

Şeyh Bedreddin'in Hallac gibi tanrıya ve dine karşı çıktığı şeklindeki yaygın anlayışın gerçeği yansıtmadığını belirtmek önemlidir. Aslında Şeyh Bedreddin, Osmanlı iktidarının dini ve Allah anlayışına eleştiriler getirmiş ve bu uğurda mücadele vermiştir. Ancak bu, onun dinsiz veya tanrısız olduğu anlamına gelmez. Tam aksine, Şeyh Bedreddin'in mücadelesi, daha özgür, daha adil ve daha insancıl bir din anlayışını savunma çabasıdır. O, toplumsal adaletin sağlanması, halkın haklarının korunması ve hükümetin zalimliklerine karşı çıkılması gerektiğine inanmıştır. Bu nedenle, Şeyh Bedreddin'in mücadelesi dinsizlikle ilişkilendirilmemeli, aksine bir adalet ve özgürlük arayışı olarak anlaşılmalıdır.

¹⁶⁴ Massignon, *İslamın mistik şehidi - hallac-ı mansur'un çilesi*, 150.

Varidat eserinde belirtilen istatistiklere göre, Allah, peygamber, ahiret, cennet, melek, şeytan gibi kavramların sıkça yer aldığı gözlemlenmektedir. Bu durum, insanların tanrı ve dini konuları önemsediklerini ve bu kavramları sık sık kullandıklarını gösterir¹⁶⁵.

Ancak Varidat okunduğunda, insanların din adına sömürüldüğünü ve bu anlayışa karşı bir tavır sergilediği anlaşılmaktadır. Varidat, bu tür yanlış anlayışları eleştiren bir eser olarak değerlendirilebilir ve insanları gerçek anlamda tanrıya ve dini değerlere yönlendirmeyi amaçlar.

Nesimi ve Şeyh Bedreddin, aynı dönemde yaşamış ve idam edilmiş kişilerdir. Ancak, sadece ağızlarından çıkan sözler nedeniyle idam edildikleri düşünülmemelidir. Aslında, bu kişilerin iktidara karşı çıktıkları için idam edildikleri bilinmektedir. İktidarla çatışan fikirleri ve toplumsal düzeni sorgulamaları nedeniyle, yöneticiler tarafından tehdit olarak görülmüşlerdir.

Örneğin, Nesimi, şiirlerinde toplumsal adaletsizliği eleştirmiş ve mistik anlatımlarıyla özgür düşünceyi yansıtmıştır. Şeyh Bedreddin ise, halk arasında büyük bir takipçi kitlesi olan bir derviş ve düşünürdü. Yoksulların ve ezilenlerin haklarını savunarak iktidara meydan okumuştur.

Benzer şekilde, Hallac-ı Mansur'un idamı da sadece "Enel Hak" ifadesini kullanmasıyla sınırlı değildir. "Enel Hak" ifadesi, sadece "Ben Allah'ım" demek anlamına gelmez. Bu ifade aynı zamanda "Hak bendedir, haktan geldiğim için bende bir gerçeğim, bende de bir hak olduğumu ifade eder. Bu anlamda, halife yeryüzünde Al-

¹⁶⁵ Eliaçık, *Şeyh bedreddin*, 11-12.

lah'ın gölgesi değildir, Allah hepimizin içindedir" şeklinde açıklanabilir¹⁶⁶.

Bu kişilerin idam edilmesinin temel sebebi, dönemin iktidarına meydan okumaları ve farklı düşünceleriyle öne çıkmalarıdır. Onlar, haksızlık, adaletsizlik ve iktidarın zulmüne karşı durmuşlardır. Bu yüzden asılmışlardır. Dolayısıyla, idamları sadece söyledikleri sözlerden kaynaklanmamıştır, aynı zamanda politik ve sosyal bir muhalefetin sonucudur. Bu nedenle, idamları sadece söyledikleri sözlerle açıklanamaz ve daha geniş bir bağlama oturtulmalıdır.

İslam anlayışında, mal ve mülk gibi şeylerin Allah'a ait olduğu düşüncesi yaygındır. Bu düşünce, "Allah mülkünü dilediğine verir"¹⁶⁷ diyerek ifade edilen bir anlayıştır ve bu fikrin öncülerinden biri İbn Haldun'dur. Bu düşünce akımı, sadece Karl Marx veya Şeyh Bedreddin gibi isimlere ait değildir. Aslında Bedreddin'in İbn Haldun ile tanıştığı ve ondan etkilendiği bilinmektedir. Bedreddin, iktidara karşı duruşunu sürdürmüş ve mal ve mülkünü Allah'a ait olduğunu vurgulayarak geri adım atmamıştır¹⁶⁸. Bu bağlamda, Bedreddin'in duruşu İbn Haldun'un fikirleriyle paralellik göstermektedir.

Aydinoğulları topraklarında, Börklüce Mustafa ve onun müritleri, pirlerinden öğrendikleri "kadınlar dışında bütün malların ortak olduğu" bilinciyle Bedreddin'e destek vermişlerdir. Ayrıca, Bedreddin'e ait olduğu sanılan "yarın yanağından başka her şeyin" Börklüce Musta-

¹⁶⁶ Eliaçık, 13.

¹⁶⁷ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, c. 1 (Yeni Şafak, 2004), 191.

¹⁶⁸ Eliaçık, *Şeyh bedreddin*, 17.

fa'ya ait olduğuna dair kesin belgeler vardır. Bazı kaynaklarda Börklüce'nin bir dönem Şeyh Bedreddin'in yardımcılığını yahut kahyalığını yaptığı iddia edilse de, bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar, Börklüce hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını veya bilinçli olarak Bedreddin'in önemini yukarı taşıyarak Börklüce'yi statü gereği aşağıya koymuşlardır. Bezmi Nusret Kaygusuz'un¹⁶⁹ ortaya attığı önemli bir iddia, Börklüce'nin babasının Oğuzlar'ın Salur boyuna mensup olduğu yönünde ve Kadı Burhaneddin adında bir kişinin Kayseri'ye yerleşerek Kadılık yaptığıdır. Kaygusuz'a göre Kadı Burhaneddin, 2. Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in akrabasıdır. Sivas civarında kendi adına bir devlet kurma girişiminde bulunan Kadı Burhaneddin, 18 yıl süren bir dönemde bu bölgede hüküm sürmüştür. Ancak Osman Bey'e yenilmesi ve Sivas halkının şehri Osman Bey'e teslim etmeyi reddetmesi üzerine başı kesilmiştir¹⁷⁰.

Bu olayların ardından Börklüce'nin Karaburun'a yerleştiği düşünülmektedir. Bazı sözde yazarlar, Börklüce'yi cahil bir köylü olarak tanımlasa da, babasının konumu gereği iyi bir eğitim aldığı ve Rumca gibi dilleri çok iyi konuşabildiği bilinmektedir. Dolayısıyla, Börklüce'nin cahil biri olmadığı kesindir. Zaten cahil bir insanın bir ülke kurma çabası içinde olması ve kendini Peygamber ilan ederek binlerce insanı peşinden sürüklemesi mümkün değildir. Ayrıca, Börklüce'nin Bedreddin ile

¹⁶⁹ Kaygusuz, Bezmi Nusret. Şeyh bedreddin. Editör Öner Yağcı. İleri Yayınları, t.y.

¹⁷⁰ Merkezi TDV İslâm Araştırmaları, *İslam ansiklopedisi*, c. 24 (TDV İslâm Araştırmaları, 2001), 74-75.

önceden tanışmış olabilecekleri varsayımı da güçlü bir dayanağa sahiptir¹⁷¹.

Bence Börklüce, bu süre zarfında düşüncelerini Bedreddin'e aktarmış ve kazasker olarak konumundan faydalanmak istemiştir. Dönemin en önemli kalemlerinden biri olan Dukas, Börklüce Mustafa için "peygamberlik iddiasında bulunan, kadınlar dışında bütün malların ve nesnelerin ortaklaşa kullanılmasını öneren bir kişi" olduğunu belirtir. Ayrıca, Börklüce'nin Hıristiyan keşişleri ve rahipleri konuşurken etkilediği ve mal mülkün ortak olduğunu savunduğunu ifade eder. Son olarak, Börklüce'nin din ve inanç ayrımı yapmaksızın tüm insanları eşit gören bir düşünce yapısına sahip olduğunu ve bu düşüncenin o dönemin çağının ötesinde olduğunu belirtir¹⁷².

Börklüce Mustafa, yukarıda belirtildiği gibi, bir Alevi piri ve lideridir. İnançları, Alevi inancını uyumlu bir şekilde yansıtmaktadır. Ancak, iddia edildiği gibi Börklüce Mustafa'nın Şeyh Bedreddin'in müridi olduğu ve elini öptüğü iddiası doğru değildir. Dini liderler arasında birbirlerinin ellerini öpmek gibi bir gelenek veya davranış asla bulunmamaktadır. Börklüce Mustafa'nın amacı, insanlar arasındaki statü farklarını kaldırmak ve eşitlik ilkesini savunmaktır. Börklüce Mustafa, bir Alevi piri ve lider olarak, insanların eşitlik, adalet ve toplumsal dayanışma prensipleri doğrultusunda bir araya gelmelerini hedeflemiştir. Önceliği, insanların sosyal ve ekonomik

¹⁷¹ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Şeyh bedreddin varidat*, 4. bs (Der Yayınları, 1995), 173-78.

¹⁷² İsmet Zeki Eyüboğlu, *Şeyh bedreddin varidat*, 4. bs (Der Yayınları, 1995), 173-78.

açıdan adil bir düzende yaşamalarını sağlamaktı. Bunu başarmak için insanları birlik olmaya, dayanışma içinde olmaya teşvik etmiştir. Börklüce Mustafa, Alevi inancının öğretilerini yayarak insanların birbirine saygı duymasını ve karşılıklı bağlılık göstermesini desteklemiştir. Ancak, bu bağlamda el öpme gibi sembolik davranışlar tamamen uydurmadır. Çünkü onun öncelikli amacı insanların eşitlik ve adalet temelinde birlikte hareket etmesiydi. Böyle bir insanın, başka bir insan karşısında eğilip el öpmesini beklemek, ya saflıktır ya da başka bir art niyet taşımadır.

Bakin aynı dönem yaşamış ve olayların çok yakınında olan dünyaca ünlü tarihçi Doukas kitabında şu ifadelerle yer verir: "Bu kişinin, mülksüz, yoksul Türklere vaazlar vererek yaydığı öğretilerine göre, kadınlar dışında her şey, örneğin yiyecekler, giyecekler, çift hayvanları, tarlalar, ortak mal olmalıydı. Ben senin evine kendi evim gibi gelebileceğim ve sen benim evime senin evin gibi gelebileceksin; yalnız kadın kız takımı (ortaklık konusu olmaksızın) hariç. Hemen hemen bütün köylüleri kendine mürit edinmeyi başarmıştı." Bu sözler, Börklüce'nin mülksüz ve yoksul Türklere verdiği vaazlarla yaydığı öğretisini anlatmaktadır. Bu öğretiye göre, her şey ortak mal olmalıdır, ancak kadınlar bu ortaklığın dışında tutulmalıdır. Börklüce'nin bu öğretisiyle birçok köylüyü müridi haline getirmeyi başardığı belirtilir¹⁷³. Görüldüğü gibi yarin yanağından gayri lafının orijinali Börklüce'ye aittir.

Son olarak, İhsan Eliaçık'ın iddiasına göre Şeyh Bedreddin, yakalandığı sırada evinde Kur'an okuduğunu

¹⁷³ Mikhael Doukas, *Tarih anadolu ve rumeli*, çev. Bilge Umar (Arkeoloji Sanat Yayınları, 2010), 98-99.

ve namaz kıldığını söyler. Ayrıca, idam edilirken ise üç kez "Allah'ü Ekber" diyerek tekbir getirdiği söylenmektedir¹⁷⁴.

Bu noktada, Anadolu'ya ve eski Türk ananelerine ve inanç ritüellerine yönelik bir araştırma yapmanın zamanının geldiğini düşünüyorum. Bu araştırma, Anadolu'nun tarihindeki kültürel ve dini zenginlikleri daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Eski Türk inançları, gelenekleri ve ritüelleri, Türk halkının köklü geçmişine ve kültürel kimliğine ışık tutmaktadır. Anadolu'nun dini ve kültürel çeşitliliği, İslam öncesi dönemden itibaren farklı inanç ve geleneklerin birleşmesiyle oluşmuştur.

Bu kapsamda, Türk mitolojisi, Şamanizm, Türk halk inançları ve geleneksel ritüeller gibi konuları incelemek, Anadolu'nun tarih ve kültürünü derinlemesine anlamamıza yardımcı olacaktır. Türk mitolojisi, eski Türklerin inanç sistemleri, tanrıları, kahramanları ve efsaneleri üzerine yoğunlaşır. Bu mitolojik hikayeler, bizlere Anadolu'nun geçmişine ışık tutar ve Türk halkının köklerini anlamamıza yardımcı olur. Göktengri inancı, Türklerin atalarından beri sürdürdükleri bir inanç sistemidir ve ruhani liderler olan şamanlar yani Dedeler aracılığıyla doğa ve ruhlarla iletişim kurmayı hedefler.

Anadolu'nun derin tarihine ve zengin kültürel dokusuna dair bu incelemeler, geçmişimizi anlamak ve günümüzü daha iyi kavramak için bize değerli bir perspektif sunacaktır. Anadolu, binlerce yıllık bir geçmişe sahip ve çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bu medeniyetlerin izleri, arkeolojik kalıntılar, tarihi eserler ve

¹⁷⁴ Eliaçık, *Şeyh bedreddin*, 27.

kültürel mirasımızda hala varlığını sürdürmektedir. Bu nedenle, eski Türk ananeleri ve inanç ritüellerini inceleme yolculuğumuzda yeni keşifler yapacağımıza ve kültürel mirasımızı daha iyi anlama imkanı bulacağımıza inanıyorum.

Bu araştırmalar, bizi tarihimizin derinliklerine götürerek Türk halkının inançları, değerleri ve yaşam tarzı hakkında daha fazla bilgi edinmemizi sağlayacak. Bu bilgiler, geçmişimizi daha iyi anlamamıza, kültürel kimliğimizi güçlendirmemize ve gelecek nesillere aktarmamıza yardımcı olacaktır. Anadolu'nun zengin kültür mozağini keşfederken, farklı toplumların bir arada yaşama ve etkileşimlerinin nasıl bir çeşitlilik ve zenginlik yarattığını da gözlemleyeceğiz.

ALEVİLİK

Eski Türk boyları, diğer semavi dinlerle tanıştıktan sonra, en yüce ruh olarak Gök Tengrisi veya Tanrı Ülgen'e Allah diye dua etmeye başladılar. Arkaik zamanlarda, eski Kam-Ozanlarının dua ederken ellerini yukarı doğru açarak "Ey büyük atam Gök Tengri" veya "Çalap Tanrı" şeklinde seslendikleri gözlemlenmiştir. Bu gözlem, eski Türk halklarının bir tanrı inancına veya bir yaratıcının varlığına inandığının kanıtıdır. İnsanların düşünce çerçevesi, doğayı gözlemleyerek geliştiğinde, "Al" rengini ruha can veren kan ile ilişkilendirerek, kanın akmasıyla da yaşamın sona erdiğini fark etmişlerdir. İlkbaharın gelmesiyle doğadaki bitkilerin canlanması ve yeşil renkte yeşermesi, canlılığı sembolize etmiştir. Kırmızı "Al" renk, ruha can veren ve yeşil renk, tabiatı canlandıran kutsal ve hakim renkler olarak, Türklerin yanı sıra dünya halkları için de önemli olmuştur. Bu nedenle, Türk kültüründe kırmızı ve yeşil renkli kıyafetler sıkça tercih edilir. Kadınları koruyan Tanrıça Umay Ana, Hz. Fatma ile ilişkilendirilirken, Gök Tengri ise Hz. Ali'nin kişiliğiyle özdeşleştirilerek yaşatılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde, eski Türk inancında kadın ve erkek figürleri aracılığıyla tanrının farklı yönleri ve nitelikleri temsil edilmiştir. Bu ilişkilendirmeler, Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir ve inanç sisteminin bir parçası olarak yaşatılmıştır¹⁷⁵.

Türk etnik geleneğinde, özellikle Tahtacı Aleviler arasında, ağaçlara atfedilen canlılık ve kutsallık inancı

¹⁷⁵ Erdoğan, Kutluay, *Alevilik bektâşilik* (İletişim Yayınları, 1993), 10.

önemli bir yer tutar. Bu inanca göre, her ağaç bir can taşımaktadır. Bu nedenle, bu topluluklarda ağaçlara saygı duyulması ve onlara zarar verilmemesi gerektiği düşünülür. Özellikle kutsal ağaçlara zarar veren veya onların dallarını kıran kişilerin büyük bir bela ile karşılaşacakları ve hatta öleceklerine inanılmıştır. Tahtacı Aleviler, tapınma ritüelleri sırasında ağaçlara yönelir ve bu ağaçlara yeminler ederler. Ayrıca her yıl bir kurban keserek bu ağaçlara adakta bulunurlar. Bu uygulama, Tahtacı Alevi toplumunda kutsal ağaçların önemini ve değerini vurgular. Dedeliğin Eski Türk toplumunda kutsal bir rolü olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, küçük Asya Kızılbaşları arasında da Dedeliğin etkisiyle kutsal ağaçların da önemi artar. Bu ağaçlara "Dede Ağacı" adı verilir çünkü inanışa göre bu ağaçlar ilahi özelliklere sahiptir. Dede Ağacı, hem kutsallık simgesi olarak görülür hem de Dedelerin manevi varlığına atıfta bulunur¹⁷⁶.

Türkmen aşiretlerinin giydiği geleneksel kıyafetlerden biri olan Kızılbörek, Anadolu'ya taşınarak yaygın bir şekilde benimsenmiştir. Bu giysi, Türkmen aşiretlerinin özellikle Osmanlı döneminde giydikleri ve daha sonra Anadolu'ya da yayıldığı bilinmektedir. Osmanlı devleti, Anadolu halkı ve aşiret askerleri ile Osmanlı askerlerini ayırt etmek için Kızılbörek yerine "Akbörek" giyilmesini uygun görmüş bu şekilde Osmanlı devleti, Türklerin eski adet ve geleneklerinden uzaklaşmadan bir denge sağlamaya çalışmıştır. Ancak zamanla, İslam'ın etkisiyle birlikte Arap kültürünün daha da benimsendiği görülmüştür. Bu durumda, Türklerin eski adet ve inançlarıyla birlikte yaşamaya devam eden gruplar, bazı Türkler ta-

¹⁷⁶ Beydili, Celal, *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*, çev. Ercan, Eren (Yurt Kitap Yayın, 2004), 28.

rafından dışlanmış ve hatta kötü niyetli ithamlarla karşılaşmışlardır. Özellikle Kızılbaş giyen Türkmenlere "Kızılbaş" denilerek çirkin iftiralar atılmıştır. Bu önyargılı iftiraların aslı astarı olmadığı gibi, asla hiçbir gerçek dayanağı da olmamıştır¹⁷⁷.

Şah İsmail'in tahta çıkmasından sonra, babası Şeyh Haydar tarafından müritlere giydirilen 12 dilimli Kızılbaş uygulaması Safevi ordusu askerleri arasında da devam etmiştir. Bilindiği üzere bu uygulamayı Hz. Ali'nin bizzat kendi askerlerine Kızılbaş giydirdiğine dair spesifik bir bilgi bulunmamaktadır. Aynı şekilde, Orhan Gazi döneminde askerlere Akbaş giydirildiği bilinmektedir. Zamanla, Akbaş uygulaması Anadolu'ya yayılmıştır. Bu durum, Safevilerin Anadolu'da propaganda yapması ve Osmanlı Devleti ile aralarında sorunlarının derinleşmesi sonucunda, Türk halkı içinde maalessif bazı bölgelerde ayrışmalara ve kutuplaşmalara sebebiyet vermiştir. Bu ayrışma mezhepsel çatışmalara neden olmuş ve Alevi toplumu karşı tarafı Yezid yanlısı olarak suçlamıştır. Bu dönemde, Türk toplumu içinde yaşanan bu ayrışma ve çatışmalar, aynı kökten olan toplumun birbirine karşı getirmiştir. Bir türlü önlene-meyen bu önyargı, kutuplaşmalara yol açmıştır¹⁷⁸.

Hatta bu durumu en iyi açıklayan şu dizelerdir;

**“Yezit oğlan bize Kızılbaş demiş,
Bahçede açan gül de kırmızı,
İncinme ey gönül ne derlerse desinler,
Kitabı dere eden dil de kırmızı”**¹⁷⁹.

¹⁷⁷ Erdoğan, Kutluay, *Alevilik bektâşilik*, 10-11.

¹⁷⁸ Erdoğan, Kutluay, *Alevilik bektâşilik* (İletişim Yayınları, 1993), 11.

¹⁷⁹ Erdoğan, Kutluay, *Alevilik bektâşilik*, 11.

Aynı topluma ait olmalarına rağmen, inançları ve siyasi amaçlar güden insanlar tarafından ayrıştırılan bir süreç yaşanmıştır. Alevi inancı başlangıçta herhangi bir okulu, müfredatı veya resmi diplomalı din adamları olmayan bir inanç sistemi idi. Büyük şehirlere yerleşen Aleviler, Cem evleri gibi ibadet mekanları oluşturdular. Ancak, kırsal kesimde olduğu gibi, geleneksel sözlü aktarım geleneği ve inanç sistemini tam anlamıyla sürdürmekte zorlandılar. Gelineen noktada Alevi inancı gün geçtikçe genişledi ve şu an dünyanın dört bir yanına yayılmış durumdadır. Özellikle Avrupa'da yaşayan Alevi toplumu ve kurumları, kendi özlerini bulma ve toplumsal bir yapılanma sürecine girmişlerdir. Bu süreç, Alevi inancının Avrupa'da bir toparlanma ve yeniden yapılanma sürecine girdiğini göstermektedir.

HACE BEKTAŞ

“Pir Hacı Bektaş,” Alevilikte büyük bir öneme sahip olan bir şahsiyettir. Alevi inancının temelini oluşturan öğretileriyle tanınır. Sevgi, hoşgörü, eşitlik, adalet ve insanlık değerlerini vurgulayan öğretileriyle bilinir. Hacı Bektaş'ın felsefesi, toplumsal barış, kardeşlik ve insanların içsel bir arayış içinde olması üzerine odaklanır. Onun öğretileri sadece Alevi toplumu arasında değil, geniş anlamda insanlar arasında da saygı ve hoşgörüyü teşvik eder. İnsanların birbirlerini anlamaları, saygı göstermeleri ve birlikte yaşama amacına hizmet eder. Bu anlamda Pir Hacı Bektaş'ın öğretileri, insanların daha iyi bir dünya için birlikte çalışmalarını ve bir arada yaşamalarını sağlamaya yönelik bir ışık sunar.

Öncelikle belirtmek isterim ki, Hacı Bektaş'ın Hacı ziyaretinde bulunduğu dair hiçbir kanıt veya söylenti bulunmamaktadır. Ancak Hacı olarak anılmasının nedenlerini tam olarak bilmemekle birlikte, eskiden lider sıfatında olan kişilere ulu kişi olarak görülmeleri nedeniyle bu tür yakıştırmalar yapıldığı bilinmektedir. Şahsi görüşüme göre ve birçok yazarın da aynı fikri paylaştığına inandığım için ben, Hacı Bektaş yerine Hacı Bektaş demeyi tercih ediyorum. Hacı kelimesi, Farsça kökenli bir kelime olup, aynı zamanda eski Harezmce'de de aynı anlama gelir. Anlam olarak öğreten, saygın, efendi, ulu kişi gibi anlamlara gelmektedir¹⁸⁰. Belki de ilk başlarda Hacı deniliyordu ve zamanla Hacı denilmeye başlandı.

¹⁸⁰ Sevan Nişanyan, *Nişanyan Sözlük- Çağdaş Türkçenin Etimolojisi* (Liber Plus Yayınları, 2018), 343.

Ancak kesin bir sebep veya süreç hakkında net bir bilgiye sahip olmadığımızı söylemek isterim.

Alevi-Bektaşî düşüncesinin baş mimarı olan bu büyük kişiliği tanımak, aynı zamanda eski Türklerin inancını ve Anadolu'da var olan diğer kadim inançları Bektaşî düşüncesiyle harmanlayarak nasıl bir sentez oluşturduğunu anlamak anlamına gelir. Ancak bu önemli kişi hakkında kulaktan dolma söylentiler dolaşmaktadır. Şimdi birlikte yazılı belgeleri inceleyerek daha sağlam bir temele dayanarak bilgi sahibi olalım.

Hace Bektaş ile ilgili kaynakları incelediğimizde, birbirinden farklı üç farklı kişilikle karşılaşırız. Bu kaynaklardan bazıları, Hace Bektaş'ın Ahmet Yesevi tarafından görevlendirilen bir derviş olduğunu belirtmektedir. Diğer kaynaklar ise Hace Bektaş'ı menkıbelerden yola çıkarak değerlendirmiş ve onu tamamen Sünni bir kişi olarak İslam'ı yaymakla görevlendirilmiş bir kişi olarak tanıtmaktadır¹⁸¹. Bu farklılıkların nedeni, Hace Bektaş'ın yaşadığı dönemde ve sonraki yıllarda ortaya çıkan efsaneler ve hikayelerdir. Bu kaynaklarda yer alan bilgiler, zaman içinde değişiklik gösterebilir ve farklı yorumlara tabi tutulabilir. Dolayısıyla, Hace Bektaş hakkında kesin bir bilgiye sahip olmak için, yazılı belgelerin ve kaynakların dikkatlice incelenmesi gerekmektedir.

Hace Bektaş'ın annesinin Şeyh Ahmet'in kızı Hatem Hatun, babasının ise Seyyid Sultan İbrahim Sani ve Türk kökenli olduğuna dair iddialar bulunmaktadır¹⁸². İslami çevrelerde, Peygamber ve Hz. Ali soyundan gelmek ve

¹⁸¹ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Bütün yönleriyle Hacı Bektaş Veli*, 2. bs (Özgür Yayınları, 1992), 119.

¹⁸² Sezgin, *Hacı bektaş veli ve bektâşilik*, 53.

bu soydan olmak, belirli bir tasavvuf anlayışı içinde önemli bir geleneğe sahip olduğu için, kendilerini Seyyid soyundan gelen kişiler olarak tanıtan birçok insan bulunmaktadır. Bu bağlamda, Hacı Bektaş'ı Seyyid soyundan gelmiş olarak göstermek hiç şaşırtıcı bir durum değildir¹⁸³. Ancak bu iddiaların doğru olup olmadığı, onun önemli bir kişilik olduğu ve etkisinin geniş bir coğrafyada hissedildiği gerçeğini değiştirmemektedir.

Son olarak, benim düşünceme göre en önemli kısım halkın belleğinde ve gönlünde yatan Hacı Bektaş'tır. Özellikle Anadolu halkı ve Aleviler arasında, ona atfedilen tüm sıfatların ötesine geçerek evrensel bir yolun ve inancın kurucusu haline gelmiş bir kişiliktir¹⁸⁴. Hacı Bektaş, Yaşar Ocak'ın dediği gibi, Yesevilik, Vefailik ve Haydarilik gibi inanç sistemlerini birbirine bağlayan bir kilit taşıdır¹⁸⁵. Halkın gönlünde yer edinen Hacı Bektaş, toplumun değerleri, inançları ve kültürüyle bütünleşmiş, onların yaşamında derin bir etki bırakmıştır. Onun öğretileri ve felsefesi, toplumsal adalet, eşitlik, sevgi, hoşgörü ve birlik gibi evrensel değerleri vurgulamıştır. Halk arasında yapılan anlatımlarda ve hikayelerde, Hacı Bektaş'ın büyüklüğü ve önderliği vurgulanır.

Hacı Bektaş'ın mirası, sadece dini veya inançsal bir boyutta değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir boyutta da önemli bir yer tutar. Onun fikirleri ve öğretileri, insanlar arasında birlik ve beraberlik duygusu oluşturmuş, hoşgörü ve kardeşlik temelleri üzerine inşa

¹⁸³ Eyüboğlu, *Bütün yönleriyle hacı bektaş veli*, 56-57.

¹⁸⁴ Eyüboğlu, 119.

¹⁸⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk sufiliğine bakışlar* (Cağaloğlu, İstanbul: İletişim, 1996), 62.

edilmiştir. Bu nedenle, Hacı Bektaş'ı sadece bir kişi olarak değil, evrenselleşmiş bir yolun öncüsü ve inancın kurucusu olarak görmek son derece önemlidir.

Tarihe baktığımızda, Türkmen ayaklanması olarak bilinen "Babai isyanı" genellikle kırsal kesimde yaşayan insanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu isyanın neden Mevlana'nın çevresindeki topluluk tarafından değil de Baba İlyas veya Ahi Evren'in yanında yer alanlar tarafından gerçekleştiği sorusu akla gelmektedir. Bunun sebebi oldukça basittir. Mevlana'nın çevresindeki topluluk egemen olan topluluktan ve hayatları rahat ve lüks içerisinde geçmekteydi. Öte yandan, diğer taraf ise hayatta kalmak için mücadele eden ve sürekli olarak sömürülen emekçi kesimiydi. İşte bu noktada, Ahi Evren ve Hacı Bektaş gibi önemli kişilikler ezilen kesimin yanında durarak halkın gönüllerinde en üst seviyeye yükselmişlerdir¹⁸⁶.

Onlar, halkın sıkıntılarını anlamış, emekçi kesimin haklarını savunmuş ve onlara rehberlik etmişlerdir. Bu durum, ezilen kesimin yaşadığı zorlukları ve adaletsizlikleri gözler önüne sermektedir. Ancak, egemen kesimin saltanatını sürdürdüğü sürece bu tür olayların yaşanacağını da unutmamak gerekir. Egemen olan kesim, gücünü ve ayrıcalıklarını korumak için emekçi kesimi sömürmeye devam ettiği sürece, bu tür ayaklanmaların tekrar tekrar gerçekleşeceği bir gerçektir.

Bu bağlamda, Ahi Evren ve Hacı Bektaş gibi önemli kişiliklerin toplumsal adaleti ve eşitliği vurgulayan fikirleri, halkın gönüllerinde derin bir etki bırakmış ve bu tür ayaklanmaların doğmasına katkıda bulunmuştur.

¹⁸⁶ Eyüboğlu, *Bütün yönleriyle hacı bektaş veli*, 121.

Aleviliğin kurucusunun Ahmet Yesevi olmadığı görüşünü savunan Jean Roux¹⁸⁷, 14. yüzyılda Elvan Çelebi'nin "Menâkıbu'l Kudsiyye fi Menâsıbi'l-Ünsiyye" adlı eserini kaleme alarak büyük dedesi olan Baba İlyas ve Dede Garkın hakkında bilgi vermiştir. Aynı eser, Dede Garkın'ın Rum diyarında ilk Mürşit ocağını kurduğunu belirtir¹⁸⁸. Burada Dede Garkın'a ayrı bir parantez açmak istiyorum. Ahmet Yaşar Ocak, Dede Garkın hakkında en eski ve tek kaynak olan Elvan Çelebi'nin Menâkıbu'l-kudsiyye'sini Erol Erünsal ile birlikte Türkçeye aktaran tek kişidir. Ocak, Dede Garkın'ın gerçek adının Şeyh Numan olduğunu ve Türkmen Garkın boyunun hem beyi hem dini lideri ve Dedesi olduğunu açıklar¹⁸⁹. Ek olarak, Oğuz Han'ın torunlarından biri olan Karkın (Garkın) ismi, "Aşlı" yani yemekli¹⁹⁰ anlamına gelirken, Akkoyunlu ve Dulkadiroğulları Türkmenleri de Karkın boyuna mensup¹⁹¹ oldukları bilinir.

Karkın boyu, Türkmen geleneğinin ve kökenlerinin bir parçası olarak, Türkmen topluluklarının tarihinde ve kültüründe önemli bir yer tutmaktadır. Bu da Türkmenlerin etnik kimliklerini ve birbirleriyle olan ilişkilerini daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.

¹⁸⁷ Jean-Paul Roux, *Orta Asya - tarih ve uygarlık*, çev. Lale Arslan (Kabalci Yayınevi, 2001), 270.

¹⁸⁸ Abdulkadir Yeler vd., *Elvan çelebi sempozyumu* (Hitit Üniversitesi, 2020), 28.

¹⁸⁹ Rıza Yıldırım, "Dede garkın ocağı'nın tarihi için önemli bir başlangıç: "Dede garkın ve emîrci sultan (13. yüzyıl)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sy 58 (2011).

¹⁹⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk mitolojisi*, c. 1 (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1989), 219.

¹⁹¹ Bilgicik.com, "24 Oğuz (Türk) boyu", 15 Ocak 2008, <https://www.bilgicik.com/yazi/24-oguz-turk-boyu/>.

Menkıbede yer alan bir beyite dayanarak, Dede Garkın'ın Baba İlyas'ın dedesi olduğu görüşü dile getirilmiş ve buna dayanarak 1556 tarihli bir icazetnamede soy ve sülale sırasının bulunduğu belirtilmiştir. Bu bulgular, Dede Garkın'ın Atasal kökeni hakkında daha fazla açıklık sağlamaktadır. İcazetnamede geçen silsilede, "Şeyh İlyas el-Garkınî isminde bir şahıs, Şeyh Şeref el-Garkınî'nin oğlu olan Şeyh Numan el-Garkınî'nin soyundan geldiği kaydedilmiştir." Aynı eserde, Dede Garkın'ın Anadolu'ya 1200'lerin başında Moğol baskısından kaçan Türkmen kitleleriyle gelmiş bir Türkmen Şeyhi olduğu yazılmaktadır. Bu da Dede Garkın'ın Türkmen toplulukları arasında önemli bir rol oynadığını ve Türkmenlerin tarihsel süreçlerinde etkili olduğunu göstermektedir¹⁹².

Bu bilgiler, Dede Garkın'ın kökenleri ve Anadolu'ya gelişi hakkında daha fazla anlayış sağlamaktadır. Dede Garkın'ın kökenleri ve geçmişi hakkındaki bilgilere dayanarak, onun Türkmen toplumunun tarihinde önemli bir figür olduğunu ve soy sülale sırasının kaydedildiği bir icazetname ve menkıbe beyit ile Baba İlyas'a kadar uzanan bir soy hattına sahip olduğunu doğrulamaktadır. Bu bilgiler, Dede Garkın'ın ailesinin Türkmen toplumunda saygın bir konuma sahip olduğunu ve onun Anadolu'ya gelişiyle ilgili önemli bir anlayış sağladığını göstermektedir.

Hace Bektaş, Dede Garkın ve Baba İlyas'tan aldığı bilgilerle sağlam bir inanç ortamı oluşturmuştur ve bu inanç bugün dahi yaşamaktadır. Ancak, Eyüpoğlu'nun

¹⁹² Yıldırım, "Dede garkın ocağı'nın tarihi için önemli bir başlangıç: "Dede garkın ve emîrci sultan (13. yüzyıl)".

iddiasına göre, Hacı Bektaş'ın Ahmed Yesevi ile herhangi bir ilişkisi olmadığı ve onun düşüncesini taşımadığı belirtilmektedir. Bu görüşe göre, Hacı Bektaş'ın düşünceleri ve inançları tamamen kendi deneyimlerine ve öğretilerine dayanmaktadır. Onun kurduğu inanç sistemi, Divan-ı Hikmet olarak bilinen eserde incelenmiştir. Bu eser, Hacı Bektaş'ın öğretilerini içermekte ve onun düşüncelerini anlamamıza yardımcı olmaktadır¹⁹³.

Zaten Ahmed Yesevi'nin ölümü (1166) ve Hacı Bektaş'ın doğumu (1209) arasında yaklaşık yarım asır gibi bir zaman dilimi bulunmaktadır. Bu nedenle, anlatılanların kesinlikle birbirine uymayan söylentilerden başka bir şey olmadığı anlaşılmaktadır. Bu farklı görüşe göre, Hacı Bektaş'ın Ahmed Yesevi ile bağlantısı olmadığı ve kendisine atfedilen söylentilerin doğruluğunun kesinlikle gerçeği yansıtmadığı vurgulanmaktadır. Hacı Bektaş'ın düşünceleri ve inançları, kendi döneminde şekillenen birçok farklı etkiden kaynaklanmaktadır ve bu etkiler zamanla kendine özgü bir felsefe ve inanç sistemi haline gelmiştir.

İsmail Kaygusuz'un analizlerine dayanarak ifade edilebilir ki, Hacı Bektaş, Alamut Kalesi İmamı 3. Muhammed aracılığıyla Baba İlyas'a hizmet etmiş ve yeni bilgiler sunmuştur. Bu bağlamda, Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya göçü, mezkur görevin yerine getirilmesiyle ilişkilidir¹⁹⁴. Kaygusuz'un bahsi geçen değerlendirmesi, Hacı Bektaş'ın etnik kökenleri ve bilgi kaynakları hakkındaki anlayışımızı yeniden değerlendirmemize yönelik farklı bir perspektif sunmaktadır. Alamut Kalesi İmamı 3.

¹⁹³ Eyüboğlu, *Bütün yönleriyle hacı bektaş veli*, 124.

¹⁹⁴ İsmail Kaygusuz, *Aleviliğin doğuşu*, 3. bs (Su Yayınları, 2014), 138.

Muhammed'in Baba İlyas ile olan iletişimi sonucunda Hacı Bektaş'ın bu süreçte görevlendirilerek Anadolu'ya geçişi teşvik edilmiştir.

Eflaki gibi en eski kaynaklardan biri, Baba İshak'ın, Hacı Bektaş'ın müşşidi olduğunu ve asıl adının Baba İshak olduğunu, ancak halk tarafından Baba İlyas olarak da bilindiğini belirtir. Ayrıca, Malatya'nın güneyinde, Fırat Nehri'nin kıyısında bulunan Samsat Kalesi'ne bağlı Ke-fersut adlı bir köyde yetiştiğini ve çok iyi bir eğitimden geçmiş entelektüel bir kişilik olduğunu ifade eder¹⁹⁵.

Baba İlyas'ın, Vefailik hareketinin kurucusu Ebul Vefa'nın ölümünden sonra lider olduğu ve kardeşi Menteş ile birlikte Hacı Bektaş'ın da bu hareketin içinde yer aldığı bilgiler arasındadır. Ancak, isyanın ardından Baba İlyas'ın Çepni Türkmenleriyle birlikte Suluca Kara Hö-yük'e gittiği de söylenmektedir. Bu dönemde, Babai isyanını desteklemeyen ve Türkmenlere de aynı gözle bakan Mevlana'nın, aynı şekilde Hacı Bektaş'ı da sevmediği ve iyi gözle bakmadığı da bilinen gerçekler arasındadır¹⁹⁶. Bu bilgiler, o dönemin toplumsal ve siyasi dinamiklerini yansıtan önemli veriler sunar. Ancak, tarihsel kaynakların bazen farklı yorumlara ve farklı bilgilere sahip olabileceğini unutmamak önemlidir.

Diğer tarikatlara baktığımızda, genellikle durağan ve gelişmeyen bir yapıya sahip olduklarını görürüz. Ancak Alevilik bu duruma uymaz. Alevilik, sürekli gelişen, çağa ayak uyduran ve yaratıcı bir düşünce yapısına sahiptir.

¹⁹⁵ Eflaki, Ahmet, *Ariflerin menkıbeleri 1*, çev. Yazıcı, Tahsin (Hürriyet Yayınları, 1973), 63.

¹⁹⁶ Babinger, Franz ve Köprülü, Fuad, *Anadolu'da islamiyet*, çev. Hulusi, Ragıp (İnsan Yayınları, 1996), 95.

Bu düşünce yapısı özellikle Anadolu'ya özgüdür. Eğer öyle olmasaydı, Alevilik Ahmed Yesevi'nin yaşadığı toplarlarda da ortaya çıkabilirdi¹⁹⁷. Günümüzde bile Anadolu'nun diğer Asya coğrafyalarına göre daha önemli ve ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu söylemek isterim.

Alevilik, sürekli bir dönüşüm ve yenilenme süreci içerisindedir. Bu tarikat, toplumsal, kültürel ve felsefi değişimlere uyum sağlamış ve Anadolu'nun karmaşık tarihinden etkilenecek kendine özgü bir kimlik geliştirmiştir. Alevilik, mistik ve filozofik yönleriyle dikkat çekerken, toplumsal adalet, sevgi, hoşgörü ve eşitlik gibi değerleri de ön planda tutar. Bu nedenle Alevilik, durağanlıktan ziyade sürekli bir ilerleme ve değişim içerisinde olan dinamik bir yapıya sahiptir.

Ancak, her tarikatta olduğu gibi Alevilik içinde de farklı yorumlar ve anlayışlar bulunabilir. Alevilik, geniş bir spektrum kapsayan bir inanç sistemidir ve bu çeşitlilik içinde farklı düşünceler ve pratikler yer alabilir. Dolayısıyla, Alevilik hakkında genellemeler yaparken bu çeşitliliği göz önünde bulundurmak önemlidir.

Bektaşilik, toplumsal olaylarda ezilen sınıfların yanında yer alarak liderlik etmiştir. Özellikle Ahi Evren ile birlikte, Moğol yanlısı Mevlana'ya karşı durarak, toplumun ezilen kesimine destek olmuştur¹⁹⁸.

Döneminde yaşanan toplumsal olaylarda, Bektaşilik sosyal adalet, eşitlik ve insan hakları gibi değerlere büyük önem vermiştir. Bektaşiler, halkın eşitlik ve özgürlük taleplerini savunmuş ve onlara rehberlik etmiştir.

¹⁹⁷ Eyüboğlu, *Bütün yönleriyle hacı beктаş veli*, 20.

¹⁹⁸ Eyüboğlu, 26.

Moğol istilas4 gibi zorlu bir dönemde, Bektaşılık ezilen toplumun yanında yer alarak onlara umut ve direniş ruhu aşlamıştır. Bu dönemde Ahi Evren ile Bektaşılık arasında yakın bir iş birliğı ve dayanışma gözlenmiştir. Ahi Evren'in esnaf ve zanaatkârlar arasında örgütlenen Ahi teşkilatı, sosyal yardımlaşma ve dayanışma prensipleri üzerine kurulu bir yapıya sahipti. Bektaşılık ise felsefi ve manevi öğretileriyle halkın inanç ve ruhsal ihtiyaçlarını karşılıyordu. Bu birliktelik, toplumsal adaleti savunan ve ezilen kesimlerin haklarını koruyan bir hareketin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır.

Seyyid Ebu'l-Vefa el-Bağdadi, hayatıyla ilgili en önemli kaynaklardan biri olan "Tezkiretü'l-Muttakîn ve Tabsıratu'l-Muktedin" adlı Arapça menâkıbnamede detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bu menâkıbnamede, Seyyid Ebu'l-Vefa el-Bağdadi'nin hayatı, eserleri ve önemi hakkında birçok bilgi bulunmaktadır. Seyyid Velâyet'in talebi üzerine, Zeyniyye Şeyhlerinden olan Seyyid Velâyet'in isteğı üzerine, Seyyid Ebu'l-Vefa el-Bağdadi'nin menâkıbnamesi "Menâkıb-ı Seyyid Ebu'l-Vefâ" adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bu tercüme, tek cilt olarak yayımlanmış ve Türkçe okuyucular için on altıncı yüzyılda erişilebilir hale getirilmiştir¹⁹⁹.

Bu tercüme eser, Türkçe dilinde, Seyyid Ebu'l-Vefa el-Bağdadi'nin hayatı, düşünceleri ve etkisi hakkında daha geniş bir anlayış sağlamaktadır. Menâkıb-ı Seyyid Ebu'l-Vefâ, Türkçe okuyuculara bu önemli şahsiyetin yaşamının yanı sıra, onun fikirleri, eserleri ve toplumdaki etki-

¹⁹⁹ Haşim Şahin, "Selçuklu ve erken osmanlı döneminde vefâiyye tarikatı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sy 70 (2014): 39-54.

si hakkında da bilgi sunmaktadır. Bu tercüme eser, Türkçe literatüründe Seyyid Ebu'l-Vefa el-Bağdadi'nin önemini ve mirasını anlamak için değerli bir kaynak olarak kabul edilir.

Menakıbname'ye göre, Seyyid Ebu'l-Vefa el-Bağdadi'nin asıl adı Muhammed b. Muhammed'dir ve soyu İmam Zeynel Abidin'e dayanmaktadır. Babası Seyyid Muhammed, Irak'tan kaçarak Kuşan bölgesinde Benü Nercis adlı bir Kürt kabilesine yerleşmiştir. Bir süre sonra bir Kürt kadınıyla evlendiği söylenen Seyyid Muhammed'in bu evlilikten 1026 yılında Seyyid Ebu'l-Vefa doğmuştur. Bu durum, Ebu'l-Vefa'nın kısmen Arap kökenli ve kısmen de Kürt kökenli olduğunu gösteren tek kanıttır²⁰⁰. Bazı tarihçiler ise onun sadece Ehlibeyt soyundan geldiğini belirtmektedirler.

Bazı araştırmacılar, Dede Garkın'ın Seyyid Ebu'l-Vefa'nın halifesi olduğu iddiasını ortaya atmışlardır. Ancak bu iddia, aralarında yaklaşık yüz yıl gibi bir zaman farkının olduğu ve çok az kanıtla desteklenen bir iddia olarak görülmektedir. Bu nedenle, bu iddianın gerçeklik payının çok düşük olduğunu söylemek faydalı olacaktır.

Hace Bektaş'a geri dönecek olursak, Yaşar Nuri Öztürk, onunla Ahi Evren'in çok iyi arkadaş olduklarını ifade etmektedir. Bu konuda Yaşar Nuri Öztürk şu ifadeleri kullanmıştır: "Hacı Bektaş'la Ahi Evren birbirlerini pek severlerdi. Hatta Ahi Evren bir gün sohbet ederken, Kim bizi şeyh edinirse, onun şeyhi Hacı Bektaş Hünkar'dır demiştir."²⁰¹. Bu sözler, Hace Bektaş ve Ahi Evren

²⁰⁰ Şahin.

²⁰¹ Yaşar Nuri Öztürk, *Tarihi boyunca bektâşilik*, 1990, 85.

arasındaki yakınlığı ve birbirlerine olan saygılarını gösteren önemli bir ifadedir.

Mikail Bayram hocanın gerçekleştirdiği derin araştırmalar sonucunda, Ahi Evren ve Mevlana arasındaki ilişkilere ilişkin ilginç bilgilere ulaşıldığı belirtilmek isterim. Araştırmalar, Moğol asıllı Nuru'd-din Caca'nın Mevlana'nın bir müridi olduğunu ortaya çıkarmıştır. Caca, Kırşehir ve çevresinde Moğol yönetimine karşı isyan eden Türkmenleri bastırmakla görevlendirilmiş bir emir olarak bilinmektedir. Ancak, Hacı Bektaş ve Osman Gazi gibi isimlerle mücadeleyi göze alamayan Caca, Mevlana'nın müridi olarak Ahi Evren liderliğindeki Ahilere saldırmış ve birçok Ahi'nin ve Anadolu insanının ölümüne yol açmıştır. Bu süreçte, Ahi Evren'e destek veren Mevlana'nın oğlu Aladdin Çelebi de Ahi Evren ile birlikte öldürülmüştür. Mevlana'nın, oğluna üç ayrı mektup yazdığı ve geri dönmesi durumunda onu affedeceğini ve çok özlediğini ifade ettiği söylenmektedir. Aladdin Çelebi'nin, babasının yanında olmayıp sevmediği karşı tarafta yer aldığı için oğlunun cenaze namazını kıldırmadığı söylencesi ise bu durumu doğrulayan niteliktedir²⁰².

Eyüpoğlu'nun ifadesine göre, Hacı Bektaş'ın asıl adının Bektaş ve Türkçe olduğu belirtilmektedir. Bu durum, Mevlâna ve onun taraftarlarının isimlerinin çoğunlukla Arapça ve Farsça kökenli olduğu gerçeğiyle karşılaşılmaktadır. Örneğin, Mevlâna Celaleddin Efendi, Bahaeddin Veled, Muhammed Celaleddin Feridun (Ulu Arif Çelebi), Şemseddin Emir Abid gibi isimler Arapça kökenlidir. Ancak Hacı Bektaş tarafına baktığımızda, Saru

²⁰² Mikail Bayram, *Ahi evren hâce nasirüd-din mahmud* (Çizgi Kitabevi, 2018), 69-77-125.

İsmail, Kolu açık Hacım Sultan, Baba Resul, Barak Baba, Ali Baba gibi Türkçe yahut Türkçeleşmiş isimlerin kullanıldığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla, Hacı Bektaş ve çevresindeki kişilerin Türk kökenlerini yansıttığına dikkat çeken bir örnek olarak sunulmaktadır²⁰³.

Bu durumda, Hacı Bektaş ve onun takipçilerinin Türkçe kökenli isimler kullandığının belirtilmesiyle birlikte, Hacı Bektaş'ın dil ve kültür açısından Türkçe ve yerel bir kimliğe odaklandığı, Mevlâna'nın ve takipçilerinin ise daha çok Arapça ve Farsça etkisinde olduğu anlaşıyor. Bu farklılık, Mevlâna ve Hacı Bektaş gibi önemli şahsiyetler arasındaki fikir, kültür ve kimlik çatışmasını ortaya koymaktadır. Her birinin kendi dil ve kültüründen beslendiği ve bu farklılıkların düşünce dünyalarına yansıdığı söylenebilir. Bu çatışma, farklı inanç ve düşünce sistemlerinin etkileşimini ve çeşitliliğini yansıtan zengin bir kültürel mozaik olarak değerlendirilebilir.

Hacı Bektaş, Anadolu'da farklı inançların üzerindeki örtüyü kaldırarak yeni bir düşünce akımı oluşturan önemli bir şahsiyettir. Onu, düşünceleriyle güneşin yüzünü gösteren ilk ermiş insan²⁰⁴ veya ışık eri olarak da değerlendirebiliriz²⁰⁵. Hacı Bektaş'ın öğretileri, aydınlanmayı ve bilgiyi temsil ederken, toplumun üzerindeki karanlığı da dağıtarak yeni bir ışık sağlamıştır. Düşünceleri, insanların daha özgür, eşitlikçi ve sevgi dolu bir yaşam sürdürebilecekleri bir yol gösterici olmuştur.

İran ve çevre ülkelerden Anadolu'ya iki farklı düşünce akımının geldiği anlaşıyor. Birisi tamamen ılımlı ve ye-

²⁰³ Eyüboğlu, *Bütün yönleriyle hacı bektâş veli*, 26.

²⁰⁴ Eyüboğlu, 30.

²⁰⁵ Kevser Yeşiltaş, *Işık eri hacı bektâş veli* (Sınır Ötesi Yayınları, 2012).

nilikçi olan, günümüzde Alevi inancı olarak adlandırılan, diğeri ise kısıtlayıcı ve sınırları olan Sünni inancını getiren tutumlu bir yaklaşımdır²⁰⁶. Maalesef, bu iki inanç Anadolu'da birbirleriyle tam anlamıyla uyumlu bir şekilde bir araya gelememiştir. Farklı inançlara sahip topluluklar arasında sosyal, kültürel ve dini farklılıklar nedeniyle bazı ayrılıklar ve anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bu durum, zaman zaman bir takım toplumsal gerilimlere yol açmıştır.

Tarih kitaplarında bazıları, Yeniçeri Ocağı'nın Hacı Bektaş-ı Veli'den dua alınarak kurulduğunu iddia etse de, bu iddia gerçeği yansıtmamaktadır. Aslında Hacı Bektaş-ı Veli, Osmanlı Beyliği'nin kurulmasından çok önce yaşamış ve ölmüştür. Ayrıca, Yeniçeri ocağının kuruluşu Orhan Gazi yahut I. Murad tarafından kurulmuştur. Bu nedenle, Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşuyla ilgisi olmamıştır²⁰⁷.

Bektaşilik ve Yeniçeri anlayışı birbirlerine göre farklıdır ve bazı noktalarda zıt düşüncelere sahiptirler. Bektaşilik, insan sevgisini temel alırken, Yeniçeri anlayışı ise bu sevgiyi tam anlamıyla yansıtamamış ve bazı kanlı eylemlerle zıt düşüncelerini kanıtlamıştır²⁰⁸. Yeniçeri Ocağı, komşu ülkelerle yapılan savaşlarda ölen ailelerin çocuklarının alınarak ocağa yerleştirilmiştir. Bu çocuklar, Acemi Ocağı olarak bilinen bir süreçten geçirilerek Yeniçeri Ocağı'na dahil edilmiştir. Bu yöntemle devşirilen gençler, Kanuni Sultan Süleyman döneminde oca-

²⁰⁶ Eyüboğlu, *Bütün yönleriyle hacı bektaş veli*, 83.

²⁰⁷ Erhan Afyoncu, *Sorularla osmanlı imparatorluğu* (Yeditepe Yayınevi, 2016), 264.

²⁰⁸ Öztürk, *Tarihi boyunca bektâşilik*, 92.

ğın son şeklini almıştır²⁰⁹. Öyle ki, Mimar Sinan bile Yeniçerilerden biriydi ve yaşlandıktan sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın baş mimarı olmuştur²¹⁰.

Yeniçeriler, devşirildikten sonra padişaha kul olur ve kendi kavimlerini, akrabalarını dahi yabancı görürlerdi. Yani Yeniçeri, padişahın kulu olarak kabul edilirken, kendi kökenleriyle olan ilişkileri zayıflamıştır. Yeniçeri Ocağı son derece kapalı bir yapıya sahipti ve dışarıdakilere karşı önyargılı bir tutum sergilerdi. İstemeyenleri "gâvur" (kâfir) olarak nitelerken, kendi içlerinde de aidiyet duygusu taşımayanları "Türk mürk" şeklinde dışarlardı. Burada yapılacak ayırım, hünkâr kulu olarak kabul edilmek veya edilmemektir²¹¹.

Maalesef, bazı insanlar tarafından yayılan ve benimsenen bir yanlış anlama vardır: Yeniçeri Ocağı'nın Alevi inancının bir parçası olduğu veya Alevi inancının askerlerini temsil ettiği şeklindeki fikirlerdir. Ancak, bu görüşlerin asla gerçeği yansıtmadığı açık bir şekilde söylemek ve bu konudaki yanlış anlamayı düzeltmek isterim; Yeniçeri Ocağı, Osmanlı İmparatorluğu'nun 14. yüzyılda kurulan ve 19. yüzyılda kaldırılan profesyonel askeri bir kurumdur. Yeniçeriler, Osmanlı ordusunun elit birimlerini oluşturuyordu ve çoğunlukla Hristiyan kökenli genç erkeklerden oluşuyordu. Bu erkekler, çeşitli şekillerde Osmanlı toplumuna katılıyorlardı ve birçoğu Hristiyanlıktan Müslümanlığa dönüşmüştü.

²⁰⁹ Ayşe Pul, "Yeniçeri teşkilâtına dair bir risale (değerlendirme-karşılaştırmalı metin)", *Belleten* 84, sy 301 (2020): 983-1044, <https://doi.org/10.37879/belleten.2020.983>.

²¹⁰ Reşad Ekrem Koçu, *Yeniçeriler* (Doğan Kitap, 2015), 3-4.

²¹¹ Tayfun Toroser, *Kavanin-i yeniçeriyân - (yeniçeri kanunları)* (Be-yoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), 24.

Alevilik, Türkiye'de ve özellikle Anadolu'da yaygın olan bir inançtır ve kendi özgün öğretileri ve ritüelleri vardır. Herhangi bir profesyonel askeri birliğe ihtiyacı olmadığı gibi, insan canına kıymak gibi bir öğretisi de yoktur. Alevilik, hoşgörü, eşitlik gibi prensiplere önem veren bir topluluktur. Yeniçeri Ocağı'nın ise Alevilikle ilişkilendirilmesi yanlıştır çünkü Yeniçeriler, askeri disiplin ve bağlılıkla tanınan profesyonel birliklerdir ve Alevilikle hiçbir resmi veya tarihsel bağlantıları yoktur. Yeniçerilerin genellikle Hristiyan kökenli olmaları, Alevilikle ilişkili bir inanç sistemiyle hiçbir ilgisi olmadığını açıkça göstermektedir.

Bu yanlış anlama büyük olasılıkla tarihsel manipülasyonlar veya yanlış yorumlamalardan kaynaklanmaktadır. Ancak, bu görüşün gerçeklikle hiçbir temeli olmadığı kesindir. Tarihsel gerçeklere dayanarak ve objektif bilgilere başvurarak, Yeniçeri Ocağı'nın Alevi inancının içine sokulduğu veya Alevi inancının askerlerini temsil ettiği iddiaları açıkça çürütmektedir. Bu tür yanlış anlamaların düzeltilmesi, doğru tarih bilgisinin yayılması ve yanlış bilgilerin sürdürülmemesi için çok önemlidir.

Konumuza dönersek, Hacı Bektaş inancının içerisinde yer alan Cem erkanında içki içilmesi ve müziğin serbest olması gibi özellikler vardır. Bununla birlikte, menkıbelerde anlatılan Aslan figürü, Alevi-Bektaşî inancında farklı bir yere sahiptir. Aslan, koruyucu bir simge olarak görülür ve yiğitlik mücadelesinde ön planda yer alır. Bu sebeple, belki de rakiya "aslan sütü" denilmesi, sadece aslan gibi cesur olanların bu içeceği²¹² tüketebileceği algısını yaratmış olabilir.

²¹² Eyüboğlu, *Bütün yönleriyle hacı bektaş veli*, 115.

Hace Bektaş'ın kimliği hakkında değerli bilgiler sunan ünlü Alman oryantalist Franz Babinger, onun Horasan'dan gelmiş bir Türk olduğunu ve Anadolu'ya yayılan Babai halifeleri arasında en tanınmış olanı olduğunu belirtir. Ayrıca, Hace Bektaş'ın Haydari-Kalenderi dervişlerini kendi çevresinde toplamayı başaran bir lider olduğunu ifade eder. Eflaki menkıbelerinden bir bilgiyi aktaran yazar, Baba Resul'ün Hace Bektaş'ı Mevlana'nın yanına bazı sorular sormak için gönderdiğini belirtir²¹³. Baba İlyas'a Baba Resul denmesinin sebebi, kendisini peygamber olarak görmesi veya onu bu statüde kabul etmelerinden kaynaklandığı düşünülür.

Baba İlyas'ın, Mevlana'yı kendi tarafına çekmeye çalıştığına dair bazı çabalarının olduğunu düşünüyorum. Mevlana, Konya'da geniş bir çevreye sahip olduğu bilinen bir kişidir. Bu nedenle, Hace Bektaş'ın Mevlana'nın yanına gitmesi anlaşılabilir bir durumdur. Ancak, Mevlana, bu isyanın yanında yer almaya hiçbir şekilde razı olmamıştır. Bu durumda, Baba İlyas'ın Mevlana'yı kendi tarafına çekme girişimlerinin, siyasi veya dini bir etkileşim olduğunu söyleyebiliriz. Mevlana'nın itibarı ve etkisi, o dönemde Anadolu'da oldukça büyük olduğundan, Baba İlyas'ın bu etkili lideri kendi tarafına çekmeye çalışması anlaşılabilir bir stratejidir.

Şemsi Tebriz'in tam olarak kimliğinin belirlenemediği bir gerçektir, ancak bilinen bir gerçek, Mevlana'nın yanına giderek onu kendi safına çekmeye çalıştığı ve onunla birlikte çalıştığıdır²¹⁴. Şemsi Tebriz'in, Nizari geleneklerine göre Hindistan bölgesinde mezhep inancını

²¹³ Babinger, Franz ve Köprülü, Fuad, *Anadolu'da islamiyet*, 64-95.

²¹⁴ Ocak, *Kalenderiler*, 75.

yaymakla görevli olduğu bilinir. Birçok tarihçi, Şemsi Tebriz'in aynı kişi olduğu ve Pir Şemseddin olarak da bulunduğu konusunda hemfikir²¹⁵.

Pir Şemseddin, bir baş Dai olarak kabul edilir ve görevi insanları dine çağırmak ve inancını yaymaktır. Olağanüstü bir entelektüel seviyeye sahip olan Şemsi Tebriz, çok iyi eğitim almış ve yetenekli bir kişiliktir. Tarihçilerin çoğunluğu, Mevlana'nın hayatında önemli bir rol oynayan Şemsi Tebriz'in aynı zamanda Pir Şemseddin olduğu konusunda ortak bir görüşe sahip olduğunu yenilemek isterim.

1246 yılında Papalık tarafından Moğol kurultayına elçi olarak gönderilen Plano Carpini'nin seyahatnamesinde aktardığı bilgilere göre, Alamut'dan Alaaddin, Kuhistan bölgesinden gelen Müslüman devlet adamlarının kurulmaya katıldığı belirtilmektedir. Bu devlet adamları arasında da Şihabeddin yahut Şemseddin isimleri geçmektedir²¹⁶.

Bu bilgi, Şemsi Tebriz'in sadece dini bir lider değil, aynı zamanda siyasi bir figür olarak da tanındığını göstermektedir. Şemsi Tebriz'in, o dönemde önemli bir konuma sahip olduğu ve politik ilişkilerde aktif rol aldığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Papalık tarafından gönderilen elçi Plano Carpini'nin seyahatnamesi, Şemsi Tebriz'in devlet adamları arasında anıldığı bir kurultayda yer aldığını belirtmektedir.

Hace Bektaş, dervişi Şeyh İshak'ı, Mevlana'nın yanına göndererek ona şu sözleri ilettiği bilinir: "Ne istesin, ne

²¹⁵ Daftary, *İsmaililer*, 579.

²¹⁶ Plano Carpini, *Moğolistan seyahatnamesi*, çev. Ergin Ayan (Kronik Kitap, 2018), 145.

istiyorsun? Dünyada kopardığın bu kıyamet nedir? Eğer aradığını buldunsa sus, bulmadınsa saldıgın bu gürültü nedir? Kendini insanoğullarının en beğenileni yaptın. Halkın bu kadar evini barkını yıktın... Nedir bu hal?" Bu ifadeler, Hacı Bektaş'ın Mevlana'nın davranışlarını sorgulaması ve eleştirmesi şeklinde yorumlanır. Mevlana da kendi müridi olan Emir Caca'ya şeytanla iş birliği yapılmaması gerektiğini söyleyerek Hacı Bektaş'tan uzak durması gerektiğini söylemiştir. Bu durum, Hacı Bektaş ve Mevlana arasındaki yaşam ve düşünce yapılarının birbirine uymadığını gösteren bir olaydır. İkili arasındaki bu farklılıklar ve çekişmeler tarih sayfalarında yer almıştır²¹⁷.

Yukarıdaki Hacı Bektaş'ın sözlerinden anlaşıldığı üzere, Mevlana'nın kendini çok kibirli bir şekilde benimsediği ve kendisine ters gelen insanları askerlerle karşı karşıya getirttiği ifade edilir. Ayrıca, Anadolu insanının yanında durmak yerine adeta Moğollara yardım ettiği için, ne Hacı Bektaş ne de Ahi Evran tarafından dostane bir şekilde görülmeleyen bir kişidir.

Bu arada, bazı yazarlar Hacı Bektaş'ın Babai ayaklanması sırasında kaçıp saklandığından bahsederken, maa- lesef konuya tam hakim olamadıkları ve yeterince araştırma yapmadıkları için yanıltıcı bilgilere yer vermişlerdir. Bu iddiaların aslı astarı olmadığını biliyoruz. İsyanı dahil olsaymış, ya öldürülür ya da ele geçirilmiş gibi iddialar gerçeği yansıtmamaktadır.

Ancak, eğer Hacı Bektaş gerçekten kaçıp saklanmış olsaydı, daha sonra binlerce topluluğun ve Türkmen aşiret reislerinin korkup kaçan bir liderin etrafında toplanması ne kadar doğru olurdu? Böyle bir ihtimalin söz

²¹⁷ İsmail Kaygusuz, *Anadolu bilgeleri* (İstanbul: Su Yayınları, 2005), 105.

konusu dahi olması pek mümkün değildir. Bu nedenle, yeterince düşünülmeden söylenen ithamların doğruyu temsil etmediği kanaatindeyim.

Bazı yazarların "gizlendi" kelimesini kullandıkları bilinir. Ancak, kaçıp saklanmak ve gizlenmek arasındaki farkı gözetmek önemlidir ve kavramları iyi anlamak gerekmektedir. Bir liderin, stratejik nedenlerle kendini korumak için gizlenmesi son derece doğaldır. Kendini bile bile yakalatmanın ve öldürtmenin anlamı olmadığını düşünüyorum. Bu nedenle, böyle bir durumun altında başka şeyler arama eğiliminde olanların samimi bir niyetle yazdıklarına inanmamaktayım.

Ahi Evren'in öldürülmesinden sonra karısı Fatma bacı, Hacı Bektaş'a sığınmış ve Hacı Bektaş da onu bacı olarak kabul etmiştir. Fatma bacı, aynı zamanda Aleviler tarafından "Kadıncık Ana" olarak da bilinir. O, Anadolu'da Türkmen kadınlarının kurduğu bir teşkilatın lideridir. Ancak, bazı kaynaklarda, Mevlâna'nın hem Ahi Evren'i hem de Fatma bacının babasını, Türkmen Şeyhi Evhadî'd-din-i Kirmanî'yi düşman olarak gördüğü ve bu nedenle Hacı Bektaş'a bacısı için "kahpe" şeklinde hitap ettiği belirtilir²¹⁸. Bu bilgiler, Prof. Mikail Bayram'ın yapmış olduğu tarihsel kayıtlarda yer alan araştırmalara dayanmaktadır.

Hacı Bektaş'ı anlamanın en iyi yolu, Türklerin İslam öncesi yaşadığı eski coğrafyada var olan inanç temellerini iyi bilmektir. Türkler, İslam'ı tanımadan önce sahip oldukları eski inanç sistemleri üzerinde yoğun bir etkileşim yaşamışlardır. Bu nedenle, Hacı Bektaş'ın düşünceleri

²¹⁸ Mikail Bayram, *Ahi Evren-Mevlâna mücadelesi*, 3. bs (NKM, 2012), 126.

lerini ve öğretilerini anlamak için, bu eski inançların İslam öncesi ve sonrasındaki değişimlerini iyi gözlemlemek gerekmektedir²¹⁹.

Hace Bektaş ile ilgili tüm kaynaklar incelendiğinde, ortaya çıkan sonuç şudur: Bektaşilik gibi bir düşünceyi kurmuş olan bu kişinin, bir köşeye çekilip, birbirine hiç uymayan iki inanç doğrultusunda ve Arapça olarak İslamiyet'e ağırlık veren bir eser olan "Makalat"ı yazdığı düşünülebilir mi? Çünkü İslam inancı ile Bektaşî inancı arasında tartışılmaz derecede büyük farklar bulunmaktadır. Bu nedenle, bu eserin doğrudan Hace Bektaş'a ait olduğunu düşünmek mümkün değildir.

Hace Bektaş'ın nereden geldiği aslında çok da önemli değildir. Ancak, Hace Bektaş Anadolu'ya geldiğinde etrafında toplanan Türkmen toplulukları, Çepniler ve diğer Türkmenler, Hace Bektaş'ın Türk kökenli olduğu fikrini güçlendirmektedir²²⁰.

Bununla birlikte, Hace Bektaş'ın öğretilerinin kökenleri ve nasıl evirildiği konusunda kesin ve net bilgilere sahip olmak zor olabilir. Tarihi kaynaklarda ve araştırmalarda çeşitli görüşler ve yorumlar bulunabilir. Ancak, Hace Bektaş'ın etkisi ve düşünceleri, Türkmen toplulukları arasında büyük bir saygı ve takdir görmüştür, bu da onun Anadolu'da önemli bir figür olduğunu göstermektedir.

Bakınız bize Hace Bektaş ne diyor; **“Bencillikten kendisinden başkasını göremeyen Tanrıyı ’da göremez. Ne**

²¹⁹ Fatih Yavaş, “Hacı bektaş-i Veli’nin vilayetnamesi’ndeki islam öncesi ve İslami motiflerin değerlendirilmesi” (İstanbul, Marmara üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü ilahiyat anabilim dalı islam mezhepleri tarihi dalı, 2006).

²²⁰ Eyüboğlu, *Bütün yönleriyle hacı bektaş veli*, 18.

zaman bencillikten kurtulur, Tanrı ona kendi lütfundan bahşederek gönlünü açar ve ilme yakın kılar. İşte o zaman insan kendi özünde ve gördüğü her şeyde Hakkı görür”²²¹. Bu ifade, mistik bir anlam taşımaktadır. Hacı Bektaş burada, bencil olmaktan ve sadece kendini düşünmekten kurtulmanın önemini vurgulamaktadır. Kendini ve çevresindeki her şeyi sadece bencil bir bakış açısıyla gören bir kişi, tanrıyı da gerçek anlamda göremez. Ancak, bencillikten kurtulup kalbini açan bir kişi, tanrının lütfuyla gönlünü aydınlatır ve ilim yolunda ilerler. İşte o zaman, insan kendi özünde ve gördüğü her şeyde Hakikati görüp anlayabilir.

Bu ifadede, gönül ve ilim yolunun önemi vurgulanmaktadır. Hacı Bektaş'a göre, kişi gönül ve irfan sahibi olursa, içsel olarak kendini yetiştirirse, gerçekleri anlayabilir ve Hakikati görebilir. Bu, mistik bir yolculuğun ve içsel dönüşümün ifadesidir.

Bu bölümde son olarak dikkat çekmek istediğim Hacı Bektaş'ın meşhur öğüdü, **“Eline, Beline, Diline Sahip Ol”** sözüdür. Sürekli olarak, el derken çalma, bel derken namusu, dil derken ise de iftira yahut yalan söyleme gibi anlamlar yüklemişlerdir. Unutulmamalıdır ki, Hacı Bektaş gibi bir bilge insanın ve inanç önderinin halkına sadece böyle bir nasihat vermesi düşünülemez. Elbette ki bu nasihatın sadece yukarıda saydığım manalarla sınırlı kalacağı ihtimali bile söz konusu olamaz. Neden mi? Bu tür liderlerin ve bilge insanların her lafında gizli manalar olduğu bilinen gerçekler arasındadır.

²²¹ Kolektif, *Makalat hüinkar bektaş veli*, çev. Shahram Bahadori Gharrache, 2. bs (Can Yayınları, 2009), 32.

Şöyle bir düşünelim, Selçuklu İmparatorluğu'nun güç kaybetmesi ve Moğolların saldırıları, Anadolu halkının zor bir dönemden geçtiği bir süreçtir. Bu dönemde, resmi bir konumu olmayan bir inanç lideri olarak Hacı Bektaş, yeni bir yapılanma içindedir. Kendisine inanan halkı tehlikeye atmamak adına nasıl hitap etmesi ve nasihat vermesi gerektiğini iyice düşünmüştür.

Hacı Bektaş'ın "Eline, Beline, Diline Sahip Ol" şeklindeki sözü, bu karmaşık dönemde kendine inananları tehlikeye atmadan düşüncelerini iletebilmesi için bir yol olarak görmüştür. Bu mesaj, kişinin kendi eylemlerine, soyuna ve diline sahip çıkmasını vurgular elbette ama, bu sözün mistik bir mesaj içerdiği aşıkardır.

Hacı Bektaş'ın bu sözüyle, insanların kendi öz değerlerine, kimliklerine, inançlarına ve ahlaki ilkelerine bağlı kalmaları gerektiği anlatmak istemiştir. Belki de bu, o dönemdeki karmaşık siyasi ve toplumsal ortamda insanların kendilerini koruyabilmesi ve toplumun birliğini sağlayabilmesi için önemli bir mesaj olarak düşünmüştür.

Ancak, bu sözün yalnızca bu döneme özgü bir mesaj olduğunu düşünmek yerine, genel bir anlamı da olduğunu söyleyebiliriz. İnsanların kendi değerlerine, kimliklerine ve inançlarına sahip çıkması, her dönemde önemli bir ilke olmuştur. Hacı Bektaş'ın bu sözü, kendine ve toplumuna yönelik bir çağrı olarak anlaşılabilir ancak, bu bilge insan hem o zamanı hem gelecek zamanı hesaplayarak böyle bir ifade kullanmıştır.

Hacı Bektaş'ın halkına ve inananlara gerçekte şu mesajı vermek istemiştir: **"Eline derken, yurduna ve vatana, Beline derken, soyuna, sopuna, halkına, Diline derken ise, kültürüne, değerlerine, konuştuğun dile,**

inancına sahip çık demek istemiştir.” Bu mesajıyla, Hacı Bektaş, insanları kendi köklerine, kimliklerine ve kültürlerine bağlı kalmaya teşvik etmek istemiştir.

Hacı Bektaş, dilini ve kültürünü unutan veya sahip çıkmayan bir toplumun yok olmaya mahkum olduğunu düşünmüştür. Bu nedenle, insanların kendi dillerini, kültürlerini, değerlerini korumaları gerektiğini vurgulamıştır. Dil ve kültür, bir toplumun kimliğinin ve birliğinin temel unsurlarıdır. Eğer bir toplum köklerine, diline, kültürüne bağlı kalmazsa, o toplumun kimliği ve birliği kaybolur.

Hacı Bektaş, bu sözleriyle sadece yüzeysel bir nasihat vermek istemediği açıkça anlaşılmaktadır. Bu sözlerin içinde derin bir mistik mesajı barındırmıştır. Hacı Bektaş, kendisini anlatmakla bitirilemeyecek kadar bilge bir insandır. Ancak onun düşüncelerini tam olarak anlayarak, bıraktığı mirasın asla yok olup gitmemesini sağlamak gerektiği kaçınılmazdı.

Alevi-Bektaşî inancı, her kesime açık bir inanç sistemi olarak kabul edilir ve milyonlarca insanı etkilemiş, etkilemeye de devam edecektir. Bu inanç sistemi, Hacı Bektaş'ın düşünceleri ve öğretileriyle derin bir bağlantıya sahiptir. Hacı Bektaş, insanlara sevgi, hoşgörü, adalet ve eşitlik gibi evrensel değerleri benimsemeyi öğütlemiştir. Onun mesajları, insanların hayatlarına anlam katmış ve onları derinden etkilemiştir.

Hacı Bektaş'ın öğretileri, toplumun değerlerini koruma ve gelecek kuşaklara aktarma açısından büyük öneme sahiptir. Bu öğretiler, insanlara içsel bir yolculuğa çıkma ve manevi gelişimlerini sürdürme fırsatı sunar. Sevgi, hoşgörü, adalet ve eşitlik gibi değerler, toplumun huzur

ve uyumunu sağlamanın temel unsurlarıdır. Hacı Bektaş'ın mesajlarını anlamak ve yaşamımıza uygulamak, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde olumlu değişimlerin gerçekleşmesine katkıda bulunur.

Hacı Bektaş'ın mirasını sürdürmek, Alevi-Bektaşî inancının temel prensiplerini korumak ve gelecek nesillere aktarmak için büyük bir sorumluluktur. Bu, toplumların değerlerini ve kültürel kimliklerini yaşatma çabasıdır. Hacı Bektaş'ın öğretileri, insanları birleştirme ve kardeşlik duygusunu güçlendirme amacı taşır. Bu nedenle, onun mesajlarını anlama ve uygulama çabası, toplumsal birlik-teliği ve toplumun dayanışmasını destekler.

Hacı Bektaş'ın düşünceleri ve öğretileri, sadece Alevi-Bektaşî topluluğu içinde değil, daha geniş anlamda insanların hayatlarını etkilemiştir. Onun mesajları, insanlara manevi bir rehberlik sunar ve onları daha derin bir anlama, hoşgörüyeye ve sevgiyeye yönlendirir. Bu nedenle, Hacı Bektaş'ın öğretilerini anlamak ve yaşamımızın bir parçası haline getirmek, toplumların daha iyi bir gelecek için birlikte çalışmalarını sağlar.

“İlim ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir. Sen kendini bilmezsen, bu nice okumaktır.”

Bu söz, bilginin özünde kendi içimize yönelmek ve kendimizi anlamak olduğunu vurgular. Hacı Bektaş Veli, gerçek bilginin öncelikle kendini tanımaktan geçtiğini ifade eder. Başkalarını anlamadan ve kendi içsel yolculuğumuzu tamamlamadan yapılan bilgi edinmenin yararlı olmayacağına dikkat çeker.

HIZIR

Hızır inancı ve söylenceleri, Asya'dan Balkanlar'a kadar geniş bir coğrafyada yer alan birçok inancın içinde bulunmaktadır. Hızır'ın varlığı, kutsal kitaplarda açık bir şekilde yer almasa da sürekli olarak tartışma konusu olmuş ve hakkında sayısız söylenceye rastlanmıştır.

Hızır, zaman zaman Hz. Musa'ya rehberlik ettiği, bazen de Makedonyalı İskender ile ilişkilendirilen bir figürdür. Alevi inancına göre ise Hızır, Hz. Ali ile özdeşleştirilerek tanrısal niteliklere sahip bir varlık olarak kabul edilir. Bu söylencelerden hareketle, Hızır-İlyas ve Hıdırellez'in kimliği ve kökeni gelin beraber inceleyelim.

Özellikle ilkbaharın gelişinin müjdecisi olarak kabul edilen Hızır-İlyas veya Hıdırellez kültü, kutlama törenlerinin genellikle Mart, Nisan ve Mayıs aylarında gerçekleştirildiği bir geleneğe dayanmaktadır. Bu gelenek, Sümer'in Dumuzi'si ve Anadolu'nun bereket tanrısı Atis'e kadar uzanan köklere sahiptir.

Kısacası, Hızır inancı ve söylenceleri, geniş bir coğrafyada yayılmış ve farklı kültürlerde farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bu inançların kökenleri derinlere uzanırken, Hızır-İlyas ve Hıdırellez kutlamaları da ilkbaharın gelişini müjdeleyen bir geleneğin parçası haline gelmiştir.

Öncelikle birçok araştırmacı ve tarihçinin ortak görüşüne göre, Yunan mitolojisindeki Hermes ve İslam, Anadolu mitolojisindeki Hızır arasında benzerlikler bulunmaktadır. Her iki figür de donanımlı, iyi eğitilmiş ve bilge kişiler veya insanüstü varlıklar olarak kabul edilir. Hızır,

İslam inancında ölümsüz bir varlık olarak görülürken, Hızır'ın ölümsüz olması İslam inancına tamamen aykırı bir durumdur ve ileride bu konuya açıklık getirilecektir.

Hermes ise antik Yunan mitolojisinde çok yönlü bir tanrı olmasının yanında insanlara mesaj ileten tanrı olarak da bilinir. Her ikisi de insanlara yardım etme, bilgelik sunma ve hızlı hareket etme gibi özelliklerle ilişkilendirilir. Kùltürler arasında farklı isimlerle anılmalarına rağmen, Hızır ve Hermes temelde aynı anlama gelen bilge ve yardımsever figürlerdir.

Önce bu doğrultuda Hızır'ı yahut Hermes'i biraz tanımaya başlayalım...

M. Ö. 4. Yüzyılda yaşayan Mısırın baş rahiplerinden olan Manetho, Osiris dinini yaymaya çalışan Hermesin (Toth) tufan öncesi bilinen bütün bilgileri kutsal yazı altında tabletlere Hermes Trimagistus tarafından geçirildiğini söyler. Mısırlı Manetho, Hermesin kutsal yazıtlarını günümüze taşıyarak Mısırın o gizemli haline bir nebze de olsa ışık tuttuğunu, aşağı Mısırın kurucusu olarak bilinen Hermes'in (Toth) bir anlamda da tek tanrılı dinlerin de başlamasına sebep olmuştur²²². Örnek verecek olursak kutsal yazıların birinde geçen şiirden birkaç cümle yazmak isterim. "Tanrı Birdir, tektir, ondan başkası yoktur. Bir tanedir, O'dur her varlığı yaratan. Bir ruhtur tanrı, görünmeyen her ruh, Ruhlar Ruhu, Mısır'ın Yüce Ruhu, Kutsal Ruh"²²³.

Görüldüğü gibi tek tanrılı bir inancı ifade etmektedir. Mısırlıların dilinde Hermes, **"aydınlanmış insan"** yani

²²² Cihangir Gener, *Ezoterik batini doktrinler tarihi*, 13. bs (Beyaz Yayınları, 2019), 79-80.

²²³ Gener, 83.

bir bakıma **“Kâmilî insan”** anlamına da gelmektedir. Işığın kaynağını temsil eden bu kelime İbraniceye, yine Kâmil İnsan anlamında **“Hiram”**, Türkçeye de **“Erme-Ermîş”** olarak geçmiştir²²⁴. Hızır’a da ermiş denmesi belki de bu yüzden olabilir.

Hermetizm anlayışında, çok çeşitli ezoterik yükselme dereceleri vardır. Rahip olmak isteyen adayları çok ama çok zorlu bir eğitim süreci beklemektedir. Sırasıyla en yüksek dereceye eren kişi Firavun, Vezir ve baş Rahip olmak üzere sınıflandırılmıştır²²⁵.

Rahip adaylarının Osiris tapınaklarına gözleri bağlanarak getirildiği, İnisinasyon sürecinde²²⁶ kendilerini zorlu bir eğitimin beklediği ve her türlü şartlar altında kendilerini feda etmeye hazır olmalarının beklendiği anlatılır. Bu tapınakta eğitim gören rahip adaylarına, öğrendikleri her şeyi hayatları pahasına saklamaları ve korumaları için yemin ettirilir. İnisinasyon sürecinin sonunda ise sadece hak edenlerin yeniden doğuşa tabi tutulacağı söylenir. Hermes'in öğretilerinden aktarılan ifade şu şekildedir: "Eşyanın içi dışı gibidir, küçük büyük gibidir. Tek bir yasa vardır ve faaliyet halinde olan da birdir. Bu nedenle tanrısal düzende hiçbir şey küçük değildir, aynı şekilde hiçbir şey de büyük değildir." Bu ifadeyle, evrende her şeyin denge içinde olduğu ve hiçbir şeyin ne küçük ne de büyük olduğu vurgulanmaktadır. İkinci anahtar ifadesi ise şöyledir: **"İnsanlar ölümlü tanrılardır, tanrılar ise ölümsüz insanlardır. Ne mutlu bu sözleri anlayabilene, çünkü bunları anlamak demek, her**

²²⁴ Gener, 93.

²²⁵ Gener, 94.

²²⁶ Gener, 109.

şeyin anahtarına sahip olmak demektir." Bu ifadeyle, insanların içlerinde tanrısal bir potansiyele sahip oldukları belirtilir. Gerçek anlamda kendilerini anladıklarında evrenin sırlarını keşfedeceklerine vurgu yapılır. Bu anlayışa ulaşan kişi, her şeyin sırrına erişmiş olur²²⁷. Bu anlatımlar, Rahip adaylarının zorlu eğitim süreci ve İnişinasyon ritüelleri aracılığıyla kendilerini geliştirerek, evrensel bilgelğe ulaşmayı ve tanrısal potansiyellerini gerçekleştirmeyi hedeflediklerini ifade etmektedir.

Tanrıların Gizemi adlı ilk kitabımda bu konuya biraz değinmiştim ama Hızır denilen bu ruhani varlığın her yerde deva olması, insanların yardımına, adeta yanı başlarındaymış gibi hemen yetişmesi ve ayrıca kâinatta ne var ne yok her şeyi bilmesi bana Osiris rahiplerinin aldığı olağanüstü mistik eğitimlerini aşağıda anlatacağım söylenceyi doğrular niteliktedir.

Hermes, ya da dilimizdeki adıyla Hızır, uzun uzun düşündüğü bir gün ağır bir uykuya dalıyor. Bedeninden ayrılan ruhu gökyüzüne yükselmeye başlıyor ve evrenin sonsuz boşluğunda serbestçe savrulmaya başlıyor. Anlam veremediği bir ses duyarak duraksıyor ve kim olduğunu soruyor. Ses cevap vererek kendini tanıtıyor: "Ben, zekaların en yücesi, en bilgesi olan Osiris'im. Kâinattaki her şeyden haberdarım ve bütün sırların cevabına sahibim." Hızır, hemen her şeyi bilmek istediğini ve bütün bu bilgeliklere ve meziyetlere sahip olabilmesi için ilahi bir güç istiyor. Osiris ise ona, bu meziyetlere kavuşabilmesi için zorlu bir eğitimden geçmesi gerektiğini ve bu mistik öğretinin herkesin başarabileceği bir şey olmadığını söylüyor. Hızır ise ne olursa olsun bu eği-

²²⁷ Gener, 107.

timi tamamlamak istediğini belirtiyor. Osiris, Hızır'a eğitimi başarıyla tamamlaması halinde istediği meziyetleri vereceğini söylüyor. Hızır, bu fırsatı kaçırmamak için her türlü zorluğa katlanmaya hazır olduğunu ifade ediyor. Sonunda, Hermes eğitimini tamamlayarak Osiris'in baş rahibi olmayı ve her sırra vakıf olmayı başarıyor. Örneğin, "Tanrıça, kucağında kapalı bir kitap olduğu halde, yere oturmuş meditasyon ve murakabe yapar vaziyeteydi. Yüzü peçeliydi; heykelin alt bölümünde şu satır dikkati çekmekteydi: **Benim peçemi hiçbir ölümlü kaldıramamıştır**"²²⁸.

Bu ifadeye göre, Hızır ve benzer insanlar derin bir mistik eğitimden geçerek bilgeliklerini tamamlamışlardır. Bu eğitim sürecine "İnisinasyon" denir ve oldukça zorlu bir süreçtir. İnisinasyon eğitimini başarıyla tamamlayan kişi, geçmişte bildiklerini unutarak, yeniden doğmuş bir bilge olarak kendini tamamlar. Bu yüzden, bir tanrıçanın "hiçbir ölümlü benim peçemi açamaz" demesinin anlamı, ezoterik bir okula gidip İnişiye olan bir kişinin, bildiklerini unutacak, eski benliğini öldürecek ve yeniden doğarak büyüyeceğidir. Bu tür insanlar, o dönemdeki bilim insanları olarak kabul edilebilir. İnsanlara yardım etmek, sorunları çözmek ve gidermek konusunda yardımcı oldukları için, doğal olarak ruhani bir güçle ilişkilendirilmiş ve ilahlaştırılmışlardır. Hızır ve benzeri kişiler, mistik öğretileri uygulayarak insanlara yardım etme konusunda özel bir yetenek ve anlayışa sahiptir. Bu yetenekleri, İnisinasyon eğitimi sayesinde elde etmişlerdir. Onların bilgeliği ve yetenekleri, insan-

²²⁸ Schure, Edouard, *Büyük inisiyeler*, çev. Keskin, Yavuz (Ruh ve Madde Yayınları, 1989), 197-207.

lar arasında büyük saygı ve hayranlık uyandırmış ve ruhani bir güçle ilişkilendirilmelerine yol açmıştır.

Tabi ki bu durum, o dönemdeki insanların gözünde onları ilahlaştırılmış birer varlık haline getirmiştir.

Yunan mitolojisi, Hermes ile ilgili bir dizi eşsiz efsaneyi içerir. Her ne kadar Yunan tanrıları arasında on iki büyük tanrı bulunsun da, Hermes'e özgü bir özelliği vardır: O, sözleşmeyle ölümsüzlüğü kazanmış tek tanrıdır. Aynı zamanda Hermes, haberci tanrı olarak da bilinir.

Hızır'ın Yunan mitolojisinde en tanınmış efsanesi aşağıdaki gibi anlatılır; mitolojide adı Hermes olarak geçer, ancak ben Hızır adını kullanmayı tercih edeceğim. Hızır, henüz bir bebekken bir gün beşiğinden kalkıp abisi Apollo'nun sürülerini aramaya karar verir. Bir ölü kaplumbağa bulur ve onun kabuğunu boşaltarak öküz derisiyle kaplar, ardından keçi bağırsağından yedi teli çekerek bir Lir yapar. Belki de bu, tarihteki ilk Lir'in yapılış şeklidir, kim bilir. Hızır, tanrıların sürülerinin bulunduğu Pieria Dağları'ndan elli sığır çalar ve onları geldiği yere doğru götürmeye başlar. Yolda iki inek kurban eder ve bu kurbanları diğer tanrılara armağan olarak sunar. Ancak bu olayları yaşlı bir adam görür ve Hızır, yaşlı adamı kimsenin bir şey söylememesi konusunda tehdit eder. Tüm delilleri ortadan kaldırarak beşiğine geri döner ve uyumaya devam eder. Annesi bunu fark eder ve Hızır'a kızar, ardından abisi Apollo gelir. Şüphelenen Apollo, Hızır'ı alarak babaları olan tanrı Zeus'a götürür. Apollo, kardeşi Hızır'ın ineklerini çaldığını iddia eder, ancak Hızır babasına, bu iddianın temelsiz bir iftira olduğunu ve abisinin hiçbir kanıt olmadan böyle bir suçlamada bulunmasının saçmalık olduğunu söyler. Baba

tanrı Zeus, Hızır'ın kurnaz zekasına ve cesaretine hayran kalır ve bundan hoşlanır. Efsane oldukça uzundur, ancak son olarak Hızır, babası Zeus'tan ölümsüzlük ve erişilemez becerileri kazanma konusunda anlaşmaya varan bir mitos olarak anlatılır²²⁹.

Kuşkusuz, Hızır da diğer tanrılar gibi farklı zamanlarda ve farklı toplumlarda insanların ona atfettikleri ruhani ve üstün güçlere sahiptir. Bazı zamanlarda tanrıların habercisi olmuş, hatta bazen ölüleri diriltmiştir. Elindeki asa ile kavgalıları barıştırmış, hatta asayı kavgalı iki yılanın arasına atmış ve yılanlar birbirine sarılarak dost olmuşlardır. İki yılanlı asanın birbirine sarılan çift yılanın sembolü haline gelmesinin nedeni de Hızır'ın yılanların arasına attığı asadır. Bu yüzden bu sembol, tıbbın sembolü haline gelmiştir²³⁰.

Bu simge, tıbbi alanda kullanılan “Kadüse” Caduceus çubuğu yani habercinin asası olarak bilinir. İki yılan, birlik ve uyumun sembolü taşıdığından aynı zamanda iyileşmenin, sağlık ve tıbbi bilginin temsilcisi olarak sayılmaktadır²³¹. Özbudun, lippmann'dan alıntı yaparak Hızır'ın çok eski çağların medeniyetlerinden olan Kilikyalılar ve Hititlerin sihirli güçlere sahip olan bir toprak tanrısı olduğunu ve adının da “Arma” olduğundan bahse-der. İ.Ö. 2. bin ortalarında arkeolojik bilgilere göre Hızır, diğer adıyla Hermes, Yunan panteosunun Herma-

²²⁹ Sibel Özbudun, *Hermes'ten İdris'e*, 2. bs (Ütopya Yayınevi, 2015), 49-50.

²³⁰ Özbudun, 52.

²³¹ “Kadüse”, içinde *Wikipedi*, 21 Nisan 2023, <https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Kad%C3%BCse&oldid=29623490>.

has adlı tanrısı, Anadolu'dan Girit'te oradan da Yunanistan'a gittiği yönünde varsayımların olduğudur²³².

Çok eski bir pagan tanrısı olan Hızır, aynı zamanda konar göçer bir topluluğun tanrısı olduğu sanılmakta ve ayrıca Trakya krallarının en yüce saygıyı Hızır'a gösterdikleri bilinmektedir²³³.

Yunanlıların Mısır'a nasıl gittiği sorusu, merak uyandıran bir konu olmuştur. Ancak bu sorunun cevabı oldukça basittir. Eski çağlardaki alimler ve filozoflar arasında, Mısır'ın ezoterik okullarında eğitim görmeyen ya da Mısır'a gitmeyen kimseye rastlamak mümkün değildir. Bu durumda, Yunanlı alimlerin Mısır'a seyahat etmeleri veya orada eğitim almaları son derece doğal bir durumdur.

Mısır, o dönemde bilgeliğin ve bilimsel ilerlemenin önemli bir merkezi olarak kabul ediliyordu. Ezoterik okulları ve derin bilgi geleneği, Yunanlı alimlerin ilgisini çekmiş olabilir. Mısır'ın gelişmiş matematik, astronomi, tıp ve felsefe gibi alanlardaki bilgileri, Yunan alimlerinin dikkatini çekmiş ve onları Mısır'a doğru yönlendirmiştir. Ayrıca, Yunan mitolojisindeki bilgeliğin tanrısı Hermes ile Mısır mitolojisindeki bilgeliğin tanrısı Thoth arasında paralellikler bulunmaktadır. Yunanlılar, Mısır'daki ritüelleri, tarihi ve bilgeliğin sembolü olan Thoth'u kendi tanrıları Hermes ile ilişkilendirmiş olabilirler. Bu özdeşleştirme, Yunan alimlerinin Mısır'da eğitim görmeleri veya Mısır ile ilişkileri sırasında ortaya çıkmış olabilir²³⁴.

²³² Sibel Özbudun, *Hermes 'ten İdris'e*, 2. bs (Ütopya Yayınevi, 2015), 56.

²³³ Herodotos, *Herodotos tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, 8. bs (İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 383.

²³⁴ Özbudun, *Hermes'ten İdris'e*, 132.

Çok dikkat çekici bir bilgiyi paylaşmadan edemeyeceğim. Bir çömlek parçasında şöyle bir yazı bulunuyor, **“megistou kai megistou theou megalou Hermou”** (üç kez büyük Hermes)²³⁵.

Diğer bir ilginç bilgi ise, Bizanslı bir keşişin mektubunda yazan, “Seiria ülkesindeki...birinci Hermes Thoth tarafından hiyeroglif harflerle kutsal dilde yazılan ve tufandan sonra kutsal dilden Grek diline çevrilen... ikinci Hermes, Tat'ın babası, Agathodaimon'un oğlu tarafından Mısır tapınaklarında kitap haline getirilen... stelleri bildigini söylüyordu; [Manetho] onlar... Ptoleme'ye adadı... ve şöyle yazdı: kozmosta ne olacağını öğrenmek istedigine göre sana atan, Hermes Trismegistus'un yazdığı, öğrendiğim kutsal kitaplar sunacağım”²³⁶.

Yukarıdaki satırlardan açıkça anlaşılıyor ki, Hermes, başarılı bir şekilde tamamladığı ezoterik bir eğitimden geçen son derece yetenekli bir Osiris rahibidir. Ayrıca, kutsal yazıları Grekçeye çeviren kişinin adı da Hermes Trismegistus olarak bilinir. Bu ayrıntı gözden kaçırılmamalıdır ve bu durumu değerlendirdiğimizde, ezoterik eğitim alan rahiplerin genellikle İnişiye olduktan sonra aynı ismi benimsedikleri veya Ezoterik okulun adının Hermes olduğu anlaşılıyor. Bu nedenle, bu rahiplerin "Hermes Rahibi" olarak anıldığı da düşünülebilir.

Aşağıda Hızır'la ilgili Anadolu'da geçen onlarca söylence-
lere başlamadan önce şuna açıklık getirmek istiyorum.

Adet ile gelenek arasındaki farkı kısaca tanımlayacak olursak eğer adet; uzun bir zamandan beri sürekli tek-

²³⁵ Özbudun, 145.

²³⁶ Özbudun, 146.

rarlanarak toplumun bir bölümüne mal olmuş bir alışkanlıktır. Dolayısıyla, toplumun bir gereksinimi karşılama ihtiyacından dolayı ortaya çıkmış olmakla beraber, gelenek ve ritüellere kıyasla daha önemsiz alışkanlıklardır. Gelenek ise; yine eskiden beri süregelen küçük bir bölümü hariç bütün toplum tarafından benimsenmesidir²³⁷. Ritüelin tanımına gelince, insanların kutsal olarak kabul edip belirli aralıklarla tekrarlanan törenlerdir. Bu üç tanım birbirine çok yakın gibi görünse de aslında birbirlerinden farklıdırlar.

Farklı mitolojilerde, Hızır'ın İlyas adında bir kardeşi olduğu ve her yıl 5 Mayıs'ta kardeşlerin bir araya gelmesiyle doğanın canlanmasının simgelenerek ilkbaharın geldiği anlatılır. Bu buluşmanın getirdiği birlik, halklar arasında vazgeçilmez kardeşlik, dostluk ve beraberliğin hatırlanmasına vesile olmuştur. Örneğin, Kazak Türklerinde Hızır'ın 21 Mart gecesi gökten indiği, elindeki asayla dokunarak doğaya can verdiği ve baharın geldiğine inanıldığı bilinir. Türk halkının yaşadığı Azerbaycan'da ise Hızır Nebi kutlamalarının Şubat ayında üç kez kutlandığı bilinmektedir. Anadolu Alevileri ise geniş bir coğrafyaya yayıldığı için farklı tarihlerde kutlasa da genel olarak Hızır'ın en zor geçen kış aylarında, Ocak veya Şubat ayında gelip insanlara yardım ettiğine inanılır. Balkanlar ve Anadolu'nun birçok yerinde 5 Mayıs günü kutlanan Hızır-İlyas kültü, İslam inancından etkilenecek Hıdırellez'e dönüşmüş ve bu yönde kutlamalar devam etmiştir²³⁸.

²³⁷ Özbudun, 20.

²³⁸ Ali Abbas Çınar, "Alevilerde hızır kültü ve ritüelleri", *Milli Folklor* 16, sy 126 (24 Haziran 2020): 63-74.

İslam inancında, Hızır'ın sürekli bir rehber rolü üstlendiği ve İsmi Azam'ı²³⁹ düşünülse de, aslında Hızır inancı ve kültü, Hızır'ın ölümsüz olması nedeniyle ve peygamberlerin ölümlü olup kendisinin ölümsüz olması, İslam inancıyla tamamen uyumsuz bir durum oluşturur. Çünkü ölümsüzlük, yalnızca Allah'a mahsus olan, her yerde hazır ve nazır olma yetisidir. Hızır'ın sürekli olarak kılık değiştirdiği, uçarak en uzak mesafelere anında varabildiği, bazen bir kuş veya tavşan gibi kılığa büründüğü, doğadaki her şeyden haberdar olduğu söylenir. Bu da Hızır inancının aslında tamamen eski Anadolu halkları ve eski Türk inancına ait olduğunu gösterir.

Eskiden, Şamanlar olarak adlandırdığımız Kam-Ozanlarının, belirli hayvanlara benzeyen kıyafetleri olduğunun altını çizmek isterim. Bu kıyafetleri kullanarak istedikleri hayvanları taklit ederlerdi. Bu taklitler arasında tavşanın yeri çok önemliymiş ve tavşan, bir ulak hayvanı olarak bilinirdi. Ayrıca Şamanlar, taklit ettikleri hayvanların yenmesini yasaklamışlardır. Bu nedenle belki de Türklerin özellikle Bektaşî-Alevilerin tavşan eti yememesinin bir nedeni de bu olabilir²⁴⁰.

Şamanın şu sözlerine dikkat edin;

“Tavşan, bizim “koşucumuz”

“Kurt, bizim “haber getiricimiz”

“Kuğu, “şekline girdiğimiz” (Hubilgan)”

“Kartal, elçimiz olan hayvanlardır²⁴¹.”

²³⁹ Beydili, Celal, *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*, 239.

²⁴⁰ Yaşar Çoruhlu, *Türk mitolojisinin abc'si* (Cağaloğlu, İstanbul: Kambalca Yayınevi, 1999), 73.

²⁴¹ Ögel, *Türk mitolojisi*, 1989, 1:47.

Eski Anadolu Türklerinin Hızır ve İlyas'ın buluştuğu gün doğanın yenilenerek canlandığı ve neticesinde baharın gelmesiyle birlikte bereketin de geldiğine inanırlardı. Hatta onun bir evi ziyaret etmesi, o eve bereketin ve refahın geleceğine yürekten inanmış Anadolu'nun insanı. Alevi inancında Hızır, beyaz ya da yeşil giyinip boz bir ata binmesi, tamamen eski Türk inanç kalıntılarının bir göstergesidir aslında.

Ak sakallı beyaz elbiseli ihtiyar yani Hızır'ı başka inançların içinde gösterilmesine gönlü razı olmayan Ögel, şunları demektedir; "Türk masallarında rüyalara giren bir yığın Hızır motifi vardır. Ayrıca "Gök sakallı" veya "Ak-Sakallı" ihtiyar motifleri, Şamanist Altay ve Sibirya masallarının her yanını kaplamıştır"²⁴². Dolayısıyla Hızır mitolojisi eski Türklerin yaşadığı yerden çıkarak bütün komşu coğrafyalara dağılmıştır.

Dede Korkut Kitabında Hızır'dan çok sıkça bahseder. Boğaç Han yaralandığında hemen yardıma hazır bir vaziyette olan boz atlı Hızır, kendi elleriyle yarayı sarmış ve dağ çiçeği ile ana sütünün yarasına iyi geleceğini söyleyerek kaybolmuştur. Hızır'ı bazı söylencelerde derviş olarak karşımıza çıkmasının sebeplerinden bir tanesi ise, evliya olan uzun saçlı bir derviş kadının varlığının bilinmesi ve doğanın koruyucusu olan "Ulu Ana" eski bir Türk mitolojisidir. Bereket merasimlerinde Şamanların kadın elbisesi giyerek bereket kültürünü yaşatması belki de bu mitolojiye doğrudan bir açıklık getirebilecektir²⁴³.

Gök Tengri inancında herhangi bir Peygamber anlayışı olmayışı, Hızır'ı bir Peygamber konumu içinde özdeş-

²⁴² Ögel, 1:87.

²⁴³ Beydili, Celal, *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*, 241.

leştirmek, Türklerin arkaik inancıyla bütünüyle çelişen bir vaziyettir. Dolayısıyla, her yerde hazır ve nazır olan bu koruyucu ruh Hızır, ölüp tekrardan dirilebilmesi, yardıma muhtaç olana ışık hızında yetişmesi ve bu özelliklerin tanrısal bir varlıktan meydana geldiği ancak ve ancak eski Türk inancının etnik ve kültürel geleneğinin içindeki oluşumunda yatar. Evliya ve eren anlayışı, Hızır ve diğer mitolojik varlıkların tanımlanması ancak bu şekilde açıklanabilir. Ne zamanki Türkler İslamiyet'le tanıştılar, Anadolu'da yaşayan kadim Alevi Türkleri, Hızır Hz. Ali ile özdeşleştirdiklerini açık bir şekilde göstermişlerdir. Ayrıca orta Asya Türklerinin ona "Hızır Ata" dediklerini de unutmamak gerekir²⁴⁴.

Anadolu halkları ve eski Türklerin Hıdırellez kutlamaları, deniz ve karanın hakimiyken Hızır ve İlyas'ın aynı şekilde denizin ve karanın hakimi olduğu inancına dayanır. Zamanla Hızır ve İlyas mitolojisinin Hızır-Ellez adına dönüştüğü ve bu kutlamaların Alevi-Bektaşiler ve Sünni toplumlar tarafından da benimsendiği bilinir. Anadolu Alevileri, Hızır orucu olarak adlandırdıkları üç günlük bir oruç tutarlar. Perşembe gecesini Cuma'ya bağlayan gece, beyaz un serpilerek yer sofrasının üzerine serilir. Eğer sofranın üzerinde bir at ayağının izi görülürse, Hızır'ın o eve uğradığı ve ev halkını onurlandığı düşünülerek ev sahibi tarafından gömbe veya kömbe adı verilen bir ekmek pişirilir ve dağıtılır²⁴⁵.

Türk halkının eski Türk yeni yıl kutlamalarından biri olan Ak Bayram, Çin takvimine göre Şubat ayının sonuna denk gelir ve aynı zamanda Hızır adıyla da anılır. Bu

²⁴⁴ Beydili, Celal, 238-43.

²⁴⁵ Melikoff, İrene vd., *Tuttum aynayı yüzüme ali göründü gözüme*, 63.

kutlama, Türk kültüründe köklü bir geleneğe sahiptir. Daha detaylı bir şekilde inceleyecek olursak, Musahiplik veya ahiret kardeşliği adı verilen bir gelenek de eski Türklerden geldiği öne sürülür. Selçuklu döneminde yaşanan Babailer ayaklanması olarak bilinen olayda ünlü tarihçi Aşıkpaşazade'nin atası olan Baba İlyas, sonrasında Şeyh Haydar ve Şeyh Cüneyd gibi kişiler, eski Türk inancında kutsal bir ruhani görevi olan Kam-Ozanların, yani Şamanların yolunu takip eden temsilcilerdir. Bu geleneğe göre, tanrı insan suretinde ortaya çıkabilirdi. Türkler, İslamiyet'le tanışmalarına rağmen eski inançlarını bir şekilde korumayı başarmışlar ve Gök Tengri inancında büyük bir öneme sahip olan güneş kültünü, parlayan güneş olarak Hz. Ali ile özdeşleştirmişlerdir. Ayrıca, tanrının Hz. Ali'de zuhur ettiğine ve Ali'nin yeşil beninin Hacı Bektaş-ı Veli'ye geçtiğine de inanılmıştır²⁴⁶.

Eski Türk toplumlarında bilge insanlara aksakallı denilmesini birçok Türk destanlarında bulabiliriz. Çocuğa ad verme olayında sadece aksakallı-göksakallı insanların birden ortaya çıkması, çocuklara isimlerini taktıktan sonra tekrardan kaybolması gibi onlarca söylencelerle doludur. Bu konuda sayısız söylenceleri de olan Hızır inancı, Türklerinin olduğu her yerde fazlasıyla bilinmektedir. Aksakallı insanlara kutsal veya ermiş denilmeleri Dede Korkut gibi halkın Ozanı olan saygın bir yeri olması ve devamlı boz yahut kır atla anılması, Hızır kültürünün Türklerin arkaik inançlarının köklerinde yattığını bir kez daha kanıtlar durumunda gözükmektedir²⁴⁷.

²⁴⁶ Mehmet Karasu, ed., *Nusayrilik alevilik ve çok kültürlülük* (Keşif Yayınevi, 2006), 45-46.

²⁴⁷ Ögel, *Türk mitolojisi*, 1989, 1:42-316.

İslamiyet öncesi Türklerin inancında çok önemli bir yere sahip olan aksakallı yahut göksakallı dede şahsiyeti, ata dede olarak da karşımıza çıkmaktadır. Dara düşen insanlara yardım eden aksakallı dede, insanlara yol gösterici yanıyla da bilinmektedir. Devamlı beyaz yahut yeşil giysilerle tasvir edilmiş, elinde çevgen denilen hayvan başlı bir asası ve bir de boz atı vardır. Çevgen, Türklerin şanlı oyunu olan cirit değneği ve diğer oyun olan at üstünde oynanan bir tür topa vurma değneğidir. Bu aksakallı dede (ermiş dede) İslamiyet sonrası Hızır haline büründüğü gayet açıktır²⁴⁸.

İslam kültürüyle sentezlenerek Hızır anlayışına dönüşmüştür ancak aşağıda vereceğim örneklerden yola çıkarak göksakallı dedelerin nasıl Hızır'la özdeşleştiğini göreceğiz. Altay Türklerinde, göksakallı dedenin bir kayın ağacından inip İnsanlara yardım etmesi ve yeni doğan bir çocuğa ismini takması, bütün Türk halkı tarafından bilinen bir söylence olduğundan daha önce de bahsetmiştim²⁴⁹. Anadolunun her yanından bilinen Hızır inanışları, aslında sanıldığı gibi İslamiyet'teki Hızır'la benzerlikleri neredeyse yok denilecek kadar azdır. Hızır'ın Musa'ya rehberlik etmesi birden görünüp yok olması ve Anadolu mitolojisiyle bağlantılı olan abıhayat suyundan içerek ölümsüzleşmesi, Türk ve Anadolu halklarının aksakallı dedeleri, bilge insanların sonunda Hızır'a dönüştürülmüş olmasından kaynaklanmaktadır²⁵⁰.

²⁴⁸ Bahattin Uslu, *Türk mitolojisi* (Kamer Yayınları, 2016), 173.

²⁴⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk mitolojisi*, c. 2 (TÜRK TARİH KURUMU, 2002), 3.

²⁵⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk mitolojisi* 2 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002), 89.

Bir Altay efsanesinde göğün 12. ci katına kadar yükselmiş dünya dağının üzerinde bir Kayın ağacı varmış. Bu kayın ağacının altında bulunan küçük bir çukurun içinde hayat suyu denilen abıhayat suyu varmış. Bu hayat suyunu bekleyen koruyan Gök sakallı (ak sakallı) kutsal bir adam varmış ve adı da Tata imiş. Hatta bu efsaneyle ilgili şiirleri şöyledir;

**“Büyük bir dağ yükselir, on iki gök katından,
Dağda bir kayın vardı, yaprakları altından,
Kayının altındaysa, küçük bir çukur vardı,
Bir karış bile değil, o kadar yüzlek dardı,
Bu çukur hep doluydu, kutsal hayat suyuyla,
İçen ölmez olurdu, ebedi bir duyuyla,
Altın bir kâse vardı, bu suyun tam başında,
Bir de bekçi konmuştu, kim bilir kaç yaşında,
Ak-Sakal Tata denir, bu bekçinin adına,
Tanrıca konmuş idi, bu kayının altına”²⁵¹.**

Türk efsanelerinde, gök sakallı kişilerin aynı zamanda kutsal ermiş insanlar ve Hızır olduğuna dair ikna edici hikayeler yeterince bulunmaktadır.

Hızır'ın taşıdığı asası, daha önce de belirttiğim gibi Türklerdeki hayvan başı ile süslenmiş bir değnek olan Çevgen, Türk ve Anadolu dervişlerinin ellerinde de aynısı vardır. Hatta dervişlerin asalarının uçlarına bir süs tüy takarak dini ayinler yaptıkları da bilinmektedir. Varmak istediğim nokta Türklerin çok ama çok önceleri inandıkları aksakallı dedeleri, yardıma muhtaç kişilerin yardımına yetişen gittikleri yere bereket götüren kutsal kişilerdi. Batı Sibirya'da yaşıyor olan Televüt Türklerin-

²⁵¹ Ögel, *Türk mitolojisi*, 1989, 1:107.

de, şöyle bir dua ile tanışmaktayız; “Televüt Türk boyunun koruyucusu olan ruh: Aba Tura şehriden, kır ata binerek geldin. Eyerinin kuskunu, gümüştendir. Elinde tuttuğun asa, kumsal yerlerde biten, söğüt ağacındandır. Yeşil çuha parçalarıyla süslenmişsin. Buraya gelip, bizlere koruyucu oldun. Bu koruyucu ruhtan, dilek ve medet, yardım dilenir. Kopuzlar da çöllerde, yalnız yerlerde biten küçük ağaçlardan yapıldı”²⁵². Görüldüğü gibi Anadolu ve Türk dervişlerinin elindeki asa ve yanlarından hiç ayırmadıkları Kopuz şimdiki haliyle bağlama, semavi dinlerin kültürüyle bağdaşmadığı gibi, bütününü Anadolu ve Türk halklarının ayrılmaz bir parçasıdır. Biraz önceki dua da geçen “yeşil çuha parçalarıyla süslenmişsin” Anadolu’da bazı yörelerde Hızır’ın yeşile bürünüp kır atı’nın üstünde anlatılmasını yeterince açıklıyordur umarım.

Eskiden tapınılan bir bereket tanrısının semavi dinlerin gelişiyile Türklerin Hızır inancına dönüştüğü görüşü, bazı araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir. Hızır, Arapça’da yeşil anlamına gelen bir kelime olup İlyas Peygamber ile ilişkilendirilmiştir. İlyas Peygamber’in geçtiği yerleri yeşertip bereketlendirmesi, Hızır’ın da İlyas Peygamber ile özdeşleştirilmesine yol açmıştır. Bu şekilde, Türklerin İslamiyet’i kabul etmesiyle birlikte eski inançlarında var olan Hızır’ı "Boz Atlı Yol Tengrisi" dolaşısıyla Anadolu kültürü içinde yer alan Hıdırellez adetlerine dönüşmüştür. Bu görüş, semavi dinlerin gelişiyile birlikte Türk inanç sisteminin değiştiğini ve özgün unsurların yeni bir kimlik kazandığını ifade etmektedir²⁵³.

²⁵² Ögel, *Türk mitolojisi*, 2002, 2:3-89-92.

²⁵³ Mehmet Korkmaz, *Zerdüşti dini iran mitolojisi*, 2. bs (Alter Yayıncılık, 2010), 166.

Hatay ili sınırlarında yaşayan bütün etnik gruplar tarafından da bilinen Hızır'ı, Nusayriler Hıdır, Hristiyanlar, St. Georg ya da Mar Corcis ayrıca Büyük İskender olarak da bilir. Samandağ'da bulunan Hızır türbesi ve İskenderun St. Georges Kiliselerine orada yaşan herkes tarafından ziyaret edildiğini biliyoruz²⁵⁴.

Hızır'ın kimliği konusunda hakkında söylenenleri incelediğimizde birazdan aşağıda yeterince değineceğim onun ölümsüz bir insan oluşu yönündedir. Makedonyalı İskender ile aşçısı Andreas ya da İdris'in elinden düşen ölü balığı yakalamak için suya atlayıp ardından da abıhayat suyu olarak bilinen ölümsüzlük suyundan içerek kendini ölümsüzleştirmesi ve de balığın tekrar canlanması hikayesi vardır. Hızır ve İlyas, bazı yerlerde bir arkadaş bazı söylencelerde ise iki kardeş olarak geçer. Su üzerinde yürüyebilen Hızır ve geçtiği yerlere yeşilliği ve bereketi getiren İlyas, boz atlarıyla birlikte yılda bir kere buluşurlar ve bu buluşmaya da Hıdırellez denildiğini bilinmektedir. Sümer mitolojisinden de yakından bildiğimiz Gılgamış'ın ölümsüzlüğü araması için yollara koyulup tufandan kurtulduğu için tanrılar tarafından ölümsüz kılınan Utnapiştimi araması, Yunan mitolojisinde ise balıkçı Glaukos'un tuttuğu balıkların tekrardan canlanıp denizin içine düşmesi ve ardından da ektiği otları yiyerek ölümsüzlüğe kavuşup deniz tanrısı olması, mitolojilerin birbirine olan benzerliğini yine tekrardan gözler önüne sermektedir²⁵⁵.

Ahmet Yaşar Ocak Hoca'nın da Hızır ile ilgili çok derin araştırmaları olmuştur. İslam dünyasında İskender ve

²⁵⁴ Karasu, *Nusayrilik alevilik ve çok kültürlülük*, 26.

²⁵⁵ Hançerlioğlu, *Dünya inançları sözlüğü*, 194.

Zülkarneyn benzetmesi yaygındır ancak, İskender'in yaşadığı tarih İslamiyet'ten önce olduğu unutulmamalıdır. Çok büyük zaferlere imza atan İskender'in şanı dünyaca bilinmekte olduğundan adının o dönem ve sonrasında Hızır mitinin içine sokulması gayet normaldir. Ayrıca Kur'an'ın Kehf Suresinin 83. ve 84. ayetlerde yer alan şu ifadeler, 83: Bir de sana Zülkarneyn'den soruyorlar. De ki: "Size ondan bir hatıra okuyacağım". 84: Gerçekten biz onu (Zülkarneyn'i) yeryüzünde iktidar sahibi yaptık ve ona ulaşmak istediği her şeyi elde etmesinin bir yolunu verdik. Bu durum ister istemez Hızır'ı Zülkarneyn ya da diğer bir isimle, İskender'le bir tutulmasına yol açmıştır²⁵⁶.

Birazdan aşağıda anlatılacak olan Mitolojinin kökenine baktığımızda, Süryanice olarak aktarılan bu söylencede, Kur'an da geçen Zülkarneyn anlam olarak boynuzu ifade etmektedir. İskender'in boynuzlu başlığı nedeniyle İskender'i Hızır mitolojisinin içine soktuğu gayet açık gözükmektedir. Mitolojinin sürekli revizyona uğradığı bilirse de son hali İskender'in, ölümsüzlük suyunu alimlerden yahut hocası Aristoteles'ten duymuş olabileceğinden dolayı, abıhayat suyunu aramaya çıkmasıyla başlamıştır. Ordusuyla yola koyulan İskender, bazı sebeplerden dolayı yanında olan aşçısı İdris ya da Andreas hariç, askerlerinden ayrılmak zorunda kalmış. Aşçısının bir gün yemek hazırlamak için çeşmenin başına gitmesi ve oradaki ölmüş balıkları temizlemek isterken, balığın birinin suya düşmesi ve birden canlanması anlatılır²⁵⁷.

²⁵⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Hızır yahut hızır-ilyas kültü*, 4. bs (Timaş Yayınları, 2019), 63.

²⁵⁷ Ocak, 63.

Suyun ölümsüzlük suyu olduğunu anlayan aşçı bu sudan içer ve hemen koşarak İskender'e durumu anlatır. Hemen aramaya koyulan İskender, bir türlü suyun yerini bulamaz ve kızarak aşçısının boynuna bir ağır taş bağlatarak denize attırır. Aşçısı Andreas yahut diğer adıyla İdris'in, bir deniz cini olarak ölümsüzlük hayatına devam etmesi anlatılır²⁵⁸.

Bu hikâyenin İslami kaynaklarda geçen söylencesi ise, yine İskender yahut Zülkarneyn olduğu birçok kaynaktaki iddia edilmiştir ancak abıhayat suyu Sümer mitolojilerinde de yeterince geçmektedir. Tanrıça İnanna, yeraltına kız kardeşinin yanına indiği vakit ölümle tanışması ve diğer tanrıların onu tekrar diriltebilmek için garip yaratıklarla²⁵⁹ yaşam suyu dedikleri abıhayat suyunu²⁶⁰ göndermeleri hikayesi meşhurdur. İçince ölümsüz bir hayat ve insanüstü güçler edinileceğine inanılan abıhayatı sözde halasının oğlu olan Hızır yahut Elyasa'yı yani İlyas'ı da yanına alıp askerleriyle birlikte abıhayat suyunu aramaya çıkarlar. Birden bir fırtına çıkar ve Hızır ile İskender askerlerinden ayrılmak zorunda kalırlar. Bir müddet sonra abıhayat suyunun bulunduğu yere gelirler ama Hızır bir yana Zülkarneyn diğer bir yana giderler. Günlerce süren yolculuğun sonunda Hızır'ın ilahi bir ses duyması neticesinde o yöne doğru gider ve sonunda ölümsüzlük suyunu bulur. Sudan içen Hızır, ölümsüzlüğü ve insanüstü güçlere sahip olur. Zülkarneyn ile tekrar karşılaşan Hızır, durumu anlatır anlatmaz beraber giderler ama, Zülkarneyn abıhayat suyunu bir türlü

²⁵⁸ Ocak, 63.

²⁵⁹ Çatal, *Tanrıların gizemi*, 27.

²⁶⁰ Samuel Henry Hooke, *Ortadoğu mitolojisi*, çev. Alaeddin Şenel, 4. bs (İmge Kitapevi, 2002), 27.

yerinde bulamaz ve dolayısıyla da sudan içemediği için ölümsüzlüğe erişemez²⁶¹.

Sonuç olarak halkların hafızasındaki Hızır mitolojisine herhangi bir ayette ne de sahih dediğimiz güvenilir hadislerde Hızır'ın, ölümsüzlüğe kavuştuğuna dair hiçbir benzerliğin ve bağın olmamasıdır. Ayrıca Hızır adının hiçbir yerde geçmemesi sadece ona sonradan verilen bir lakap olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır.

Hızır'ın kimliğini tamamen halk inançlarının içinde bulmamız, hatta eski Türklerde ve Alevi inançlarındaki ef-sanelerde açık bir şekilde tam bir portresine rastladığımızı söyleyebiliriz. Örneğin, Hacı Bektaş Veli'nin cenazesini boz atıyla gelen, yüzü yeşil nikaplı ve elinde mızrağıyla Hızır, onu yıkar ve kaldırır. Hatta Hacı Bektaş, bu durumu Sarı İsmail'e bildirir²⁶². Otman Baba'nın velayetnamesinde bir çiftçinin yüzü yeşil peçeli ve boz atıyla Hızır'ı görmesi, Battalname'de ise yine boz atlı Hızır'ın elinde kamçılı bir er olduğunu görüyoruz. Dede Korkut Hikayeleri ve Karacaoğlan'ın söylediği beyitte de sık sık boz atlı Hızır'a rastlanmaktadır. Türk inançlarına göre, Hızır genellikle yeşil elbiseli veya beyaz, yüzü yeşil peçeli ve boz veya kır atıyla tasvir edilir. Genellikle ak sakallı bir ihtiyar derviş şeklinde ortaya çıkan Hızır'ın kimliğine yardımcı olur. İslam öncesi eski Türk inançlarında anlatılan destanlar ve masallarda, kılık kıyafet ve görünümünün yanı sıra bazı özellikleri bakımından da Hızır'ı andıran bir "ak sakallı, beyaz elbiseli ihtiyar" karakter bulunur²⁶³.

²⁶¹ Ocak, *Hızır yahut hızır-ilyas kültü*, 64.

²⁶² Bülent Kara, *Anadolu'da bir kurucu akıl: Hacı bektaş-ı veli* (İncir Yayıncılık, 2017), 326.

²⁶³ Ocak, *Hızır yahut hızır-ilyas kültü*, 126.

Hızır, boz atıyla birlikte nadiren de olsa İslami kaynaklarda karşımıza çıksa da, eski Türk inançlarında sıkça yer alır. Moğollar ve eski Türklerde atlar, günlük hayatlarının bir parçası olduğu için at yetiştirme ve evcilleştirme önemliydi. Bu durum neredeyse tüm dünya tarihçileri tarafından bilinmektedir ve Göktürk döneminde bile kayalara resmedilmiştir²⁶⁴.

Eski Türklerin sürekli göçebe bir yaşam sürdürdükleri gerçeği, atın yararlı bir hayvan olması nedeniyle onun vazgeçilmez bir rol üstlendiğini gösterir. Bu göçebe kültüre "atlı çoban" kültürü denildiği bilinmektedir. At, Türkler için o kadar özel bir yere sahiptir ki, hiçbir Türk masal kahramanı veya Türk destanı, boz ya da kır atla ilişkilendirilmeden düşünülemez. Kahramanlar için at, zaman zaman bir dost ve sırdaş, bazen de tehlikeli anlarda sahibini uyaran ve koruyan bir varlık olmuştur²⁶⁵.

Ab-ı Hayat suyu içmeyen ve ölümsüzlüğe erişmemiş hiçbir kahramanın boz atı olmadığı düşünülür. Arkaik dönemlerde insanlar, kahramanlarını ve atlarını ölümsüzleştirmek için çaba göstermiştir, çünkü onlara ölümlün yakışmadığını düşünmüşlerdir. Bu konuda en çarpıcı örnekler, halk hikayelerinde abartılı şekilde yer alan Köroğlu'nun atı, Hz. Ali'nin Düldül'ü, Baba İlyas'ın kır atı, Şah İsmail'in Kamer Tayı ve Hızır'ın atıdır. Dikkate değer bir ayrıntı olarak, bu atların hepsinin boz renkli yani kırat olduğu görülür. Bu atlar o kadar kutsal bir statüye ulaşmıştır ki, kuru kafaları yağmur yağdırma törenlerinde kullanılmış, bostanlara korkuluk olarak dikilmiş veya evlere nazarlık olarak nalları asılmıştır. Ba-

²⁶⁴ Ögel, *Türk mitolojisi*, 1989, 1:8.

²⁶⁵ Ocak, *Hızır yahut hızır-ilyas kültü*, 127.

zen ise uğur getirdiğine inanılarak kullanıldıkları bilinmektedir²⁶⁶.

Orhun kitabelerinde de geçen Türk kahramanlarının atları genellikle boz ya da kır atlıdır. Çinlilerle yapılan savaşlarda da kahramanlarımız hep boz atlarıyla birlikte savaşmışlardır. Bilge Kağan'ın atı ve Dede Korkut hikayelerinde de kahramanların atlarının kır ya da boz atı olduğu unutulmamalıdır. Örnek olarak, Bamsi Beyrek'in boz aygırı, Battal Gazi'nin Askar adlı kıratı, Köroğlu'nun adeta uçan kıratı Türklerin atlarına verdikleri değeri açıkça göstermektedir. Şaman rahipleri bile Gök Tanrı'yla konuşmaya giderken boz atlar üzerinde seyahat ederlermiş. Ayrıca, Gök Tanrıya sunulan en değerli kurbanın kır at olduğunu da vurgulamak isterim²⁶⁷.

Hızır'ın ve diğer kahramanların atlarının ölümsüz oldukları, bazen uçabildikleri ve renklerinin boz ya da kır oluşunu aşağıdaki efsaneye ilişkilendirebiliriz. Efsaneye göre, Hızır ab-ı hayat suyunu ararken Kaf Dağı'ndaki süt gölünde hem uçabilen hem de yüzeabilen atlarla karşılaşır. Hızır, birini yakalamak istese de bir türlü başaramaz. Bunun üzerine atları sarhoş etmek için göle şarap döker ve sonunda ikisini ele geçirmeyi başarır. Bu iki atın çiftleşmesinden doğan Hızır'ın atı, su içinde yüzebilme ve uçabilme özelliklerine sahiptir²⁶⁸.

Otman Baba Vilayetnamesi'ndeki olduğu gibi, Otman Baba vefat edeceği vakit, Otman Babayı göğşe götürmek

²⁶⁶ Pertev Naili Boratav, *100 soruda türk halk bilimi* 2, 3. bs (Gerçek Yayınevi, 1994), 59.

²⁶⁷ Ocak, *Hızır yahut hızır-ilyas kültü*, 128.

²⁶⁸ Deniz Karakurt, *Türk söylence sözlüğü ansiklopedisi* (İstanbul: Cinius, 2009), 676.

için gökten kanatlı bir kır at getirilir²⁶⁹. Dervişler Hızır'ın kır atıyla gitmesini isterlerken birden denizin içinden bir kapı açılır ve sarıklı bir adam, Hızır'a ait olan boz bir atla çıka gelir. Otman Baba boz ata binerek denizin içinden açılan kapıdan içeri girerek gözden kaybolur²⁷⁰.

Hikayelerden ve efsanelerden anlaşılacağı gibi, Hızır'a ait olan söylenceler, görünümünden meziyetlerine kadar, İslami ve eski Türk inançlarını da içeren bir şekilde Anadolu ve çevresini yansıtan senkretik bir imajdır.

Bir başka önemli unsur ise Anadolu'da oldukça yaygın olan Aya Yorgi, Hızır ve Baba İlyas Horasaninin birbirleriyle ilişkilendirilmiş olmasıdır. Eski bir Hitit tanrısıyla özdeşleştirilip yeni nitelikler eklenen Aya Yorgi, Anadolu'da Hızır ve Baba İlyas olarak kabul edilmiştir. Burada Baba İlyas'ın adının İlyas oluşu, Hızır-İlyas ile özdeşleşmesine daha yakın bir anlam vermiş ve Baba İlyas'ın Dervişleri, gezgin seyyahlara ve vakanüvislere Baba İlyas'ın Hızır-İlyas ile aynı kişi olduğunu anlatan menkıbeleri anlatmışlardır. Bu bağlamda, Baba İlyas'ın torunu Elvan Çelebi'nin, Çorum-Amasya yolu üzerindeki Tekkeköy'e dergahını kurması ve buranın eskiden Aziz Yorga ile ilişkilendirilen Saint Theodore'nin manastırı olduğu da unutulmamalıdır. Ayrıca, Baba İlyas'ın Hızır-İlyas ve Aya Yorgi gibi bir ejderhayı beyaz atıyla öldüren bir evliya olarak anlatıldığını da belirtmek isterim²⁷¹.

Birazdan aşağıda bu konuya yeterince değineceğim, ama Hıdırellez bayramı tarihi olarak 6 Mayıs'ta kutlanıyor, ancak eskiden Türkler tarafından baharın başlangı-

²⁶⁹ Birdoğan, *Anadolu aleviliğinde yol ayırımı*, 172.

²⁷⁰ Ocak, *Hızır yahut hızır-ilyas kültü*, 129.

²⁷¹ Ocak, 146.

cı olarak kabul edilen Jülyen takvimine göre 23 Nisan'a denk geliyordu. Hızır ve İlyas'ın bir araya geldiği gün olarak kutlanan bu inancın ve geleneğin altında yatan gerçek ise, kışın sona ermesiyle birlikte gelen baharın kutlamalarıdır. Çok eski çağlara bir göz attığımızda karşımıza çıkan tablo, neredeyse dünyanın diğer ülkelelerinde kutlandığı gibi Mezopotamya ve çevresi, Anadolu ve çevresi, Yunanistan ve hatta bazı Akdeniz ülkelerinde tanrılar adına baharın gelişyle bayram ve ayinlerin yapıldığını biliyoruz. Bu bayramların hemen hepsi, tanrı Tammuz yahut diğer adıyla Dumuzi'nin (Anadolu'da At-tis olarak da bilinir) ve hatta Suriye ve Yunanistan'da Adonis'in baharın gelişyle birlikte Fırat ve Dicle nehirlerini coşturup Anadolu'daki diğer nehirler ve ırmaklarla doğayı sulayan, etrafa bereket saçan tanrı törenlerinden başka bir şey değildir²⁷².

Arkaik dönemin insanları tanrılarını şerefliendirmek adına yaptıkları ayinler türlü türlüdür. Bu anlamda eski Türk toplulukları bahar ayları geldiğinde (Gök Tengri) Gök Tanrıya ağaçların altına giderek boz at kurban ederler,²⁷³ sonrasında daire şeklinde toplanırlar, kımız içerek Kopuz eşliğinde dans ederlerdi²⁷⁴.

Anlaşılaacağı üzere, Hızır ya da Hıdırellez kutlamaları, Alevi-Bektaşî, Sünnî ve bütün halklar arasında kutlanan bir mevsimlik bahar bayramıdır. Edirne Bektaşîlerinden tutun da Batı ve Güney Anadolu Tahtacıları, Çepniler, Orta Anadolu Alevileri ve diğer bütün Bektaşî ve Alevi

²⁷² Ocak, *Hızır yahut hızır-ilyas kültü*, 151-52.

²⁷³ Bahaeddin Ögel, *Türk kültür tarihine giriş*, 3. bs, c. 6 (T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 480.

²⁷⁴ Ocak, *Hızır yahut hızır-ilyas kültü*, 164.

zümreleri Hıdırellez bayramını aşağı yukarı aynı şekilde kutlarlar. Hızır ile İlyas'ın bulunduğu bugün de sohbetler edilir, mezarlar ziyaret edilir, şenlikler düzenlenir ve Semahlar çekilerek rakılar içilir. Daha önce de belirttiğim gibi Alevilerin Hıdırellez'den başka önemli bir dini bayramları daha vardır ki Nebi Bayramı veya Hızır Nebi Bayramı olarak adlandırılmaktadır. Bu kutlama 6 Mayıs'ta olmasına rağmen bu bayram çok daha erken bir tarihte şubat ayında kutlanır ve Alevi-Bektaşilerce önemli bayramlarından birisidir. Ayrıca eski Türklerin yeni yıl bayramı olarak kutlandığı da bilinmektedir²⁷⁵.

Türklerin İslamiyet öncesi mitolojik kahramanları oldukça yaygındır. Uygur ve diğer Türk boylarındaki destansı, insanüstü özelliklere sahip kişilikler arasında, İslamiyet'in gelmesiyle birlikte dini bir kimlik kazanan Hızır da bunlardan birisidir²⁷⁶.

Abıhayat suyu, Türk dilinde "Bengi Su" adını alır. Hızır karada, İlyas ise denizde yardıma muhtaç olanlara yardım ettiğine inanılan iki kahramandır. İnanişâ göre, yaz mevsiminin ilk gününün gecesinde bir gül ağacının altında buluşurlar²⁷⁷.

Çok eski çağlarda Anadolu ve Azerbaycan'da, Kırım- Tatar, Özbekler ve Uygur Türklerinde, Gagavuz ve Kazak Türklerinin masal ve mitolojilerinde sıkça rastlandığı tespit edilmiştir²⁷⁸.

²⁷⁵ Ocak, 169.

²⁷⁶ Ebru Kılıç, "Uygur Türklerinin destan ve halk hikayelerinde hızır tipi", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, sy 4 (01 Aralık 2014): 45-55.

²⁷⁷ Gölpınarlı, *Alevi bektâşi nefesleri*, 317.

²⁷⁸ Fatoş Yalçınkaya, "Türk dünyası masallarındaki kutsal su motifi: abı hayat", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, sy 18 (22 Aralık 2021): 62-70, <https://doi.org/10.46400/uygur.1004874>.

Hızır, Türkistan ve çevre bölgelerinde Kızır olarak bilinir ve Kırgız dilinde “gezmek, seyahat etmek” anlamına gelir. Dolayısıyla, Hızır'ın her zaman gezen biri olduğu ve çağrıldığında hızlı bir şekilde orada hazır olduğu, ismiyle uyumlu olduğunu göstermektedir. Türklerin, Anadolu ve Mezopotamya halklarının yeni yıl bayramı olan Nevruz ve Hıdırellez'de bolluk ve bereketi evlere getiren Hızır, bir bakıma yılbaşı gecesini evlere bacadan inen sürekli gezen Ren Geyikleriyle dolaşan ya da uçabilen Noel Babanın başka bir versiyonu gibi görünmektedir²⁷⁹.

Sonuç olarak, Hızır kültünün kökenlerini incelediğimizde, İslami bir gelenek gibi görünse de aslında Hızır, insanüstü bir varlık etrafında şekillenen bir kùltür. Bu kùlt, temel olarak Türk ve İslam coğrafyasında yayılan tarihsel süreçte, farklı kùltürlerin ve inançların birbirleriyle karışmasından kaynaklanan sentezin bir ürünüdür ve insanüstü bir kişiliği temsil eder.

Arkaik çağlardan günümüze canlılığını korumayı başarmış bu kùltün altında yatan gerçek, bazı hallerde üstesinden gelinemeyen durumlarda, insanın ruhsal ve kişisel ihtiyaçlarını ve özlemlerini, bir insan üstü meziyetleri olan bir ruhani gücü Hızır'da birleştirmişlerdir. Hızır'ın nereden gelip kimlere ait olduğu değil de asıl önemli olanın, halkların kendilerine kurtarıcı bir figür yaratma arzusudur²⁸⁰.

Alevi inancında Hızır, tanrının kendini somut bir şekilde insanlar tarafından görülebilen ve gösterilebilen bir bi-

²⁷⁹ Doç Dr Nurfeddin Kahraman ve Yrd. Doç Dr Refik Arıkan, “Orta Asya’dan Bilecik’e Hıdırellez”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 15, sy 1 (01 Mayıs 2015): 13-28.

²⁸⁰ Ocak, *Hızır yahut hızır-ilyas kùltü*, 224.

çimidir. Hızır'ın her zaman her yerde hazır oluşu ve gök yüzünde dolaşabilmesi, herhangi bir şekle bürünebilmesi zaman ve mekanın kendisi olduğunu belirtir. Önceki ifadedeki bu noktalar somut bir kanıttır. Hızır zalimin karşısında durur ve mazlumun yanında yer alır. Hızır, istendiğinde bin bir şekle girebilir, **"Yol bir, sürekin bin bir"** ilkesiyle açıklanabilir. Ayrıca, **"kul çağırmayınca Hızır yetişmez"** sözünde yer alan sır, yukarıdaki ifadelerin açıklamasıdır aslında. Aşık Daimi'nin **"insan Hak'ta, Hak insanda"** sözü de aynı anlamı taşımaktadır²⁸¹.

Hızır kültünü bitirmeden önce bir hikaye anlatmak isterim ki bu hikaye aslında bütün anlatılanları içine alarak özetini sunar niteliktedir.

Bir Padişah varmış. Bir gün tellallara gidin ahaliye bağırın bana Hızır'ı bulup getirene ne isterse vereceğim demiş. Hızır'ı kimse bulamayacağı için kimseden ses çıkmamış. Bir gariban adamın bir sürü çocuk varmış. Adam karısına, nasıl olsa hepimiz nerdeyse ılıktan öleceğiz. Ben en iyisi gidip Padişaha, Hızır'ı bulup sana getireyim derim demiş. Padişahın kırk gün müsaade isteyerek hepinize ölünceye dek yetecek kadar yiyecek temin ederim der. Padişah beni astırır, ama siz de rahata erersiniz der. Kadın kocasını çok sevdiğinden aman bey, etme eyleme, dediyse de adam Padişahın yanına giderek ben Hızır'ı bulacağım ama bana kırk gün süre verin ve ayrıca kırk gün boyunca benim bütün ihtiyaçlarımı karşılayın der. Adamın istekleri yerine gelir ve kırk gün boyunca öylesine yiyecek sağlar ki, ailesine ölünceye dek yetecek erzak taşır evine. Sonunda kırk birinci gün gelir çatar. Padişah hani, Hızır'ı buldun mu

²⁸¹ Çınar, "Alevilerde hızır kültü ve ritüelleri".

diye sorar? Padişahım, işin doğrusu bulacağım da yoktu zaten evde çoluk çocuk hep açtık, mecburiyetten dolayı öyle söyledim. Yoksa açlıktan hepimiz ölecektik der. Padişah bunun üzerine orada bulunan üç vezirinden birine sorar: Padişaha yalan söyleyen bu adama ne yapalım? Vezirin biri, bunun etini lime lime edip kasap dükkanlarında çengellere asmalı der. O sırada fakir adamın yanında beliren bir çocuk, “Küllü şey'in ila aslıhi” der. Padişah ikinci vezirine de sorar. O da efendim, bunun derisini yüzüp içine saman doldurmalı ve el aleme ibret olsun ki bir daha kimse Padişah’a yalan söyleyemesin der. Çocuk yine, “Küllü şey'in ila aslıhi” der. Padişah üçüncü vezirine de sorar. O da efendim, bu fakir adam, ihtiyaç yüzünden işlemiş bu suçu, sizin şanınıza yakışan bu adamı affetmektir der. Çocuk da yine “Küllü şey'in ila aslıhi” der. Padişah çocuğa sen kimsin? Ben bu meseleyi üç veziri-me danıştım ve onlardan sonra sen her defasında hep “Küllü şey'in ila aslıhi” dedin. Bunun manası nedir? diye sorar. Çocuk da Padişahım, birinci vezirinizin babası kasaptı. Söyledikleri de onun aslını, cibilliyetini gösterdi. İkinci vezirinizin babası yastıkçıydı. O da aslını belli etti. Üçüncü vezirinize gelince, onun da babası vezirdi. O da aslını gösterdi. Ben ise, bu fakir adamı utandırmamak için buraya geldim. Vezir ister isen işte vezir, Hızır ister sen işte Hızır, diyerek kapıdan çıkar gider. Meğer Hızır, çocuk olarak görünüp fakir adama yardım etmiş. Padişah hemen arkasından adamlarını yollar ama Hızır kaybolmuştur. Padişah birinci ve ikinci vezirlerinin boynunu vurdurur. Üçüncü veziri kendine Baş-Vezir yapar. Fakir adamı da bağışlayıp altın, hediye verir²⁸². **“Küllü şey'in ila aslıhi” anlamı; (Herkes aslına çeker).**

²⁸² Pertev Naili Boratav, *Az gittik uz gittik*, 10. bs (imge Kitabevi,

Bence Hızır'ı anlatan en güzel ifadelerden birisi de tah-tacı Aleviler'in Hızır için söyledikleri şunlardan ibaret-tir. "Hastalandığımız ve sıkıldığımız zamanlarda elleri-mizi gök tümbeğe açar, tanrıdan, evinin tabanı altında asılı duran ışıkları olan güneş, ay ve yıldızlardan dilekler dileriz. Dileklerimiz yerine gelmesi gecikirse tanrı bize içimizden ak sakallı ve ak saçlı, özü arı bir kişi gönderir. Bu arı kişi az yer, az içer, az konuşur, hiç kızmaz, gü-lümser durur. Bu kişi tanrı ile konuşmuş ve gizli işlerini öğrenmiştir. Buna "Ermiş" derler²⁸³."

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere, Hızır bir ru-hani gücü temsil eden bir varlık değildir. Bunun yerine, insanlar karşılaştıkları zorlukları aşamadıklarında, inanç sistemlerine uygun olarak bir yaratıcıdan, erenden, ev-liyadan veya son olarak kurtarıcıları olan Hızır'dan yar-dım ummuşlardır. Aslında Hızır, insanların kendi yara-tımlarıdır. İnsanlar her zaman bir kurtarıcıya, bir kah-ramana ihtiyaç duymaktadır ve Hızır da bu ihtiyaç doğ-rultusunda değerlendirilmelidir.

Eğer nerede ve nasıl şekilde sana kim yardım elini uzatmışsa, bilin ki, işte Hızır odur...

2013), 205-7.

²⁸³ Akpınar, *Türkler'in din ve hukuk tarihi üzerine makaleler*, 42.

HIDIRELLEZ

Hıdırellez, orta Asya'dan tutunda Ortadoğu, Anadolu ve Balkanlar'da da baharın gelişi kutlanan bir bahar bayramıdır. Hızır kültü olarak da bilinen Hıdırellez, aslında hem Hızır hem de Hıdırellez kültünün ta kendisi olup darda kalanların dileklerinin kabul olacağı gün olarak da bilinir.

Festivallerde uygulanan adetlerin hemen hemen hepsi köken olarak bolluk ve bereketin, kısmet, talih ve mucize gibi beklentilerin olmasıdır. Hıdırellez ve diğer kutlamalar, seneyi adeta ikiye bölmüş durumdadır. 6 Mayıs'tan 8 Kasım'a kadar geçen süreye "Hızır Günleri" 8 Kasım'dan tekrar 6 Mayıs'a kadar geçen süreye ise "kasım günleri" adını vermişlerdir. Anadolu'da Mayıs'ta başlayan günlere "yeşer günleri", Kasım'da başlayan günlere ise "bölen günleri" denilmiştir. Tammuz ve Attis'de de olduğu gibi kışın geçen o zor günleri ve baharın gelişiyle doğanın yeniden doğuşunu birer bayram havasına dönüştüren halklar, doğaya olan şükranlıklarını bu şekilde sunmaya çalışmışlardır²⁸⁴.

Selçuklu Sultanı Melikşah tarafından hazırlatılan Celali takvimine göre yılın ilk günü olarak kabul edilen 21 Mart, İran coğrafyasında yeni gün olarak Nevruz adı altında kutlansa da 6 Mayıs'ta kutlanan Hıdırellez kutlamalarıyla eşdeğer kabul edilmektedir. Hiçbir İslami kö-

²⁸⁴ Fatma Ahsen Turan, "Anadolu'daki hıdırellez kutlamalarına dair inanmalar, ritüeller, yasaklar ve yaptırımlar", *Gazi Türkiyat* 1, sy 2 (01 Mart 2008): 101-11.

keni olmayan bu kutlama, Hızır ile İlyas'ın tamamen şekil değişmesinden kaynaklanan bir adlandırmadır. Hristiyanlıkta Saint Georg ve Aya Yorgi Azizleriyle benzerlik taşımaktadır, bizde ise Hızır-İlyas (Hıdırellez) olarak kutlanır. Ancak unutulmamalıdır ki, bu inançların ve efsanelerin temelinde yer alan gerçeklik, çok eski çağlardan kalma bereket tanrıları Tammuz (Dumuzi) veya Attis ile ilişkilidir²⁸⁵.

Örneğin, İsa'nın yeniden dirilmesi bahar ayına denk gelir ve buna Paskalya bayramı denir. Yine aynı şekilde Nevruz Sultan ve Hıdırellez kutlamaları yaklaşık aynı tarihtedirler. Anadolunun yerlilerinden olan Tahtacılar ve Kızılbaşlar bu geleneği çok eski çağlardan beri tanır. Dumuzi yahut Tammuz ve diğer bereket tanrısı olan Attis'in yeniden dirileceği ve bereketin geleceği doğrultusunda festivaller düzenlerler. Hatta yörenin en yakışıklı delikanlısını ev ev gezdirerek ana tanrıça Kibele'ye kavuşma ritüeli yapılır, bu delikanlıya da Damızlık derlerdi. Bu ismin Tammuz (Tammız) (Damız) Dumuzi isminden çağrıştıırılarak ortaya çıktığını daha önceki Tanrıların Gizemi adlı kitabımda yeterince belirtmişim²⁸⁶.

Çoban tanrısı Dumuzi'nin zorla yeraltına götürülmesi ve daha sonra yeryüzüne geri dönmesi, bazı Hristiyanlar arasında Hz. İsa'nın çarmıha gerildikten sonra tekrar yeryüzüne döndüğüne inanmanın neredeyse aynı hikayeyi paylaştığına benzerlik gösterir. İlginç bir şekilde, İran Safevileri de Hz. Ali'nin yeniden dünyaya geleceğine inanmıştır ve bu inanç, Dumuzi mitolojisinden etki-

²⁸⁵ Birdoğan, *Anadolu aleviliğinde yol ayırımı*, 627.

²⁸⁶ Balıkcısı, Halikarnas, *Anadolu efsaneleri*, 4. bs (Bilgi Yayınevi, 1983), 94.

lenmiş olduğu açıkça belirgindir. Hızır ve İlyas'ın yılda bir kez buluştuğuna inanılan Hıdırellez törenleri ise aslında Dumuzi (veya diğer adıyla Tammuz) ile İnanna'nın kutsal evlilik törenlerinin devamı niteliğindedir ve Mayıs ayında kutlanır²⁸⁷.

Türkiye'deki Alevi toplumlarının Hıdırellez ve Nevruz'u, Orta Asya Türklerinin Ergenekon çıkış gününü andıkları şenlikler ve bahar bayramlarıyla büyük benzerlikler gösterir. Örneğin, 21 Mart'ta kutlanan Nevruz bayramı, Aleviler tarafından Hz. Ali'nin doğum günü olarak kabul edilirken, Silifke Tahtacıları ise bugünü Hz. Hüseyin'in doğum günü olarak kabul ederler. Malatya'da yaşayan Aleviler ise bu bahar bayramına "Kış bitti"²⁸⁸ bayramı derler. Doğanın ve baharın gelişiyile birlikte canlanması, "mevsimsel arınma" olarak adlandırılabilir bir olgudur. Bu kültürel farklılıklar, Türk ve diğer ülkelerin halklarının düşünce ve bakış açılarına ilişkin önemli bir göstergedir ve bayramlar, kültürel değerlendirmelerde önemli bir rol oynar²⁸⁹.

Alevi inancında, çeşitli Cemlerin yanı sıra Sultan Nevruz²⁹⁰, Hacılar Bayramı²⁹¹ ve Hıdırellez gibi kutlamaların gerçekleştirildiğini biliyoruz. Bu törenlerde Dede ve Za-

²⁸⁷ Muazzez İlmiye Çığ, *Kur'an İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki kökeni* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997), 66.

²⁸⁸ Eröz, *Türkiye'de alevilik bektâşilik*, 357-61.

²⁸⁹ Enver Kapağan, "Karabük'te Hıdırellez bayramı ile ilgili inanış ve kutlamalar", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, sy 13 (29 Haziran 2019): 34-43.

²⁹⁰ Haydar Deligöz, "Pir sultan'ın şiirlerinin tahlili ve dayandığı temeller", *Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir, 2007, 206.

²⁹¹ Ay, *Anadolu'da derviş ve toplum*, 97.

kirler eşliğinde Bağlama ve Çöğür çalınarak ritüeller gerçekleştirilir. Bu törenler, Alevi toplumunun sosyal ve dini yaşamında önemli bir yer tutar²⁹².

Hıdırellez kutlamalarında ateşin üzerinden atlanması ve etrafında dans edilmesi²⁹³ Göktürklerin yanı sıra diğer Türk toplumları, Kürt halkı ve dünya genelinde çeşitli toplumlar için ateşin kutsal bir öneme sahip olduğu kesinlikle kabul edilen bir ritüeldir. Tarih kitaplarında, 563 yılında bir Bizans elçisinin Orta Asya'da Türklerin yaşadığı bölgelere geldiğinde, Türklerin elçiye ve arkadaşlarını kötü ruhlarından arındırmak amacıyla ateş yakarak üzerinden atlattıkları ritüelleri gerçekleştirdikleri kaydedilmiştir. Bu da ateşin kutsal ve temizleyici bir sembol olarak kabul edildiğini göstermektedir²⁹⁴.

Hıdırellez gününde genç kızların dileklerini kâğıda yazıp suya veya nehirlere bırakma geleneği, bir bakıma talihlerini açma ritüeli olarak da adlandırılabilir. Bu geleneğe Eski Türklerde "Mantıfar" denirdi. Ayrıca günümüzde düğün ve gerdek adetlerinin yanı sıra Tahtacılar arasında kadınların özel rüya tabirleriyle sohbetler düzenlemesi gibi uygulamalar da gözlemlenir. Bu durum, Hıdırellez kutlamalarında gerçekleştirilen ritüellerin eski Türk ve Anadolu inançlarıyla tamamen örtüştüğünün kanıtıdır²⁹⁵. Bu geleneğin geçmişten günümüze aktarıldığını ve kültürel bir bağın korunduğunu göstermektedir.

²⁹² Eröz, *Türkiye'de alevilik bektâşilik*, 119.

²⁹³ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve bektâşi inançlarının islam öncesi temelleri*, 3. bs (İletişim Yayıncılık, 2002), 250.

²⁹⁴ Eröz, *Türkiye'de alevilik bektâşilik*, 327-28.

²⁹⁵ Yusuf Ziya Yörükân, *Şamanizm*, 9. bs (Ötüken Neşriyat, 2016), 40.

Hıdırellez günü kutsal ve bereketli olarak kabul gördüğünden dolayı, evde kalmış kızlar bahtlarının açılması için türlü işler yapar, hastalara acil şifalar dilenirdi. Bir kâğıdın içine dileklerini yazıp suya atarlar ve onların su-daki gidişine göre yorumlar yapılırdı. Hızır o gece gelip bereketlendireceği inancıyla pişen yemeklerin üzerleri açık bırakılırdı. Bazı araştırmacı yazarlar Hıdırellez'in tamamen ilkbaharda doğanın yeşermesinden ötürü bu bayramın yapıldığını söylerler²⁹⁶.

Hıdırellez ve St. Georges günü kutlamaları İskenderun'daki kilisede sadece Hristiyanların değil, Sünni ve Alevi Müslümanların da akınına uğradığı bir yer olarak bilinmektedir²⁹⁷.

Dünyanın yakından tanıdığı büyük tarihçi Hammer, Hıdırellez için şunları yazmış. "hayat kaynağının koruyucusu, ovalara yeşilliğini veren, ağaçlara hayat suyunu yürüten, atların çayıra çıkarıldığı dönem Hızır günü (Hıdırellez) Edirne'de beklenirdi"²⁹⁸. Diğer başka bir büyük Tarihçi Werner, "Evimizi Mayıs çiçekleriyle süslüyor Hıdırellez ateşi üzerinden atlıyor"²⁹⁹.

Hıdırellez ve bahar bayramı Anadolu halkı için büyük bir önem arz etmektedir ve doğrudan birbirine uyumludur. İlyas ile Hızır'ın buluştuğu gün olarak da bilinen bu bayram, küçük yaşlarda ayrı düşmüş iki kardeşin bir araya geldiği bir gün olarak bilinir³⁰⁰.

²⁹⁶ Korkmaz, *Zerdüşti dini iran mitolojisi*, 167.

²⁹⁷ Karasu, *Nusayrilik alevilik ve çok kültürlülük*, 27.

²⁹⁸ Josef Von Hammer, *Büyük osmanlı tarihi* 13, çev. Üçdal Hikmet Neşriyat Üçdal, c. 13 (Hikmet Neşriyat Üçdal, 2014), 163.

²⁹⁹ Werner, Ernst, *Büyük bir devletin doğuşu Osmanlılar 1*, çev. Esen, Orhan ve Öner, Yılmaz (Alan Yayıncılık, 1986), 207.

³⁰⁰ Yıldırım, Ali, *Alevilerin el kitabı* (Siyah Beyaz Yayınları, 2017), 131.

Bektaşî geleneğinde çok önemli bir yer tutan Koyun Baba merasiminde Hıdırellez kutlamaları ile bütünleşmiş ve bu kutlamalarda Çoban Baba Semahı ile eşlik edilmiştir³⁰¹. Aslına bakarsanız Hıdırellez kutlamaları “Hızır-İlyas'tan bozmadır”³⁰². Sonuç olarak Hızır ve Hıdırellez kültü birbirine karışmış beslendiği kaynak olarak Anadolu ve orta Asya coğrafyalarıdır.

**Dünya üç beş bilgisizin elinde;
Onlarca her bilgi kendilerinde.
Üzülme; eşek eşiği beğenir:
Hayır var sana kötü demelerinde.**

**Dedim: Artık bilgiden yana eksiğim yok;
Şu dünyanın sırrına ermişim az çok.
Derken aklım geldi başıma, bir de baktım:
Ömrüm gelip geçmiş, hiçbir şey bildiğim yok.**

Ömer Hayyam

³⁰¹ Sadullah Gülten, “Hızır-ilyas zaviyeleri, aya yorgi ve bektaşîler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sy 83 (07 Eylül 2017): 81-100.

³⁰² Rıza Zelyut, *Alevilik*, 6. bs (Yön Yayıncılık, 1992), 324.

DEDE OZAN ŞAMAN

Ozanlık konusunu ele alırken, Şamanlık, Dedelik ve Ozanlık arasındaki ilişkiyi bir bütün olarak değerlendirmek istiyorum. Bu üç kavram arasında belirli benzerlikler ve ilişkiler bulunmaktadır. Eskiden Şamanlar da müzik aletleri kullanırlardı ve bunlar arasında davul, tef ve kopuz gibi enstrümanlar bulunurdu. Dede ve Ozanlar da saz veya kopuz gibi enstrümanlar çalarak şiirler, gülbanklar ve benzeri eserler seslendirirler. Dolayısıyla, Şamanlık, Dedelik ve Ozanlık köken olarak neredeyse aynı temellere dayanmaktadır ve müziğin, şiirin ve dini ritüel işlevlerin birleşimini içerirler. Bu kavramlar arasında etkileşimler ve benzerlikler bulunsa da, her biri kendi özgün işlev ve pratiklerine sahiptir.

Öncelikle, Şamanlık hakkında açıklığa kavuşturulması gereken en önemli nokta, Şaman ya da Şamanizm'in bir din veya inanç sistemi olmadığıdır. Bu terim, bazı yazarlar tarafından yanlış bir şekilde kullanılarak yanıltıcı bir şekilde sunulmuştur.

Şamanlık, ilkel toplumlarda sihir, büyü ve ayinlerde dinsel saygınlığı ve özel yetenekleri olan kişilere "Şaman" adının verildiği bir kavramdır. Budun bilimcileri, tüm ilkel toplumlarda bu tür kişilere Şaman denildiğini vurgulamak ister. Şamanizm terimi, bu kişilerin dini törenleri yönettikleri için en eski inanç ve dinlere atıfta bulunmak için kullanılmıştır. Şamanlar, zaman zaman büyücü ve sihirbaz gibi kavramlarla da adlandırılabilir, ancak Şaman kelimesinin uygulandığı her kişi bu sınıflandırmaya uymamaktadır. Şaman kelimesi, Rusça aracılı-

ğıyla Tunguzca'dan "saman" kelimesinden türetilmiştir ve Türkçe, Tatarca'da "kam", Altayca'da "kam" veya "gam", Moğolcada ise "karni" olarak telaffuz edilir³⁰³.

Şamanlar, yani Kam-Ozanlar, aşıklık ve Ozanlık geleneğinin sözlü geleneğe dayandığı ve bunun müzikle sıkı bir bağlantısı olduğu kesinlikle bilinmektedir. Şamanlık, De-de geleneği, Ozan geleneği ve Aşıklık geleneğini birbirini tamamlayan parçalardır. Hatta bu geleneğin biri diğerinin devamı olarak düşünüldüğünde, paradigmatik bir olguyla karşı karşıya kalınmaktadır³⁰⁴.

Şamanlığı en kısa ve net bir şekilde ifade etmek gerekirse, onu bir trans tekniği olarak tanımlayabiliriz. Bu trans hali, Avrupalı keşif gezginlerinin Asya'nın farklı ülkelerinde gözlemlediği sihirsel ve dinsel fenomenlerin, dünyanın diğer bölgelerinde, örneğin Kuzey Amerika, Endonezya ve diğer ülkelerde de gerçekleştirildiğini gözlemlemiştir.

Son olarak, Şamanizm olarak adlandırılan kavramın Kuzey ve Orta Asya ülkelerinde dinsel kültür ve yaşama egemen olduğu yanılığı bulunmaktadır. Aslında Şamanizm, dünya genelindeki toplumların dinlerine tekabül etmemektedir, yani tüm toplumların dinine Şamanizm denilemez. Bazı kişilerin ve yazarların Türklerin ve Asya halklarının dininin Şamanizm olduğunu iddia etmeleri, büyük bir kafa karışıklığına neden olmuştur. Gerçekte, Şamanlar, bir inancın içinde yer alan ritüelleri ve ayinleri yerine getiren, özel yeteneklere sahip seçilmiş kişi-

³⁰³ Mircea Eliade, *Şamanizm* (İmge Kitabevi, 2015), 21-22.

³⁰⁴ Ruşen Alizade, "Şamanlık olgusu ve ozan-âşık paradigmasının genetik ortaklığı", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 13, sy 32 (15 Aralık 2020): 1361-75, <https://doi.org/10.12981/mahder.808408>.

lerdir³⁰⁵. Şamanlar, topluluklarında dini ve dini pratikleri yönlendirirken, Şamanizm ise bu kişilerin uyguladığı dini sistem ve pratiklerin genel bir adıdır. Dolayısıyla, Şamanizm sadece belirli bir inanca ya da topluma özgü bir din olarak görülmemelidir.

Kalafat, kitabında şöyle bir ifade kullanıyor: Türkiye’de yapılan Türk inanç kültür araştırmalarında birçok yazarın, Türklerin eski inançlarını Şamanizm olarak adlandırmışlardır. Oysaki Türklerin Gök Tengri (Kök Tengri) inancı Şamanizm’le bağdaşmadığı gibi, dini ayinleri yöneten din adamlarına da Şaman değil Kam denirdi³⁰⁶ diyerek sert çıkar. Kalafat aslında bu ifadeyle Şamanizm kavramına karşı gelmektedir.

Ozanlığın genel bir tanımını yapacak olursak eğer, çok eski çağlardan beri mitolojik olayları şiirsel bir şekilde anlatan, bilinmeyen alemlerle ilgili bilgileri aktaran, geçmiş ve geleceği görebilen, halkın kültürü ve dilini, bir toplumun gelenek ve göreneklerini koruyan bir hafıza rolü üstlenen kişidir. Bu anlamda, Kopuz çalarak halkın hafızasını sürekli canlı tutan ve Ozanlığın atası sayılan Korkut Ata, Bahşı ve Baski gibi farklı isimlere sahip kişilere büyük bir minnet borçluyuz. Alevi-Safevi inançlı Abdal Ozanlar arasında 1930'lara kadar devam eden bir Ozanlık geleneği vardı; bu geleneğe göre, Ozanlar Oğuznamelerini ritmik ve sanatsal bir şekilde sazlarıyla söyleyerek hafızayı canlı tutmayı sağlamışlardır³⁰⁷.

³⁰⁵ Eliade, 25.

³⁰⁶ Yaşar Kalafat, *Altaylar’dan-Anadolu’ya Kamizm-Şamanizm* (Yeditepe Yayınevi, 2004), 119-20.

³⁰⁷ Beydili, Celal, *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*, 448.

Ozanların ata ruhlarını taşıyıcı bir özellikleri olduğuna inanılan kimseler, törenlerde posta otururlar. Kendisine secde edilen Dede örneğinin aynısını Şaman törenlerinde de aynı uygulamanın yapıldığı bilinir³⁰⁸. Buna en iyi örneklerden birisi ise, Moğollarda Cengiz Han'ın emriyle beyazlar giyinip beyaz bir ata binen Ozan, en yüksek yere oturan ve kurban törenlerini yöneten kişidirler³⁰⁹.

15. yüzyılda, Anadolu'da Türkmenler nüfus ve kültür açısından hakimiyete sahipti. Oğuzların Kıpçaklarla olan mücadelesi ve ilk fetih savaşlarıyla birlikte Dede Korkut'un Anadolu'ya getirildiği bilinmektedir. Bazı iddialara göre, bir Türk alim, Dede Korkut destanlarını İslamiyet'in etkisiyle biraz değiştirerek yazılı hale getirmiştir³¹⁰.

Anadolu'da Türk kültürünün ve milli duyguların en yoğun bir şekilde yaşadığı devir, Sultan II. Murad Padişahlığında olduğu bilinir. Saraylarda Türk kültürünün önemli eserlerine imzalar atılmış ayrıca Kopuz eşliğinde Türk Ozanların da devlet büyüklerinin huzurunda mesleklerini icra ettikleri tarihin sayfalarında yeterince bulmak mümkündür³¹¹.

Gelecek hakkında haber verme gibi çeşitli işleri falcılık olarak tanımlamışlar bu konuda yapılan incelemelerde de Anadolu ve Azerbaycan'da saz çalarak kaybolan bir eşyanın yerini bulmaya çalışan halk Ozanlarının olduğu da bilinmektedir.

³⁰⁸ Orhan Yılmaz, "Alevilikte eski türk dini (göktanrı inancı) ve şamanizmin etkileri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 1, sy 4 (t.y.): 1-13.

³⁰⁹ Beydili, Celal, *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*, 450.

³¹⁰ Begmyrat Gerey, *5000 yıllık sümer-türkmen bağları*, ed. Deniz Saraç (IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005), 14.

³¹¹ Gerey, 37.

Göktürklerde tanındık bir efsane vardır. Boynuzları olan bir Denizkızından bahsedilmektedir. Uzun boylu hafif maviye çalan balık kuyruğu olan Denizkızı, evrenin varoluşunda ortaya çıkmış bütün varlıklara ruh ve can vererek yaşam döngüsünü başlatmış Akdeniz’de yaşadığına inanmışlardır. Bazı söylencelerde ise denizden çıkan bir geyik olduğu ya da, “Su Ana” ile Göktürklerin atasıyla evlendiği de söylenir. Asya’da kadın Ozanlara Akınay denir. Yani Ak Ana. Efsanedeki Denizkızının “Ak Ana” ile bağlantısı olduğu da çok güçlü dayanaklar arasındadır³¹².

Orta Asya ve Anadolu halkı, kültürlerini ve geleneklerini şiirler ve halk destanları aracılığıyla ifade etme çabası içinde olmuşlardır. Ozanlar, ellerinde kopuzlarıyla diyar diyar dolaşarak toplumun isteklerini ve arzularını yerine getirmeye çalışmışlardır. Bu sözlü gelenek, Ozanlar aracılığıyla topluma ait olan örf, adet ve kültürleri canlı tutma görevini üstlenmiştir. Anadolu’ya 12. yüzyıldan itibaren gelen Türkmen ve Oğuz geleneğini sürdüren Alevi Bektaşî’ler arasında, Aşıkpaşa, Yunus Emre ve Pir Sultan Abdal gibi "Hak Aşıkları" olarak adlandırılan kişiler ortaya çıkmıştır³¹³. Bu Hak Aşıklarının eserleri, insanların manevi duygularını yansıtan, toplumsal sorunlara değinen ve ahlaki değerleri işleyen şiirlerdir. Bu Ozanlar, toplumun ruhuna hitap ederek, inançları ve değerleri şekillendiren önemli figürler olmuşlardır.

Horasan bölgesinde yoğun bir şekilde yaşayan Türkler, eski inançlarını büyük ölçüde korudukları gözlemlenmiştir. Hatta diğer Türk boylarından ayrılarak, Horasan’da yaşayan Türklerin eski inançlarını ve ritüellerini

³¹² Uslu, *Türk mitolojisi*, 168.

³¹³ Erdoğan, *Kutluay, Alevilik bektâşilik*, 12.

sürdürmeleri sebebiyle tam anlamıyla İslam inancını benimseyen diğer Müslümanlardan ayrı tutulmuşlardır. Bu nedenle, Horasan'da yaşayan Türkler "müşrik"³¹⁴ olarak adlandırılmış ve İslam toplumu içerisinde iyi Müslüman olarak kabul edilmemişlerdir. Bu durum, Türklerin İslam'ın etkisi altında kalmalarına rağmen, köklerinden gelen eski inançlarını ve kültürlerini sürdürme arzularını göstermektedir.

Unutulmaması gereken bir gerçek, Oğuz ve Türkmen boylarının İslamiyet'e geçişleri sırasında çok fazla kültürel kayıp yaşamamalarıdır. Zira Türkler, başlangıçta çok tanrılı bir inanç sistemine sahip olmadıkları için İslam'ı benimserken kendi kültür ve geleneklerini büyük ölçüde korumuşlardır. Türkler, savaşçı kimliklerinin yanı sıra içsel bir duyarlılığa da sahip oldukları için şiirlerini doğal Türkçe vezinlerle icra etmişlerdir. Bu şiirler, Kopuz adlı müzik aletinin büyüleyici melodileriyle birleşerek etkileyici bir şekilde sunulmuştur. Türklerin köklü inançlarında yatan mistisizm veya "mistik inanç", Horasan bölgesindeki etkileriyle birlikte Anadolu Alevi-Bektaşilik geleneğiyle kaynaşmıştır³¹⁵. Bu birleşme, Türk kültürünün zenginliği ve çeşitliliği açısından önemli bir etkileşim ve sentez olmuştur.

Yeri gelmişken burada Horasan ismiyle ilgili çok önemli bilgileri paylaşmak isterim. Oğuz Han'ın çocuklarından birinin nikahsız eşinden olan erkek çocuğunun adının "Horasanlı"³¹⁶ olduğu iddia edilir. Faruk Sümer de Oğuz

³¹⁴ İnan, Abdülkadir, *Şamanizm*, 3. bs (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986), 206.

³¹⁵ Erdoğan, Kutluay, *Alevilik bektaşılık*, 13.

³¹⁶ Ögel, *Türk mitolojisi*, 1989, 1:214.

boylarının Horasan'a nasıl gittiklerini şöyle anlatır: "Oğuz kümesi, çoluk çocukları, göçebeleri ve davarlarıyla birlikte Horasan'a geçerek Ferave ve Abiverd çölünde yerleştiler."³¹⁷ ifadesini kullanır. Oğuz Han'ın torununun adının Horasanlı olması ihtimali Türklerin Horasan yurduyla çok yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Kim bilir, belki de Horasan bölgesi Oğuz Han'ın oğlunun adını taşıyor olabilir, ya da tam tersi durumda mümkün olabilir.

Horasan, eski medeniyetlerin bir arada yaşadığı bir bölge iken İslam'ın yayılmasıyla birlikte mistik inancın merkezi haline gelmiş ve birçok mutasavvıfın yetişmesine zemin oluşturmuştur. Eski Kam-Ozanlar, diğer adlarıyla baksi ve bahşı, yerlerini dervişlik, Dedelik, Şeyh, Baba ve Ata gibi dini misyon üstlenen kişilere bırakmış ve kendi eski mistik inançlarını ve yeni kabul ettikleri İslam dinini Anadolu'ya ve diğer bölgelere yaymaya başlamışlardır. Bu dervişlere Horasan'da "Bab" yani baba adı verilmiştir. Böylece toplumun gözü, kulağı ve dili olan, dini ayinleri yöneten, efsaneleri ve destanları Kıpuzla çalıp söyleyen baksi ve Kam'lar, İslam'ın kabul edilmesiyle birlikte Dede, derviş ve Pir gibi halkın dini önderlerine bağlılıkla bu geleneği sürdürmüşlerdir³¹⁸. Abdülkadir İnan'ın da bu konuda benzer bir iddiası vardır. Çünkü İslam inancının Horasan'da yavaş ilerlediği ve İslam'ı seçen ve seçmeyen Türkler arasında çatışmaların yaşandığına dair emarelerden bahseder³¹⁹.

³¹⁷ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) - tarihleri, boy teşkilatı, destanları*, 5. bs (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999), 96.

³¹⁸ Erdoğan, Kutluay, *Alevilik bektâşilik*, 13.

³¹⁹ İnan, Abdülkadir, *Eski türk dini tarihi*, 194.

Aşık Paşazade'nin tarihinde Abdalan-ı Rum olarak yer alan Horasan Erenleri, Anadolu'da Alevi Bektaşiliğin gelişmesinde oldukça etkili faktörler olduğunu açıkça belirtmektedir. Bu Horasan Erenlerine, Baba veya Abdal da denildiğini de biliyoruz³²⁰.

Mehmet Eröz'ün görüşüne göre, "Abdal" kelimesi Horasan Türkleri tarafından "Ebdal Bey" isminin bozulmasıyla ortaya çıkan bir ad olduğu yönündedir. Mehmet Eröz, bu kelimenin "Ehl-i Beyti'n kulu veya sevdalısı" anlamına geldiğini belirtirken, Abdal Musa, Kaygusuz Abdal ve Pir Sultan Abdal gibi şahsiyetlerde bu geleneğin sürdüğünü söylüyor³²¹.

Ocak sahibi olan Dedelerin ataları, Anadolu'ya gelirken kendilerine bağlı topluluklarla birlikte gelmiştir. Bu Dedeler, mensup oldukları topluluğa dinsel ve siyasal önderlik etmiş kişilerdir. Topluluğun her türlü ihtiyacını karşılamak, yönetimlerin ve devletlerin egemenliğine girme veya girmeme konusunda önderlik etmek ve yol göstermek gibi görevleri üstlenmişlerdir. Dedeler, din adamlığı görevini üstlenen kişilerin çoğu, Arap soyundan gelmemektedir. Zamanın akışı, onları on iki imam ve Ehl-i Beyt sevdalısı haline getirmiş ve bu dini liderlerin birçoğu Türkmen ve Oğuz boylarına mensuptur. Eski Türk geleneğinde ve dinsel yaşamda önemli bir yeri olan Kam'ların, Asya'daki rolünü³²² Anadolu'ya taşımış olması ve bu durumun Alevilikte korunmuş olması oldukça önemli bir ayrıntıdır. Alevi Dedeleri, bu bağlam-

³²⁰ Erdoğan, Kutluay, *Alevilik bektaşilik*, 25.

³²¹ Eröz, Mehmet, *Türk kültürü araştırmaları* (Kutluğ Yayınları, 1977), 244.

³²² Baki Öz, *Hız. alî'den m. Kemal'e aleviliğin tarihçesi* (İstanbul: Can Yayınları, 2004), 99-100.

da Türkmen babaları sıfatını bu çift kimlikle sürdürmüşlerdir³²³.

Yapılan fetih mücadelelerinde derviş ve Abdalların ön plana çıktığı görülmektedir. Bursa'nın fethinde öncü rol oynayan Geyikli Baba'nın bir geyik üzerinde gelmesi ve Abdal Musa'nın fetihlerde tahta kılıçla dini liderlik rolleri bilinen gerçeklerdir. Bunun yanı sıra Baba İlyas'ın öncülüğünde gerçekleşen Babai ayaklanmaları ve Hacı Bektaşî'nin geride kalan topluluğa liderlik etmesi de unutulmamalıdır. Bu şahıslar, halk tarafından her türlü kötülükten arınmış ve insani kamil niteliklere ulaşmış oldukları için ruhani bir gücü temsil ettiklerine inanılmışlardır. Orhan Bey döneminde yaşadığı varsayılan ve Bektaşîlik'e büyük katkıları olan Yunus Emre ise Türk dilinin en büyük temsilcilerinden biri olmuş ve Sarı Köy de yaşamıştır. Babailik terimi, Türkler ve Farslarda "ata" anlamına gelir. Bu bağlamda, herhangi bir topluluğun veya oluşumun başında yer alan saygıdeğer yaşlılara da baba adı verilir. Bu kişilere halk, hayatı pahasına bağlanmış ve saygıda asla kusur edilmemesi gereken kişiler olarak bakmışlardır³²⁴.

Bektaşî ve Alevi düşüncesi altında yetişen dervişler ve Ozanlar arasında, Kaygusuz Abdal, Abdal Musa, Tapduk Emre, Yunus Emre, Kazak Abdal, Sersem Ali Baba, Nedim-i Baba, Nesimi, Pir Sultan Abdal, Dertli Baba, Seyrani Baba gibi birçok ismin yer aldığı, geldikleri yeri unutmamaya nefes ve gülbanklarını Türkçe bir dille ifade etmişlerdir. Bu dervişler ve Ozanlar, şu anki Bektaşî-Alevi yaşam felsefesinin önünü açmışlardır³²⁵.

³²³ Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı saltık* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002), 67.

³²⁴ Erdoğan, Kutluay, *Alevilik bektaşîlik*, 26.

³²⁵ Erdoğan, Kutluay, 92.

Ozanlık geleneğinin nadide örneklerinden biri olan Dede Korkut, kitabında yer verdiği hikayeler göze çarpanlar arasındadır. Bu eser, aynı zamanda Oğuz destanı veya Oğuzname olarak da bilinir. Dede Korkut kitabı, on iki büyük hikayeden oluşur ve maalesef sadece iki adet kopyası mevcuttur: biri Almanya'nın Dresden şehrinde bulunurken, diğeri ise Vatikan'da muhafaza edilmektedir³²⁶.

Her bir Ozan, kendi toplumunun destanlarını ve türkülerini aktarırken, Kopuz eşliğinde çeşitli mimik ve jestlerle anlatımını zenginleştirir. Halk hikayelerinde bu durum, çeşitli anlatım tarzlarıyla farklı şekillerde ortaya çıkabilir³²⁷.

Bamsı Beyrek, bir şölende saz çalarken kendine has şairane bir üslupla konuşarak, orada bulunan bezirganlara sevdiklerinin sağ olduğunu ve Banu Çiçek'in Yalancı Yartaçuk ile nişanlandığını öğrendiğini aktarmıştır. Kendisi ve otuz dokuz yoldaşı bu haberi duyduktan sonra ağlayarak derinden etkilenmişlerdir. Bu şekilde Bamsı Beyrek, Ozanlık yorumunu katarak olayı anlatmıştır³²⁸.

Homeros, Ozanlığı tanrıların armağanı olarak görür³²⁹. Ozanlık, insan ile tanrı arasında bir buluşma noktası³³⁰ olarak değerlendirildiğinden, tanrıların ilhamıyla hare-

³²⁶ Necati Gültepe, *Türk mitolojisi*, 5. bs (Resse Kitabevi, 2015), 349-354.

³²⁷ Gültepe, 62.

³²⁸ Gültepe, 360.

³²⁹ Homeros, *Odysssea*, Homeros, çev. Azra Erhat ve A. Kadir, 21. bs (Can Yayınları, 2008), 20.

³³⁰ Fuat Bozkurt, *Türklerin dini* (Beyoğlu, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), 214.

ket ettiklerine, tanrısal bir güçle donanmış birer aracı olduklarına inanılmışlardır. Bu anlamda insanların duygularını, düşüncelerini ve yaşantılarını tanrılarla birleştiren Ozanlar, bu yönleriyle insanlar ile tanrılar arasında bir köprü görevi görürler.

Kerbela olayı ve Hz. Ali hikayelerinin 19. yüzyılın başlarında Kazaklar arasında yayılmaya başladığı düşünülmektedir. Hz. Ali'nin düşmanlarıyla nasıl mücadele ettiği, yedi gün yedi gece süren savaşları bazı hikayelerde anlatılır. Bunlardan bazılarında Hz. Ali'nin bir kadınla güreşip galip geldiği ve ardından o kadınla evlendiği gibi birçok hikaye bulunmaktadır. Kazak Ozanları, eski Türk kahramanlarının destanları unutulmaya başlandığından dolayı İslami kahramanlar olan Hz. Ali, Hasan, Hüseyin ve Hamza gibi isimleri kendi ulusal destanlarına dahil etmeye başlamışlardır. Böylece İslami kahramanların adlarını anarak kendi kahramanlarını hatırlatmaya çalışmışlardır³³¹. Ancak, maalesef birçoğu günümüze kadar unutulmuş ve yitip gitmiştir.

Birçok göçebe Türkmenler arasında, İslam'ın getirdiği koşullar ve öğretilerin, sonradan kabul ettikleri İslam dininin, kendi kadim dinlerinin gelenek ve adetlerinin önüne geçemediği kesindir. Bu nedenle, Türkmenler, İslami şekiller altında kendi özgün inançlarının içinden çıkardıkları gelenek ve adetleri sürdürerek, geçmişteki Türkmen Babaları ve Kam-Ozanlarını, Dede veya Aşık gibi isimlerle devam ettirmişlerdir³³².

³³¹ Bozkurt, 224.

³³² Fatih Yavaş, "Hacı Bektaş-i Veli'nin vilayetnamesi'ndeki İslam öncesi ve İslami motiflerin değerlendirilmesi" (İstanbul, Marmara üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü ilahiyat anabilim dalı İslam mezhepleri tarihi dalı, 2006), 14.

Horasan, İslam öncesi dönemden itibaren tasavvufun geliştiği bir bölge olmuştur. Bu bölgede yetişen şeyhler yahut babalar, tasavvuf ilmini öğrenmiş ve öğrencilerine rehberlik etmiştir. Onlara "baba" denilmesinin sebebi, manevi bir baba gibi öğrencilerine rehberlik etmesi ve onları yetiştirmesinden kaynaklanmış olabilir. Bu nedenle, eski Ozanların yerini çeşitli dervişler almış ve kabile anlayışına sahip olan Müslüman Türkmen halkı, bu dervişlere "seyyidlik" unvanı vererek bir evliya kültü oluşturmuş olabilirler. Din aşkıyla yanıp tutuşan birçok derviş, baba yahut Seyit'ler, Anadolu ve göçebe Türkmenlerin Müslüman olma sürecinde büyük başarılar elde etmiştir³³³.

Bilindiği gibi Alevi Bektaşî inancında kuş veya güvercin şekline dönüşme efsaneleri oldukça yaygındır. Bunun nedeni oldukça açıktır: Kuşun naif ve temiz oluşu, barışı temsil ettiğine³³⁴ inanılır.

Ayrıca, Türklerin eski dininde Kam-Ozanları veya Şamanlar, ayin ve törenlerde kuş tüylerini andıran bir elbise giyerler ve böylelikle transa geçtiklerinde ruhlarının öteki dünyaya bir kuş gibi uçup bağlantı kurduklarına inanırlardı. Türkler, İslam dinini kabul etmelerine rağmen eski dini inançlarından tamamen kopmadılar. Halk, kuş motifini kendi aralarında yaşatmayı başarmıştır. Bu duruma en güzel örnek, Hacı Bektaş'ın bazen şahin bazen de

³³³ Yavaş, 40.

³³⁴ Salih Emre Karayel ve Ali Albayrak, "Alevi-bektaşî inanç sisteminde hayvanlarla ilgili mitolojik unsurlar", *Turkish Academic Research Review* 5, sy 3 (30 Eylül 2020): 438-55, <https://doi.org/10.30622/tarr.777986>.

güvercin kıyafetiyle düşmanlarını alt ettiği veya yolculuk yaparken sergilendiğini görebiliriz³³⁵.

Bir rivayette Hacı Bektaş, esir alınan Kudbeddin Haydarı, kâfir Bedahşan halkıyla savaşmaya bir şahin donunda gitmiştir³³⁶. Büyük üstat Kudbeddin'i³³⁷ bir mağarada uyurken bulur ve tekrar silkinip insan kılığına geri döner. Bunu gören halk hemen imana gelir. Kendi Diyarına geri dönerken ise beyaz bir güvercin olarak uçtuğu bilinmektedir. Yine başka bir rivayette ise şu şekilde anlatılır: Rum diyarına halife olarak gelirken beyaz bir güvercin donunda Suluca karahöyük'te bir taşın üstüne konar. Hacı Bektaş'ın geldiğini fark eden Rum Erenleri, Hacı Doğrul ya da Tuğrul'u bir Doğan donunda onu öldürmesi için görevlendiriyorlar. Hacı Bektaş'ın durumu sezinlemesi üzerine tekrar insan suretine bürünerek Hacı Dumrul'u yakalayıp perişan ediyor. Böylece Rum Erenleri, Hacı Bektaş'ın kerametinin büyüklüğünü kabul ederler³³⁸. Ayrıca Kudbeddin Haydar'ın Haydariye tarikatının ilk Şeyhi³³⁹ olduğunu da hatırlatmak isterim.

Selçuklular, fetret döneminde İran ve Bizans ikilemi arasında sıkıştığı zamanlarda Anadolu'da Farisi ve Arabi dilleri öğretme çabası içindeydiler. Bu çabalardan biri

³³⁵ Yavaş, "Hacı bektaş-i velî'nin vilayetnamesi'ndeki islam öncesi ve islami motiflerin değerlendirilmesi", 66.

³³⁶ Karayel ve Albayrak, "Alevi-bektaşî inanç sisteminde hayvanlarla ilgili mitolojik unsurlar".

³³⁷ İbn Battuta, *İbn battûta seyahatnamesi* 2, çev. A. Sait Aykut, 2. bs (İstanbul: YKY, 2004), 592.

³³⁸ Yavaş, "Hacı bektaş-i velî'nin vilayetnamesi'ndeki islam öncesi ve islami motiflerin değerlendirilmesi", 66.

³³⁹ Eflaki, Ahmet, *Ariflerin menkıbeleri* 1, 54.

de Mevlana Celaledin Rumi tarafından yürütülmüştü. Moğollara karşı verilen mücadelede öncülük eden Türkmenler arasında Babailer, Bektaşî-Aleviler ve Ahiler gibi gruplar bulunuyordu. Bu mücadelede milli duygular ön plana çıktığından Türk dilinin önemi gözler önüne seriliyordu. Bektaşî tekkeleri ve dergahlarında, milli bilinci Kopuzlar eşliğinde çalarak Türklerin sazla, sözle ve türküyle coşmasını sağlıyorlardı. Hatta şöyle bir ifadenin yer aldığı iddia ediliyor: "Bak şu ezrak puş (mavi örtü - mecazi olarak gökyüzü), süfi çarhına" diyerek Mevlevî ayini ve neyine karşı bir hoşnutsuzluk ve nefret ifadesi kullanıldıktan sonra "eline saz ve söz" alınarak Türk'ün ancak sazla ve sözle içine girebileceği ima ediliyordu. Bu da gösteriyor ki Bektaşî Cem ayinlerinin çoğunluğu Türkçe olup saz eşliğinde gerçekleştiriliyordu³⁴⁰.

Yukarıdaki ifadeler, Mevlevî ayinleri ve "Ney'ine" karşı bir eleştiri ve hoşnutsuzluk ifadesidir. "Bak şu ezrak puş (mavi örtü)" ifadesi, gökyüzünü temsil eden bir metafor olarak kullanılmıştır. "Süfi çarhı" ise Mevlevîlik geleneğini ve ney çalma ritüelini temsil etmektedir. Bu ifade, Mevlevî ayinleri ve ney'ine karşı bir olumsuzluk ifadesi olarak ifade edilmiştir.

Ancak, bu ifadeden sonra "eline saz ve söz" alınarak Türk'ün ancak saz ve sözle içine girebileceği ima ediliyor. Bu, Bektaşî Cem ayinlerinin çoğunluğunun Türkçe olarak gerçekleştirildiğini Kopuz, "Bağlama" ve saz eşliğinde yapıldığını göstermektedir.

Bektaşî Cem ayinleri, Bektaşî tarikatına ait olan ve dini bir niteliği olan toplu ibadetlerdir. Bu ayinlerde, musiki

³⁴⁰ Burhan Oğuz, *Türk halk düşüncesi ve hareketlerinin ideolojik kökenleri* 3, c. 3 (İstanbul: Simurg, 1997), 35.

ve semah gibi unsurlar önemli bir yer tutar. Bektaşî Cem ayinleri genellikle Türkçe olarak gerçekleştirilir ve saz eşliğinde yapılır. Bu da Türk kültürü ve müziği ile iç içe olan bir pratiktir.

Arabi ve Farisi ülküsü, Türk'ün yaşam biçimiyle uyumsuz olduğundan bakın Oğuzname'de geçen şu satırlar, üst satırları doğrular niteliktedir. Orijinali; "Çünkü öğrendin farsî, getdi dinin yarısı, çünkü öğrendin erebî, getdi dinin herebî"³⁴¹.

Beydilli kendi eserinde şu şekil çevirmiştir; "Çünkü öğrendin Farsî-gitti dinin yarısı. Çünkü öğrendin Arabî, gitti dinin hep'isi"³⁴². Aslında, dizede ifade edilen mesaj, Arapça ve Farsçanın Türk kültür ve dinini etkileyerek onları değiştirdiği fikrini yansıtır. Dizeye daha yakın bir anlam kazandırmak için şu şekilde ifade edebiliriz: "Türkler, Arapçayı öğrendikçe dinin ve dilin yarısı kayboldu, Farsçayı öğrendikçe ise dinin ve dilin tamamı kayboldu."

Bu ifade, Türklerin Arapça ve Farsçanın etkisi altında kalarak kendi dillerini ve kültürlerini yitirdiği düşüncesini aktarır. Arabi ve Farisi dilleri, İslam'ın yayılmasıyla birlikte Türk toplumunda önemli bir rol oynamıştır ve bu dillerin öğrenilmesi, dinin anlaşılması için gereklidir. Ancak, bu dillerin aşırı derecede benimsenmesiyle birlikte Türklerin kendi dilleri ve kimlikleri zamanla geri plana atılmıştır.

Türkmenler, Yörükler ve geleneksel inanç ve alışkanlıklarına bağlı kalan diğer topluluklar, diğer müzik aletle-

³⁴¹ Samed Alizade ve Ali Haydar Bayat, ed., *Oğuznâme: emsâl-i meh-medali* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992), 29.

³⁴² Beydili, Celal, *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*, 392.

rine bir türlü ısınamamışlardır. Ancak, bu grupların çoğunluğu, kendilerini Bektaşî-Alevî tekkelerinde Kopuz'un (Saz'ın) eşsiz tınısında bulmuşlardır³⁴³.

Bir başka önemli faktör ise Anadolu'nun kırsal ve göçebe toplumu için, İslam'la tanışmalarına rağmen, geleceksel inanç yapılarını korumayı başarmış olmalarıdır. Bu insanlar, kırsal ve göçebe yaşamlarından getirdikleri köklü bağları koparmamışlar ve yeni dini liderlerine, yani Baba ve Dedelerine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır. Bu liderler aslında eski Kam-Ozan geleneği sürdüren kişilerdir³⁴⁴.

Bu durum haliyle, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde farklı inanç ve kültürel pratiklerin devam etmesine katkıda bulunmuştur. İslam'ın gelmesiyle birlikte, bu halkın yaşam tarzı ve inanç sistemi bir dönüşüme uğramış olsa da, köklü inançlarını sürdürmek için çaba sarf etmişlerdir. Bu nedenle, semavi dinlerin etkisi altında olsalar da, kırsal ve göçebe halkın arkaik inanç karakterlerinin izlerini görmek mümkündür.

Bilindiği üzere, Şamanlık öğretisi belirli bir okulu olmayan bir gelenektir. Bir kişinin Şaman olabilmesi için, bir Şamanın soyundan gelmesi gerekmektedir. Bu durumu Dedeliğin babadan oğula geçişiyle ilişkilendirebiliriz. Dedelerin ellerinde tuttıkları Asa ya da erkan değneği, tamamen Şamanların törenlerinde kullandıkları asa kültürüne dayanır. Şamanlar, cinsiyetlerine bakılmaksızın bağlı oldukları yerde yaşarlar ve toplumun dini törenlerini, cenaze törenlerini, hastalık ve doğal afet gibi durumlarda büyü ayinleri düzenleyerek toplumun ihti-

³⁴³ Oğuz, *Türk halk düşüncesi ve hareketlerinin ideolojik kökenleri* 3, 3:36.

³⁴⁴ Karasu, *Nusayrilik alevilik ve çok kültürlülük*, 44.

yaçlarını karşılamaya çalışırlar. Doğuştan Ozan olan Alevi Dedeleri de aynı şekilde Gülbank, şiir ve deyiş bilmek zorundadırlar³⁴⁵.

Sonuç olarak, Şamanlık öğretisi, belirli bir okulu olmaktan ziyade, Şaman soyundan gelen bir kişinin içsel çağrıyla Şaman olması gereken bir uygulamadır. Şamanlar, toplumun dini ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla doğa ile uyum içinde çeşitli törenler düzenlerler. Şamanlar, hem spiritüel hem de toplumsal bir rol üstlenirler ve toplumun sağlığı, iyiliği ve dengesi için aracılık yaparlar.

Alevi Dedeleri ise, Alevi-Bektaşî geleneğinin ruhani liderleridir ve topluma rehberlik etmek için özel bir rol üstlenirler. Ozanlık geleneğine bağlı olarak, ritüelleri, semahları ve ilahi şiirleri kullanarak topluma öğütler verirler ve manevi ihtiyaçları karşılamaya çalışırlar. Alevi Dedeleri, toplumun dini, etik ve ahlaki sorunlarına çözüm sunma konusunda önemli bir görevi üstlenirler ve toplumun birlik ve dayanışmasını desteklerler.

Her ikisi de, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak ve aracılık görevini üstlenmek konusunda önemli figürlerdir. Hem Şamanlar hem de Alevi Dedeleri, toplumun manevi ve sosyal dünyasının bir parçasıdır ve toplumsal denge, hoşgörü, adalet ve birlik için önemli bir rol oynarlar.

³⁴⁵ Birdoğan, *Anadolu aleviliğinde yol ayırımı*, 178.

CENAZE ERKANI

Roux, cenaze erkaniyla ilgili henüz yeterli bilgiye sahip olmadığımızı ifade etmiştir. Ancak Türk cenaze törenlerinde ilahilerin veya şarkıların söylendiğini, hatta bazı önemli kişiler için mezar taşına bir özetin yazıldığını belirtmiştir. Cenaze esnasında ise konuşmalar ve benzer etkinliklerin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Örneğin, Kopuz veya bağlama gibi enstrümanların çalındığı seremoniler düzenlendiğinden bahsedilmektedir³⁴⁶. Bence ileride göreceğimiz üzere Türklerin eski cenaze törenleriyle ilgili tam olarak yeterli bilgiye sahip olmasak da yabancı kaynaklarda yeterince açıklayıcı bilgiler mevcuttur.

Aleviler, kırsal bölgelerden şehir hayatına geçtikten sonra, 20. yüzyılın ortalarından itibaren tüm Alevi toplumu olmasa da bazı kesimlerin yavaşça Sünni geleneklere uygun olarak cenaze kaldırma törenlerini gerçekleştirmeye başladıklarını ifade edebiliriz. Elbette bu durum bazı sıkıntılı olaylara sebep olmuş ve Ali Aktaş, eserinde vurgulamak istediği üzere bazı hocaların, Alevi-Kızılbaş cenazesi olduğu için yıkamak ve kaldırmak istemediklerini belirtmiştir³⁴⁷.

Geçmişteki bir kağınlı Türk cenaze töreninde ve diğer Türk boylarında da benzer şekilde bir aydınlatma yahut bir ışık sağlanmış. Günümüzde ise bu işlem چراغ adı

³⁴⁶ Jean-Paul Roux, *Türklerin ve moğolların eski dini*, çev. Aykut Kazancıgil (İşaret Yayınları, 1994), 226.

³⁴⁷ Ali Aktaş, "Alevilerde ölüm, cenaze, yas ilgili inanış ve ritüeller", *Alevilik-bektaşilik araştırmaları dergisi*, sy 12 (01 Aralık 2017): 17-66, <https://doi.org/10.24082/abked.2015.12.001>.

verilen bir mum yakılarak gerçekleştiriliyor. Ölenin mezarının başında kadınlar ve erkekler bir araya gelir, müzik eşliğinde şarkılar veya ağıtlar söylenirmiş³⁴⁸.

Öncelikle şunu açıklıkla belirtmeliyim ki ölüm, eski çağlarda insanlığın açıklayamadığı ve değiştiremediği bir olgudur. İnsanlık tarihinin bir parçası olan ölüm ve ona anlam yüklemeye yönelik çabalar, farklı kültürler arasında çok çeşitli cenaze geleneklerini ortaya çıkarmıştır. Bu gelenekler, her toplumun yaşadığı coğrafyanın sunduğu koşullar doğrultusunda şekillenmiştir. "Ölüm, ruhun bedeni terk ettiği an" şeklinde bir sınırlama yapmak yanlış olur; çünkü ölüm pek çok şeyi içinde barındırır. Tanrıyı, doğumu, ruhları, kıyameti³⁴⁹ insanın aklına sokar.

Alevi inancına göre, insan, evren ve tanrı bir bütün olduğu için ölüm, tanrıya yani hakka ulaşmanın bir şekli olarak algılanır³⁵⁰. "Ölüm toprak, doğum çiçektir".

Başka bir ifadeyle, insan özünde ölümsüzdür. İnsan, tin ve beden olarak iki yönden ele alınır. Bu iki özün bütünlüğü, insanın gerçek bir insan olmasını sağlayan niteliktir. İnsanın bedenle buluşması, tanrının görünüm alanına çıkmak istemesi sonucunda şekillenmiştir. Tinin tanrısal kaynağı doğrudan tanrıdan gelirken, bedenın tanrısal kaynağı ise tanrının onda görünmesidir. Alevi-Bektaşî öğretisinin ana sırlarından biri de "yaratılış olgusu"dur³⁵¹.

³⁴⁸ Esin , Emel, *Türk kozmolojisine giriş*, 165.

³⁴⁹ Gökçen Kapusuzoğlu, "Çin kaynaklarına göre türk kültür çevresinde evlenme ve cenaze gelenekleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 34, sy 58 (2015): 507-22, https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000616.

³⁵⁰ Aktaş, "Alevilerde ölüm, cenaze, yas ilgili inanış ve ritüeller".

³⁵¹ Yusuf Benli, "Alevi-bektaşî öğretisinde hakk'a yürüme erkânında müzik", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sy 91-2019.

Günümüzden binlerce yıl önce Mısır ezoterik okullarında öğretilen ve birçok felsefi düşünceye ışık olmuş bilgiler bir kitap haline getirilmiştir. Ölüm ve ölümsüzlük kavramını şu ifadelerle açıklamışlardır; “Ölüm, esasında belirli kişinin sonu ve ruhun diğer bir hale dönüşümüdür. Ölüm tam olarak eskimiş bedenın atılmasıdır. Çoğu insanlar bu husustan haberdar değillerdir ve bu yüzden gereksiz yere ölümden korkarlar. Aydınlanmış bir ruh aslı tabiatının tanrısal olduğunu fark etmiştir ve ölümünde tanrısalığa kavuşacaktır”³⁵².

Profesör Ramachandran'ın "kozmosun medcezir'ine"³⁵³ benzettiği ölümsüzlük kavramı, bilim insanları arasında bir nevi değış tokuş³⁵⁴ olarak tasvir edilmektedir.

Alevi-Bektaşî doktrinine pek yabancı olmayan bu görüş, Alevi inancında ölünün arkasından **“devri daim olsun”**³⁵⁵ denmesini çok iyi açıkladığını söylemek isterim. **“Küntü kenzen mahfiyye...”** diye kısaca anılan bu tümcenin anlamı, **“Ben gizli bir hazine idim. İstedim ki bilineyim.”** demektir³⁵⁶. Tanrının bilinmek istediğini ve dolayısıyla da yarattıkları insanları kendi suretinden biçiminden yarattığını da ifade eden bir cümledir³⁵⁷.

Heterodoks bir inanç olan Alevilik, Vahdeti Vücut ve Vahdeti Varlık anlayışını da içine alarak evrendeki her

³⁵² Timothy Freke ve Peter Gandy, *Hermetika - hermes'in kayıp sözleri*, çev. Semra Tuna (Ege Meta yayınları, 2000), 119-20.

³⁵³ V.S Ramachandran, *Öykücü beyin*, çev. Ayşe Cankız Çevik, 2. bs (Alfa Yayıncılık, 2016), 315.

³⁵⁴ Michael Shermer, *İyilik ve kötülüğün bilimi*, çev. Sinem Gül (Varlık Yayınları, 2007), 44.

³⁵⁵ Birant Esinoğlu, *Dinlerin gizemi* (Ceylan Yayıncılık, 1996), 139.

³⁵⁶ Birdoğan, *Anadolu aleviliğinde yol ayırımı*, 217.

³⁵⁷ Birdoğan, 218.

şeyin tanrının varlığından kaynaklandığını var sayarak ölümü de tanrıya dönüş olarak varsayar. Bu inanış Alevi deyişlerinde ve gülbanklarında sıkça dile getirilmiştir³⁵⁸. Heterodoks; belli bir ideolojinin yahut düşüncenin ana akımına bağlı kalmayıp, ana düşünceden ayrı olarak farklı düşünce yapısıdır. Zaten Farklı anlamına gelen **“Heteros”** düşünce ve öğreti anlamına gelen **“doxa”** sözcüklerinden türemiştir³⁵⁹. Âşık Veysel şiiirinde bu durumu güzel açıklamıştır;

**“Aslıma karışıp toprak olunca
Çiçek olur mezarımı süslerim
Dağlar yeşil giyer bulutlar ağlar
Gökyüzünde dalgalanır seslerim**

**Ne zaman toprakla birleşir cismim
Cümle mahlûk ile bir olur ismim
Ne hasudum kalır ne de bir hasmım
Eski düşmanlarım olur dostlarım**

**Evvel de topraktır, sonra da adım
Geldim gittim bu sahnede oynadım
Türlü türlü tebdilata uğradım
Gani viran şen olurdu postlarım
Benden ayrılınca kin ve buzuğum
Herkese güzellik gösterir özüm
Topraktır cesedim, güneştir özüm
Hava yağmur uyandırır hislerim**

³⁵⁸ Aktaş, “Alevilerde ölüm, cenaze, yas ilgili inanış ve ritüeller”.

³⁵⁹ “Heterodoks”, içinde *Vikipedi*, 08 Ekim 2022,

<https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Heterodoks&oldid=28660829>.

**Âlimlerin âlimini ölçer biçerler
Hanını hasını eler seçerler
Bu dünya fanidir konargöçerler
Veysel der ki gel barışak küslerim”³⁶⁰**

Cenaze erkanında okunan düvazımam ve gülbanklar türkçe okunurken maalesef sonraları Sünni çevrelerden etkilenererek asimilasyona uğramış ve bazı duaları Arapça olarak da ara sıra okunmaya başlamışlardır³⁶¹. Alevi öğretisinde (insanı merkez) her daim en uçta olmuştur. Alevi ulularının sürekli belirttiği bu öğretiyi Kaygusuz Abdal şöyle dile getirmiştir;

**“Dervişlik hırkada tacda değildir
Isılık od'dadır sacda değildir
Hakkı ister isen ademde ara
Irak'da Mekke'de, Hac'da değildir”³⁶².**

Yunus Emre'de insanı merkez almış ve tanrısını içinde bulmuştur.

**“Bu tılsımı bağlayan
Türlü dilde söyleyen
Yere göğe sığmayan
Sıgmış bu can içine**

**Çok aradım özledim
Yeri göğü gözledim
Çok aradım bulamadım
Buldum insan içinde”³⁶³.**

³⁶⁰ Ali Aktaş, “Alevilerde ölümle ilgili ritüeller”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sy 11 (1999).

³⁶¹ Aktaş, “Alevilerde ölüm, cenaze, yas ilgili inanış ve ritüeller”.

³⁶² Özmen, *Alevi-bektaşî şiirleri antolojisi*, 1:51.

³⁶³ Özmen, 1:73.

Alevi-Bektaşî inancında Hakk'a yürüme erkânında müziğin yeri ve önemini Yedi Uluların günümüze kadar gelen nefeslerinden de rahatlıkla anlamaktayız.

"Varlığını sanatla taşıyan ve inşa eden Anadolu Alevi-Bektaşî" toplumu, Hakk'a yürüme erkânını bağlama (müzik) eşliğinde gerçekleştirmiştir. Ne yazık ki, süreç içinde Alevilere yöneltilen iftiralar ve söylenen fetvalar nedeniyle Hakk'a yürüme erkânı kendi özünden uzaklaşmış ve Sünni geleneklere göre yapılmaya başlanmış. Bununla birlikte, bazı Alevi toplumlarında, özellikle Tahtacılar da, Hakk'a yürüme erkânı hâlâ müzik eşliğinde bağlamayla gerçekleştirilmektedir³⁶⁴.

Buna kanıt olarak Tunceli-Dersim yöresinde 1976 yılında bir Hakk'a yürüme erkânına kendi köyünde 15 yaşında iken tanıklık yapan "Kemal Kocaman ile Newyork'da yapılan görüşmede Kocaman; Tunceli'nin Mazgirt ilçesinin Gelincik (Küpük) köyünde Seyfi Deniz'in Hakk'a yürüme erkânında, Baba Mansur Ocağı'nda Seyit Musa Dede'nin pençe ile saz çalarak deyişler söylediğini ifade etmiştir". Yine diğer bir tanık olan "Ali Haydar Turan, Döndü Güzel Nine'nin Hakk'a yürüdüğü günün gecesinde evde nefesler çalıp söylediğini ifade etmiştir. Mehmet Dede babasının 1974 yılında Hakk'a yürümesinde rehberleri Cafer Dede ile evde iki nefes bir düvaz okunduğunu söylemiştir"³⁶⁵.

Ne yazık ki, Alevi terminolojileri birçok insan tarafından anlaşılamamaktadır. Alevilikte ölüm, "Hakk'a yürümek" olarak ifade edilir ve tam olarak "eskimiş beden atılması"³⁶⁶ anlamına gelir. Bu anlamda, ölüm Alevilikte

³⁶⁴ Benli, "Alevi-bektaşî öğretisinde hakk'a yürüme erkânında müzik".

³⁶⁵ Benli.

³⁶⁶ Freke ve Gandy, *Hermetika - hermes'in kayıp sözleri*, 119.

varlığın gerçek sahibine, yani kendi özüne dönüşmek anlamını taşır. Şenol Kaluç tezinde şu ifadelerle yer verir; Alevi Sufi anlayışına göre, “Allah ile insanın arasında dairesel bir döngü vardır”³⁶⁷ diye söz eder.

1710-1761 yılları arasında yaşamış olan gerçek adı Bektaş Çelebi, Hacı Bektaş yahut Şiri mahlaslı olarak da bilinir. Bakın neler demiş...!

**Cihan var olmadan ketm-i ademde
Hak ile birlikte yektaş idim ben
Yarattı bu mülkü çünkü o demde
Yaptım tasvirini nakkaş idim ben**

**Hamdülillah şimdi Şiri dediler
Geldim gittim zatım hiç bilmediler
Kimseler bu remzi fehmetmediler
Her gelen mahluka kardeş idim ben**³⁶⁸

Günümüzün Türkçesi;

**"Cihan var olmadan, yoklukta
Hakk'la birlikte tek başımaydım ben
O an bu şekilde yarattı evreni
Tasvirini yapmak bana düştü**

**Hamdolsun, Şir'i dediler
Geldim, gittim, beni hiç tanımadılar
Kimse bu sembolü anlamadı
Her gelen varlığa kardeş oldum ben."**

³⁶⁷ Şenol Kaluç, “Alevilikte Allah-insan ilişkisine bir bakış”, *Eskiye-
ni*, sy 19 (2010): 85-92.

³⁶⁸ Özmen İsmail, *Alevi-bektaşî şiirleri antolojisi*, c. 3 (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998), 184.

Bu dizeler, Şiri'nin bir varoluş ve yaratılış temalarını işlediği bir şiir örneğidir. Şair, burada, "Cihan var olmandan, yoklukta" ifadesiyle dünyanın henüz var olmadığı bir döneme atıfta bulunur.

"Ketm-i ademde" ise yokluğun içinde anlamına gelir. Şair, bu dönemde kendisinin "Hak ile birlikte yektaş" olduğunu ifade ederek, varlık öncesi bir birlik içinde olduğunu ifade eder.

Dizelerin devamında, şair, bu evrenin yaratıcısı olan "Hak" tarafından bu mülkün yaratıldığını belirtir ve kendisinin bu tasvirin ressamı olduğunu söyler.

"Hamdülillah şimdi Şiri dediler" ifadesinde şair, kendisine "Şir" adını verdiklerini belirtir. Ancak insanlar, şairin gerçek kimliğini anlamamış veya tanımamışlardır. Şair, "Geldim, gittim, beni hiç tanıyamamışlardır" diyerek kendi varlığının anlaşılmadığını ifade eder.

Son dizede ise şair, insanların bu sembolik anlamı anlamadıklarını ve bu şiirin içerdiği derin anlamı kavrayamadıklarını ifade eder. "Her gelen varlığa kardeş oldum ben" ifadesiyle de şair, tüm varlıklarla bir kardeşlik bağı hissettiğini ve aynı vardan olduklarını vurgular.

Görüldüğü gibi, Alevilerin "Hakka yürüme" cenaze erkânı, diğer inançlardan farklı bir şekilde sazlı sözlü olarak gerçekleştirilir ve bir devriye, bir dönüşüm, devamlılık anlamını taşır. Tarihsel süreci göz önünde bulundurduğumuzda, Alevi-Bektaşî inancının ve öğretisinin günümüze saz ve söz aracılığıyla geldiğini unutmamak önemlidir. "Devriye" tabiriyle, Ali Ekber Çiçek'in derlediği Haydar Haydar beyiti bir devriye niteliği taşımaktadır.

Oğuz Türklerinin Bozok kolu Dedegargın aşiretinden olan ve asıl adı Zeynel Abidin olan şahıs, 1865 yılında doğmuştur. Hacı Bektaş dergahında eğitim aldığı bilinen Sıdkı Baba, Şeyh Cemaleddin efendinin verdiği Sıdkı mahlasını kullanmaya başlamıştır. Haydar Haydar türküsünün hikayesini Sıdkı Baba'nın torunu Muhsin Gül şu şekilde anlatır: Ali Ekber Çiçek, 1968 yılında Muhsin Gül'ün annesinin yanına ziyarete gider. Ali Ekber kadına seslenerek ana, "Ben Erzincan'dan geliyorum, saz aşığıyım" der. Sıdkı Baba'nın deyişlerini söylemek istediğini belirtir ve hatırladıklarını anlatmasını ister. Orada bulunanlar da bunları kaleme alır. Haydar Haydar'ın tamamı dokuz dörtlükten oluşur ve kadın aklına gelenleri şu şekilde söyler:³⁶⁹

**“Ben Âdem’den evvel çok geldim gittim
Âdem ile balçık olup ezildim
On dört yıl dolandım Pervanelikte
Sıdkı ismin buldum divanelikte
Sundular aşk meyın mestanelikte
Kırkların Cem’inde dara düş oldum”.**

Ali Ekber Çiçek, bu deyişe "Haydar Haydar" deyişinde geçen "on dört yıl gezdim" yerine "on dört bin yıl gezdim" diye ekler. Buradaki önemli ayrıntı, "on dört yıl dolandım divanelikte" dizesidir. Bu dize, Sıdkı Baba'nın "Pervanelik" yani pervane mahlasıyla geçirdiği zamanı anlatır. Ali Ekber Çiçek'in "on dört bin yıl gezdim" demesinin anlamı, belki de bir geri dönüşümü veya devriyenin binlerce yıl sürdüğünü reenkarnasyon olarak ifa-

³⁶⁹ Mustafa Tözün ve Halk Sağlığı Ad, "Bektaş sıdkı baba ve 'haydar haydar' adlı devriye'nin ezoterik anlamları ve mitolojik bağlantıları", t.y.

de etmek istemiştir³⁷⁰. Görüldüğü gibi, Alevi aşıkları ve ozanların dilinde devriye niteliği taşıyan onlarca beyit ve nefes bulunmaktadır.

Cenaze törenlerinde bu geleneği sürdürme çabasında olan bazı Alevi toplulukları veya Alevi Dedelerine karşı tepkilerin varlığı bilinmektedir. Bununla birlikte, bu tepkilerin aslında temelsiz olduğunu söylemek son derece önemlidir. Elbette zamanla eski, köklü inançlardan gelen öz ve derin bir geleneği unutabiliriz, ancak bu geleneği yaşatma çabası içinde olanlara karşı tepki vermek de mantıksızdır. Her toplumun kendi inançları ve geleneklerine saygı göstermek önemlidir ve bu sayede çeşitlilik ve zenginlik korunmaktadır. Dolayısıyla, cenaze törenlerinde bu geleneği yaşatmaya çalışan Alevi topluluklarına destek olmak ve anlayış göstermek, aynı şekilde kendi inancına saygı duyulmasını istemek gibi son derece önem arz etmektedir.

Dedeliğe tekrar dönecek olursak, Korkut Ata'nın Dede Korkut Kitabı'nda Oğuzların İnsan-ı Kâmil olarak anlatılan bir figür olduğunu görüyoruz. Aynı zamanda gaip-ten haber verme, keramet sahibi olma, kutsal ve kut-sama yetilerine sahip bir kişi olarak tasvir edilir. Bu özellikler, tamamen Alevi inanç sistemi içerisinde "De-de" adı verilen inanç liderleriyle birebir örtüşmektedir. Dedelik görevine atanabilmek için sadece Seyyidlik veya ocakzade olmak yeterli değildir. Kişinin belirli aşamalardan geçmesi, kendini eğitmesi ve insanı kâmil mertebesine ulaşması gerekmektedir. Bu durum, Türk-

³⁷⁰ Mustafa Tözün ve Halk Sağlığı Ad, "Bektaşî sıdkı baba ve 'haydar haydar' adlı devriye'nin ezoterik anlamları ve mitolojik bağlantıları", t.y.

lerin eski inancında bilinen kutsal kişiler olan Şaman, Kam, Başkı, Bahşı ve Ozanlar için de geçerlidir. Dolayısıyla, Alevi inancının Dedelik makamına yüklediği bu niteliklerin, Korkut Ata'nın Dede Korkut Kitabı'nda da açık bir şekilde görüldüğü söylenebilir³⁷¹.

Kırgız Türklerinde, Kam adı verilen bir kişinin belirli günlerde ortaya çıktığı ve çevresinde toplanan insanlarla birlikte müzik eşliğinde şarkılar söylenip içkiler içilerek dans ettikleri bilinmektedir. Kam, (Dede) topluluğun ruhani lideri olarak kabul edilir ve bu ritüelde insanlar bir araya gelerek dini ve sosyal etkinliklere katılır. Şarkılar ve danslar, topluluğun birlik ve dayanışmasını sağlamak amacıyla gerçekleştirilir. Bu geleneğin, Kırgız Türklerindeki Kam figürüyle birlikte Cem ayinlerinin köklerini oluşturduğu anlaşılmaktadır³⁷².

Alevilikte Dede Sultan³⁷³ ifadesi, Alevilerin bağlı oldukları ocağın dedesine veya pirine hitap ederken kullandıkları adlandırma ile birebir aynıdır. Dede Korkut'un üstlendiği tüm vazife ve meziyetleri Alevi Dedelerinde görmek mümkündür³⁷⁴.

Hatta kız isteme olayında, kızın istenip nikahın kıyılmasının ardından, Dede Korkut'un Alevi Dedelerinin yaptığı gibi dua okuması ve ardından kopuz çalması, tüm şüpheleri ortadan kaldıran bir uygulamadır. Alevi Dede-

³⁷¹ Bülent Akın, "Alevilikte 'ocak': kavramsal çerçeveye ve tarihi arka plana yeni bir bakış", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 17, sy 2 (18 Aralık 2017): 239-64.

³⁷² Fadlan, *İbn Fadlan seyahatnamesi ve ekleri*, 62.

³⁷³ Babinger, Franz, *Simavna kadısıoğlu şeyh bedreddin*, çev. Yazgan, İlhami (La Kitap Yayınları, 2014), 14.

³⁷⁴ Akın, "Alevilikte 'ocak'".

lerinin ad koyma ritüelinde uygun gülbankların okunması ve bazen saz çalınması gibi benzer örnekler, Dede Korkut masallarında da bolca bulunmaktadır. Alevi inancında Dede aynı zamanda bir Zakir olarak kabul edilir. Dolayısıyla, Şaman özelliklerinin zamanla Ozanlar, başkılar, bahşılar gibi gelenekler içinde değişime uğradığı ve 15. yüzyılın ortalarından itibaren aşıklık geleneğine yerini bıraktığını daha önce de belirtmişim³⁷⁵.

Eski Kam-Ozanlarının duaları arasında şu şekilde ifade edilen bir dua bulunmaktadır: "Kaşığı havaya fırlatarak yapılacak olan evin bereketli olması, mukaddes ocaklarının devamlı yanması, nesillerinin çoğalması adına dua ederler." Bu dua, önceki dönemlerdeki Alevi topluluklarında yapılan ayinler sırasında gerçekleştirilirdi. Yaşlı bir Pir, ateşe bakarak dua ettiği sırada şöyle der: "Alevli ateş yak, yaktığın ateşin kıvılcımları sönmesin, kışın oturduğün ev bereketli, yazın oturduğün ev kutlu olsun!" Bu ifadeyle, ateşin sembolik anlamıyla bereketin ve mutluluğun evi doldurmasını dilemektedir. Ayrıca, ev yapılıırken kesilen kurbanın kanının akıtılması ve sonrasında Kam-Ozan'ın tekrar çağırılması da benzer bir ritüeldir. Kam-Ozan, bu kez dua ederek kımız veya bade adı verilen içkiden hiç kimseye verilmemesini ve içkiden biraz alarak ateşe saçılmasını sağlar. Ardından ise bu içkiden herkese ikram edilir. Bu ritüel, günümüzde hala Alevi ayinlerinde benzer şekillerde gerçekleştirilen uygulamalardandır³⁷⁶. Günümüzde de Alevi Dedeleri, bu tür dualara benzer dualar edebilmektedirler. Bu dualar genellikle evlerin bereketi, ocakların yanması ve toplumun

³⁷⁵ Akın.

³⁷⁶ İnan, Abdülkadir, *Şamanizm*, 117-18.

refahı gibi konuları kapsayabilir. Alevi inanç ve uygulamaları, geçmişten günümüze aktarılarak devam etmektedir ve bu dualar da bu geleneklerin bir parçasıdır.

Köprülü'nün iddiasına göre: eski Türk Ozan ve Bahsı'lardan başka tekke ve medreselerde yetişenler hariç birtakım Ozanların hiçbir şekilde medrese ve tahsil görmeyerek kendi kendilerini yetiştirmiş aşıklardan bahseder. Bu aşıkların halkın içinden geldiği için, halkı daha iyi anlayabiliyor ve onların zevkine ve ruhuna göre hitap ettiklerini söylüyor³⁷⁷ ki, bence de çok doğru bir tespittir.

İleride yeterince değineceğim ama her toplumun kendine özgü bir başlangıç milli bir sazı bulunur. Nasıl ki, Arapların ve Kürtlerin udu varsa, Türk halk Ozanları olan Baksı-Ozanlarının geçmişte dini törenlerde, daha sonra ise bayram ve kutlamalarda kullandıkları en eski müzik aleti olan Kopuz'u vardır³⁷⁸.

Kopuz, Türk kültüründe derin bir tarihi geçmişe sahip olan bir enstrümandır ve halkın ifadesi ve kimliğiyle bütünleşmiştir. Bu enstrüman, Türk milletinin ruhunu ve geleneklerini yansıtırken aynı zamanda müzikal bir araç olarak da kullanılır. Kopuz, Türk müziğinin gelişiminde önemli bir rol oynamış ve diğer müzik aletlerinin oluşumunda etkili olmuştur. Bu nedenle, Kopuz, Türk milletinin en eski ve köklü müzikal simgelerinden biri olarak kabul edilir.

³⁷⁷ Köprülü, Fuad, *Türk edebiyatı'nda ilk mutasavvıflar* (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976), 169-70.

³⁷⁸ Köprülü, Fuad, 240.

Dedelerin kutsal bir figür olarak yerine getirdiği görevler, zamanla değişime uğrayarak Zakir'lere devredilmiştir. Bu süreçte, Anadolu'da birçok bölgede Dede ve Zakir'in gelenekte aynı kişi olması ilginç bir unsurdur³⁷⁹. Bu değişim, toplumun dini ve kültürel yapısındaki evrimin bir yansımasıdır. Dedelerin kutsal kişi olarak konumları, toplumun ruhani liderleri olarak kutsal sözleri ve duaları iletilen kişiler olarak kabul edilirken, zamanla, toplumun ihtiyaçları ve inanç sistemindeki değişiklikler, Dedelerin yerini Zakir'lere bırakmıştır. Belki de bu bölgelerde, toplumun manevi lideri olarak kabul edilen kişi, hem Dedelik hem de Zakirlik görevlerini yerine getirmiştir. Bu durum, kültürel çeşitliliğin ve yerel inançların birbirleriyle etkileşimini yansıtan önemli bir örnektir.

Yunus Emre'nin Ozan geleneğinin en büyük ilk zincir halkalarından birisi olduğu tartışmasızdır³⁸⁰. Eyüboğlu şöyle iddia eder; Anadolu'nun beylik dönemlerinde on üç değişik dilin konuşulduğunu söyler. Türkçenin ege- men bir dil olduğunu ve çok çeşitli türlerinin olduğunu söyleyerek ayrıca Yunus Emre'nin Karaman Türkçesi konuştuğu bildirir³⁸¹.

Türk halk kültüründe ihtiyar adam olarak bilinen Aksakallı (Dede) “ozan kelimesiyle aynı kökten gelen Ozon'un ise yaşlı/bilge anlamına gelmesi önemli bir ayırtıdır. Yaşlı, görmüş geçirmiş demektir”³⁸².

³⁷⁹ Mehmet Ersal ve Bülent Akın, “Dede korkut kitabı'nı alevilik penceresinden okumak”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitimi (TEKE) Dergisi* 7, sy 4 (15 Aralık 2018): 2369-2408.

³⁸⁰ Pehlivan, Battal, *Anadolu'da alevilik*, 102.

³⁸¹ Eyüboğlu, *Bütün yönleriyle hacı bektaş veli*, 151.

³⁸² Karakurt, Türk sözlence sözlüğü ansiklopedisi, 50.

Eski Türk inancında atalarının ruhlarını ifade eden anlamında bilinen (Ozor) kelimesi veya onu taşıyan kişilerin gelip insanlara yardım ettiklerine inanmışlardır. Moğollarda “Ced tanrısı Oyor Han” ile bağlantılı olduğu düşünülür. Türk ve Moğol kültüründe Ata ruhlarının çok önemli bir yere sahip olduğu açık bir şekilde bilinmektedir. Ozmak kelimesinin etimolojisi, (önde gitmek) fiilini içerdiğinden ozan sözcüğüyle aynı kökten gelmektedir³⁸³. Buradan da anlaşılacağı üzere ozanlık, önde giden başı çeken yani bir ruhani lider gücünü temsil etmektedir. Kam-ozanların (Dedelerin) ruhani ve dini liderler olduklarını neredeyse onlarla ilgili her mitolojide görebilmekteyiz.

Türk ve Altay mitolojisinde Alı Han diye bir Körler tanrısı vardır. “Köroğlu destanındaki Kör Ata motifinin en eski varyasyonudur”. Dağlardaki at sürülerini koruyan ve Kanatlı atlar yüzünden de kör olduğu rivayet edilir. Köroğlu efsanesinde de babası cılız bir tay nedeniyle yörenin beyi tarafından kör edilir. Fakat bu tay, daha sonra bir ahıra kapatılmış ve kırk gün güneş görmeden bekleyince, olağanüstü bir at olduğu ortaya çıkmıştır. İşte bu at, o ölümsüzlük suyundan çıkıp gelen atlardan birisidir. Hz. Ali'nin dillerden düşmeyen kahramanlıkları, Köroğlu efsaneleriyle karışmıştır. Köroğlu'nun hem Ozanlık geleneğindeki üstün yetenekleri hem de savaşçı kimliği, atının kırat oluşu ve isminin (Alı) yani Ali olması, onu Türk halkının gözünde eşsiz bir figür yapmıştır. Hz. Ali, Türk toplumunda ve özellikle Alevi geleneğinde Köroğlu'na duyulan sevgi ve saygı, hem kahramanlığının hem de isim ve sembollerle olan ilişkisinin

³⁸³ Karakurt, Türk söylence sözlüğü ansiklopedisi, 500

bir sonucudur. Anadolu'nun bazı bölgelerinde ikiz oluk veya çift çeşme gibi önemli rivayetler anlatılır. Hz. Ali'nin çatal başlı kılıcı Zülfikar da, Türkler arasında sevilmesine biraz daha vesile olmuş gibi görünüyor. Hz. Ali'nin Alevi inancının derinliklerine kadar etkisi ise, farklı faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bunlardan biri, eski Türk mitoloji kahramanlarından Köroğlu'na benzerlik göstermesidir. Ancak en önemli etken, Hz. Ali'nin Alı adıyla bilinen çok eski bir Türk kahramanı, yani Köroğlu ismiyle ilişkilendirilmesidir. İlerleyen dönemlerde, İslam'ın yayılmasıyla birlikte, Alı ismi, Ali olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum, Hz. Ali'nin Türk toplumunda ve özellikle Alevi geleneğinde derin bir sevgi ve saygıyla anılmasına yol açmıştır³⁸⁴.

Kılıçla ilgili başka bir mitolojide önemli bilgilere rastlanır. Savaş tanrısı Merih'in kılıcı efsanesi, Türklerin yanı sıra Çinliler ve Yunanlılar arasında da mevcuttur. Eski Türkçede (Kıngırak) olarak adlandırılan iki yanı keskin kılıca ibadet edilirdi. Sonraları Hakani Türklerde (Koş) olarak bilinen çift ağızlı kılıç, Hz. Ali'nin Zülfikar'ıyla özdeşleşmiştir. Hatta Osmanlı bayraklarında yer alan Zülfikar'ın, Arap kılıçlarına benzemediği, ancak göçebe Türklerin geleneğinde görülen Koş adı verilen çatal kılıç şeklinde gösterildiği bilinmektedir³⁸⁵.

Bir Türk parasında eğik halde doğan hilal, Zülfikar'a benzeyen bir çift kılıç simgesinden bahseden Emel Esin, bu bıçağa Türklerin **(koş-bıçak)** dediklerini belirtir. Çin müzelerinde Türklere ait bu tür motiflerin bulunduğu nu da ekleyen Esin, Eski Türk toplumlarında ve Hakani

³⁸⁴ Karakurt, 71.

³⁸⁵ Esin , Emel, *Türk kozmolojisine giriş*, 67-145.

Türklerinde **çift başlı koş kılıcının** Osmanlıda Zülfikar kılıcı³⁸⁶ olarak ortaya çıkıp görüldüğünü söyler.

Emel Esin'in ortaya çıkarttığı bu son derece önemli bilgi, Anadolu Aleviliğine kanaatimce yeri doldurulamayacak bir katkı sağlamıştır.

Resim-1

“Emel Esin’e göre Kaşgari’nin “**Çift Kılıç**” adını verdiği, Ejderha Ağızlı Kılıç ya da **Koş Kılıç**, Türklerin Orta Asya’da kullandığı kılıçtır. Türkler bu kılıç şeklini başka bir kültürden almamıştır. Aksine bu kılıç şeklini diğer kültür-lere armağan etmiştir. Türk kültür tarihini incelediğimizde, bu kılıç şeklinin Hunlarda da kullanılmış olduğunu

³⁸⁶ Emel Esin, *Orta asya’dan osmanlıya - türk sanatında ikonografik motifler* (Kabalı Yayinevi, 2004), 86.

görürüz. Hun ve Göktürklerin “Ant içtikleri” kutsal kılıç, Koş kılıcıdır. Barbaros Hayrettin Paşa’nın sancağına benzeyen 15.yy. Türk Osmanlı sancak. Yine üzerinde Kurt-Ejder motifli bir kılıç”³⁸⁷.

Çin topraklarında bulunmuş bronz figür. Elinde Ejder Ağızlı Kılıç tutar. 1600 BC-c. 1046 M.Ö. Ve Türklerin binyıllardır kullandığı Ejder ağızlı kılıç. Zülfikar..

Resim-2³⁸⁸

Resimden de açıkça görülüyor ki, Türklerin kendi orijinal kılıcı tamamen tesadüfi bir şekilde Zülfikar kılıcına benzemesi nedeniyle benimsenmiştir. Ayrıca koş kılıcının tarihsel olarak Zülfikar'dan bin beş yüz yıl daha eski olduğu bilinmektedir. Kim bilir, rivayete göre Zülfikar'ı yapan Merzûk es-Sakil'in, Türklerin (Koş kılıcından) haberi olabilir ve ona benzettiği düşünülebilir. Ayrıca

³⁸⁷ mutlakaoku.com, “Türk tarihinde kurt-ejder ağızlı kılıç!”, 09 Temmuz 2018, <https://mutlakaoku.com/turk-tarihinde-kurt-ejder-agizli-kilic/>.

³⁸⁸ “Ejder başlı zülfikar kılıcı”, t.y., https://2.bp.blogspot.com/-kluJtt1g_F0/VgAm7dvMNI/AAAAAAAAA_CI/Ejy14LSp-4A/s1600/12043577_955368567863421_869695548_o.jpg.

Zülfikar kelimesi, "sahip" anlamındaki "zû" ile "omurga, boğum" anlamına gelen "fekâr" kelimelerinden oluşan "zülfekâr" olarak adlandırılır. Önemli bir ayrıntı ise Zülfikar kılıcının doğrudan Hz. Ali'ye ait olmadığıdır. Bu kılıç, Bedir savaşında ele geçirilmiş ve daha sonra İslam Peygamberi Muhammed'e geçmiştir. Peygamberin kılıcının Hz. Ali'ye ne zaman verildiği kesin olarak bilinmemektedir, ancak Uhud savaşında verildiği tahmin edilmektedir. "Lâ fetâ illâ Alî, lâ seyfe illâ zülfikâr" (Ali'den başka yiğit, Zülfikar'dan başka kılıç yoktur) şeklinde nidâ edildiği ileri sürülmektedir. Başka bir önemli ayrıntı ise Hz. Ali'nin Kır atı olarak bilinen Düldül atıdır. Düldül'ün cinsiyetinin kesin bir kanıtı olmasa da, doğrudan Hz. Ali'ye ait olmadığı bilinmektedir. İslam Peygamberi öldükten sonra, Düldül miras olarak Hz. Ali'ye geçmiştir³⁸⁹.

Ateş ve ocak hakkında da çok önemli bilgiler veren Esin şöyle devam eder; "gök tanrısının güneşle somut olarak özdeş olduğuna işaret edebileceği üzerinde de durulmaktadır. Bu nedenle gök tanrısından kut almakla beraber, Kök Türk kağanlarının doğan güneşe taptığı ve güneş ile ateşe benzetildikleri akla gelir. Sin yıldızının somut şekli olan efsanevi hükümdar gibi, kağan sülalesi kurucusu Türk, ilk ocağı yakarak ateş ibadetini başlatmıştır"³⁹⁰.

İslamiyet öncesi Türklerin yaygın olarak kullandığı "Alı/Alu" şeklindeki isim, gerçekte yaşamış olan ve Alu Beşe adıyla bilinen bir Ozanın Köroğlu olarak da tanın-

³⁸⁹ Ali Yardım, "Düldül", TDV İslâm Ansiklopedisi, erişim 14 Kasım 2022, <https://islamansiklopedisi.org.tr/düldül>.

³⁹⁰ Esin , Emel, *Türk kozmolojisine giriş*, 67.

diği ve anıldığı bilinmektedir. Köroğlu'nun gerçek isminin Alı yani Ali olmasıyla birlikte, bu efsaneleri birleştirdiğimizde, Hz. Ali'nin Alevi toplumu tarafından sevilip benimsenmesi hatta ilahlaştırılmasının nedenleri ortaya çıkmaktadır³⁹¹.

Alı ismi, "Al" kökünden türemiş olup, içerisinde alev ve alınmış (gözleri alınmış) anlamlarını da barındırır. Çünkü geçmişte gözler, ateşle dağlanarak kör edilirdi. Gözün alazlanması da aynı anlamı taşır. Aslında, Köroğlu'nun babasının gözleri gerçekten de bu şekilde kör edilmiştir. Moğolcada Alı/Ali ise "kim" anlamına gelir ve bilinmeyen tehlikeli varlıkları çağrıştırır. Alı/Ala kökü ise eski Moğol, Altay ve Tunguz dillerinde bilmek, bilgili olmak anlamını taşır. Moğolcada Alı fiili ise bilmeyi ifade eder³⁹².

Azerbaycan, Sibirya ve Yakut destanlarında, Al Dede adında bir halk kahramanından bahsedilir. Al Dede, bu destanlarda vatanın koruyucusu olarak tanımlanır. Bir efsanede, Al Dede'nin oğlu olan Köroğlu'nun beşikteyken bir kurt tarafından emzirildiği anlatılır. Köroğlu, halkın yenilmez kahramanı olarak hafızalara kazınmıştır ve ismi "Al" kökünden türetilmiş olup, efsanelerde geçen birçok kahramanın "Al" kökünden geldiği ve "Alı" ismini aldığı dikkat çeken etkenlerdendir. Köroğlu destanı incelendiğinde, farklı anlatılarda onlarca farklı versiyonla karşılaşılır ve neredeyse hepsinde adının Ruşen Ali olduğu ve atının da Kır At olduğu anlatılır. Bu durum, Hz. Ali'yi çağrıştırıyor gibi görünmektedir³⁹³.

³⁹¹ Uslu, *Türk mitolojisi*, 180.

³⁹² Karakurt, *Türk söylence sözlüğü ansiklopedisi*, 72.

³⁹³ Beydili, Celal, *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*, 33.

Ayrıca, Türk kültüründe önemli bir yeri olan kırat ve Ozan geleneği, atasözlerinde bile sık sık yer alır. **"At ayağı çabuk, ozan dili çevik olur"**³⁹⁴ atasözüyle bu geleneğin önemi vurgulanır. Hz. Ali için "ala gözlü" denildiği bilinmektedir. Bir Uygur destanında da, Oğuz Han'ın doğduğunda gözlerinin renginin "al" olduğu anlatılır. Bu destanın Türkçe ve Almanca çevirilerinde ise göz rengi "ela" olarak adlandırılır³⁹⁵. Bu durumda, kelimeler ve isimler arasındaki benzerlikler o kadar belirgindir ki, Hz. Ali'yi ve soyunu sevip saymanın oldukça normal olduğu anlaşılmaktadır.

Türklerin ata anlayışının temelinde kutsallık, evliya ve ecdat ruhuyla bağlantılı bir inanç yatar. Ata olarak saydıkları varlıklara, bilgelik, hikmet sahipliği ve mürşitlik gibi özellikleri atfederek, onları adeta ruhani varlıklar haline getirmişlerdir. Bu şekilde saygınlık kazanan kişilerin daha sonraki dönemlerde ulu Ozan veya dede gibi unvanlarla anılması, eski toplum yapısının devamını ve geleneklerin sürdüğünü göstermektedir. Bu durum, akademik araştırmalara da uygun bir durum olarak değerlendirilebilir. Oğuz-Türklerinde halk şair ve çalgıcılara verilen eski "Ozan" unvanının zamanla "aşık" kelimesiyle değiştiğini fark etmek gerekmektedir³⁹⁶.

Türkmen aşiretlerinin Anadolu'ya ilk kez gelmelerinde, eski kahramanlıkları, gelenekleri ve Kopuz çalan Ozanlarıyla birlikte Türkmen babalarının her zaman var olduğu bilinir. Hatta eski Türk baskı kam Ozanlarının kıyafetleri, dansları, Türkmen babalarının kıyafetleri, rolle-

³⁹⁴ Ergin, Muharrem, *Dede korkut kitabı* (M.E.B, 1971), 22.

³⁹⁵ Ögel, *Türk mitolojisi*, 1989, 1:135.

³⁹⁶ Beydili, Celal, *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*, 74.

ri, zikirleri ve düşünceleri Barak Baba'da gözlemlenebilir³⁹⁷. İnalıcık'a göre Dede Korkut, Türklerin soy kütüğünde Kayı boyundan gelmektedir, ancak³⁹⁸ Ögel'in iddiasına göre Korkut Ata'nın Farsça olan destanında Bayat ilinden geldiği belirtilir.

Şamanların en önemli özelliklerinden biri, dini törenlerde ruhlar aleminde aracılık yapmanın yanı sıra, dilin dolaştığı, zengin anlatımlı, şiirsel ve saz çalabilme yeteneklerine sahip olmalarıdır. Bu durum Şamanların birer Ozan olduğunu kanıtlayan değerlerdir³⁹⁹.

Baba İlyas hakkında bazı yazarlar, onun Seyyid soyundan geldiğini iddia etse de, aslında Baba İlyas'ın Kam-Ozan geleneğinin bir temsilcisi olduğu ve müritlerinin onun tanrı tarafından gönderildiğini anlatmaları neredeyse bütün eski kaynaklarda yer almaktadır⁴⁰⁰.

Zaten halk tarafından hızla benimsenmeleri ve veli olarak kabul görmeleri, 16. yüzyıl başlarında etkisini gösteren Rafazı yapılanmaların içinde yer alan Babaların eski Türk Kam-Ozanları olduğu gerçeğinden kaynaklanmaktadır⁴⁰¹.

Türklerin İslam'ı benimsemeden önce var olan Ozanlık geleneği sayesinde, Anadolu'da başlatılan Fars ve Arap kültürü etkisine karşı Türklerin kendi özgün Alevi ede-

³⁹⁷ Babinger, Franz ve Köprülü, Fuad, *Anadolu'da islamiyet*, 63.

³⁹⁸ Halil İnalıcık ve n/a, *Has-Bahçede Ays u Tarab*, 4. bs (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 199.

³⁹⁹ Melikoff, İrene, *Hacı bektaş efsaneden gerçeğe*, 7. bs (Cumhuriyet Kitapları, 2010), 41-42.

⁴⁰⁰ Melikoff, İrene, 73.

⁴⁰¹ Ahmet Ocak, *Selçukluların dini siyaseti* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2002), 147.

biyatı gelişmiştir. Bu Alevi edebiyatı, Alevi ve Bektaşî toplulukları tarafından Türkçe yazılmış ve söylenmiştir, böylece Türk kültürünün korunması sağlanmıştır⁴⁰².

Ahmet Ocak, eski Kam-Ozanlarına benzerlik gösteren birtakım zümrelerin varlığına işaret eder. Bu zümreler, Orta Asya'dan gelerek Ahmed Yesevi'nin öğretilerini ve sözlü geleneğini orta Anadolu'ya taşıyan bir harekettir. Bu hareketin etkisiyle günümüzdeki Bektaşîlik hareketi ortaya çıkmış ve Hacı Bektaş tarafından temsil edilmiştir der. Ayrıca, bazı grupların da günümüzdeki Nakşîbendilik hareketinin kökeni olduğu belirtilmektedir⁴⁰³. Eski Kam-Ozanları ise günümüzde yeni dervişler ve şeyhler olarak kabul edilmektedir⁴⁰⁴.

Erdoğan Çınar, yedinci yüzyılda yaşamış olan Pavlusçu Silvanus'un bir ozan olduğunu ve Alevilikte ozanlık geleneğinin onunla başladığını belirtmesine rağmen, bu konu tartışmaya açıktır. Ozanlık geleneği, Silvanus'un yaşadığı yedinci yüzyıldan çok daha önce, hatta binlerce yıl önce eski Türk Kam-Ozanları tarafından icra edilmekteydi. Bu nedenle Silvanus'un Alevilerin Ozanlık geleneğini başlattığı olasılığı neredeyse imkansızdır⁴⁰⁵.

Moğolların pervasızca saldırıları, Yasevi dervişlerini ve birçok Türk boyunu Anadolu'ya göç etmeye zorlamıştı. Bu göçlerle birlikte Yesevi dervişleri ve Kam-Ozanları kendi kültür ve sözlü geleneklerini Anadolu'ya taşıdılar. Dervişler ve Kam-Ozanları, mistik inançlarını ve düşün-

⁴⁰² Özdemir, *Aleviliğin yazılmayan tarihi*, 32.

⁴⁰³ Ocak, *Türk sufiliğine bakışlar*, 60.

⁴⁰⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer isyanı*, 5. bs, 2011, 81.

⁴⁰⁵ Erdoğan Çınar, *Bahçe bizim gül bizdedir* (Kalkedon Yayınları, 2009), 91.

celerini titizlikle Anadolu'nun her köşesine yaymaya başladılar. Bu sözlü geleneğin etkisiyle, kuş donuna bürünme, ejderhaları öldürme, taş ve kayaları hareket ettirme gibi efsaneler ortaya çıktı ve daha sonra evliya ve eren menkıbelerinde yerini buldu. Dervişler, Baba, De-de ve Ozanların çabaları Alevi tarikatlarının Anadolu'da ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Kendi öz dilleri olan Türkçe'yi yabancı unsurlarla harmanlayarak, dışarıdan gelen efsaneleri de içselleştirdiler. Yolun önderleri, Türk diline büyük özen gösterirken, dini öğretilerini de-yişler aracılığıyla öğretmeye çalıştılar⁴⁰⁶.

Yukarıda anlatılan don değıştirme kavramı, aslında birçok örnekle doludur. Eskiden Şamanlar veya Kam-Ozanları, hayvan şekillerini taklit etmek amacıyla özel elbiseler giyerlerdi. Bu elbiseler, bir Kam-Ozanının istediğı zaman istediğı hayvan formuna bürünebilmesini sağlama düşüncesini taşırdı. Türk Kam-Ozanları ve Bektaşiler, bu dönüşümü açıklamak için "donuna girmek" veya "don değıştirmek" terimini kendi dillerine uyarlamışlardır. Bu başkalaşma "metamorfoz" Bektaşî kültüründe önemli bir yer tutmaktadır⁴⁰⁷.

15. Yüzyılda yaşayan Uygur Türklerinden olan büyük Ozan Ali Şür Nevai, bir Türkçe sözlük yazar ve Farsçayla Türkçeyi karşılaştırır. O zamanlar Farsça dilinin yaygın ve revaçta olduğu için ozanın amacı, Türkçenin Farsça karşısında üstün bir dil olduğunu kanıtlamak yönündedir. Türk dilini devamlı savunan Nevai, yazdığı eserle de

⁴⁰⁶ Fuat Bozkurt, *Türklerin dili*, 5. bs (Eğitim Kitabevi Yayınları, 2012), 126.

⁴⁰⁷ Ögel, *Türk mitolojisi*, 1989, 1:29.

Türkçe sözlükler arasında özel bir yerini korumayı başarmıştır⁴⁰⁸.

Nevai, Türkçenin Farsçaya karşı üstün bir dil olduğunu sürekli olarak savunmuş ve dönemin bazı ozanlarının Farsça hayranlığından rahatsızlık duymuştur. Eserinde yaklaşık olarak yüz Türkçe sözcüğe yer vererek Farsçayla karşılaştırma yapar ve Farsçanın yetersiz kaldığını bazen Arapça sözlüklere bile başvurmanın gerektiğini belirtir. Nevai, Türk dilinin inceliklerini ve anlatım kolaylığının daha üst düzeyde olduğunu, Türkçenin Farsçadan daha zengin bir dil olduğunu iddia ederek eserinde bunu kanıtlamaya çalışmıştır⁴⁰⁹.

Türkçe yazmayan Türklere sitem ederek şu ifadelere yer verir; “Türk'ün bilgisiz ve değersiz gençleri, kolaydır diye Farsça şiir söylemeye özeniyorlar. Gerçekte eğer kişi iyi düşünürse, o ki Türk dilinde bu kadar genişlik, bu ölçüde enginlik vardır; gerekir ki her şekilde ve her türde şiir söylemek ve sanat göstermek kolay olsun. Gerçekten kolaydır da. Türk dilinin genişliği bu denli tanıklarla anlaşıldıktan sonra, yetenekli Türk gençlerinin kendi dilleri dururken başka dille yapıtlarını yazmamaları gerekir. Eğer bir iki dilde de şiir yazacak yetenekte iseler, kendi dillerinde daha çok ürün vermelidirler. Hiç olmazsa başka dille yazdıkları ölçüde öz dilleriyle de yazmaları gerekir. Yoksa Türkçe söyleyebildikleri durumda, Türk Ozanlarının, Türkçe söylemeyi Farsça söylemeleri düşünülemez. Doğrusu bu ki bunlar Türkçe şiir söyleyecek güçte değiller. Eğer Türkçe şiir yazacak olsalar, şartların Türkçe şiirleri gibi bunları şiirden anla-

⁴⁰⁸ Bozkurt, *Türklerin dili*, 169.

⁴⁰⁹ Bozkurt, 170.

yan Türklerin yanında okuyamazlar. Okusalar da her sözünde yüz yanlış bulunur"⁴¹⁰.

Uslu'ya göre, Eski Türklerde "ulular" olarak bilinen yedi bilge kişi, tanrının lütfuyla hikmet ve keramet sahibi olduklarına inanılırdı. Bu ulular, tanrıya yakın dostlar olarak kabul edilir ve her türlü keramete ulaşabildiklerine inanılırdı. Aynı zamanda, dürüstlükleri ve doğruluğu söyleme cesaretleriyle de tanınırlardı. İnançlarının kökeni ise İslamiyet öncesi döneme dayanır. Farklı mitolojik versiyonlarda anlatılanlardan en belirgin olanı, Türklerin Büyükayı takımyıldızındaki yedi yıldıza "Yeteğen" (Yediler) adını verdikleri, Moğolların ise bu yedi bilgeye "Yedi Bilge" veya "Yedi Yaşlı" dedikleri şeklindedir⁴¹¹.

Türk kültüründe sayıların tarihine baktığımızda, arkaik inançlardan Orta Asya Türklerine, İslamiyet'e ve günümüz Türk inancı ve toplumsal yaşamına kadar önemli bir rol oynadıklarını görüyoruz. Türk kültüründe bir, üç, dört, beş, yedi, dokuz, on iki, kırk gibi sayıların belirli bir öneme sahip olduğu açığa çıkmaktadır. Özellikle yedi sayısı, kâmil (yetkin) sayı olarak kabul edilir. Bu sayı, üç (ilk tek sayı) ile dört (ikinci çift sayı) toplamından oluştuğu için bu adı almıştır. Bu özellik, yedi sayısından önceki diğer sayılarda bulunmamaktadır, bu yüzden yedi, en kâmil sayı olarak kabul edilir. Bu nedenle yedi sayısı, dünya halkları arasında da önemli bir yere sahip olmuştur⁴¹². Bu şekilde Alevilikteki yedi uluların öneminin kökeninin nereden geldiği daha iyi anlaşılmaktadır.

⁴¹⁰ Bozkurt, 171.

⁴¹¹ Uslu, *Türk mitolojisi*, 338.

⁴¹² Reyhan Keleş, "Yedi ulu ozan'ın 'yedi' sembolizmi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sy 83 (2017): 49-79.

Bilindiği üzere Türkmenlerde destan Ozanlarına "Bahşi" denilmektedir, ancak bu sözcüğün Çince kökenli olduğu iddiaları da bulunmaktadır. Bazı kaynaklara göre, bu kelime Eski Çince'de "Pak-şi" şeklinde bir bilgin anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, Türkmenler arasında "aşık" terimi de kullanılmaktadır⁴¹³.

Kırgızların etkileyici ve içten bir halk yazını geleneği bulunmaktadır. Akıcı Kırgız dili, şiirin formuna dökülerek anlatımı güçlendirir. Kırgız destanları, bu sanatsal ifadenin bir ürünü olarak ortaya çıkar. Konular, sadelik ve zarif bir şekilde anlatılırken, çağların zorlu bağımsızlık savaşları da dile getirilir. Akınlar, Kopuz adı verilen bir çalgının eşliğinde can bulur. Bu tüm yaratımlar, nesiller boyunca aktararak coşkulu bir halk yazını düzeyine ulaşır. Yeni ozanlar yetişir ve göçebe hayattan göçebe hayata taşınan Kopuzların hüznü sesleriyle bu destanları halka ulaştırır. Kırgız acıları, tarihe yansır ve içli destanların mısralarına gizlenir; ve işte bu geleneğin en özgün örneği, Manas destanıdır⁴¹⁴.

**Tanrı, cennette şarap içeceksin, der;
Aynı Tanrı nasıl şarabı haram eder?
Hamza bir Arab'ın devesini öldürmüş:
Şarabı yalnız ona haram etmiş Peygamber.**

Ö. Hayyam

Hayyam'ın şiiri yeri gelmişken tarihin sayfalarına nasıl konu olmuş gelin birlikte bakalım; Bu konuda farklı rivayet bulunmakla birlikte, Hayyam'ın dörtlüğünde bah-

⁴¹³ Bozkurt, *Türklerin dili*, 321.

⁴¹⁴ Bozkurt, 448.

sedilen öldürülen deve, Hz. Ali'nin devesidir. Rivayetin birinde Bedir savaşında ele geçirilen ganimetler arasında Hz. Ali'ye düşen develerdir. Bir gün Hz. Hamza evinde içki içerken dansözlerden biri, evin önünde duran develeri işaret ederek "Bunlardan iyi pirzola yapılır, getir de yiyelim" der. Bunun üzerine Hz. Hamza, devenin hörgücünden keserek onu öldürür. Diğer bir anlatımda ise Hamza'nın develerin ciğerini çıkardığı söylenir⁴¹⁵. Hamza öldükten sonra, içki hakkındaki inanç yasağı ayetlerde, içkinin kesinlikle haram olduğu belirtilmiştir.

⁴¹⁵ Arif Tekin, *Bilinmeyen yönleriyle Kur'an (Kur'an'ın Kökeni-2)*, 2. bs (Berfin Yayınları, 2013), 333.

KOPUZ BAĞLAMA TARİH

Artık biliyoruz ki insanlık, en ilkel dönemlerden itibaren müziği hayatının bir parçası olarak deneyimlemiştir. İnsanlar, hatta konuşmayı tam olarak öğrenmeden önce müzikle etkileşime girmiştir. Gündelik işlerinden iletişim aracına kadar, en basit ve yalın haliyle ritim eşliğinde müzik yapmışlardır. Doğadaki anlaşılamayan olaylardan korkan insanlar, ritimle birlikte çeşitli danslar geliştirmiş ve zamanla bu müzik ve danslar dini törenlerde de yerini almıştır. Müziğin, dünya toplumlarının üzerinde oldukça etkili olduğu ve dolayısıyla eski çağlardaki ilkel toplumların "sanatın ilk tohumlarını"⁴¹⁶ektiği gerçeği varsayılmalıdır.

Türkler için müzik kültürü, çok eski dönemlere dayanan bir geçmişe sahiptir. Müzik, Türk toplumu için sadece zevk ve eğlence kaynağı olmanın ötesinde, aynı zamanda üzüntü ve acılarını ifade etme aracı olmuştur. Müzik, insanların motivasyonunu artırmış ve her milletin kendine özgü bir veya birçok müzik enstrümanı geliştirmesine sebep olmuştur. Türk milletinin de bu bağlamda, çok eski zamanlara dayanan ve "Kopuz" adı verilen bir enstrümanı bulunmaktadır. Kopuz, Türk müziğinin önemli bir parçası olmuş ve Türk kültüründe özel bir yere sahip olmuştur.

Kopuz kelimesinin açıklanması önemlidir. Gazimihal gibi araştırmacılar, bu konuda önemli çalışmalar yapmış-

⁴¹⁶ İsmail Hakkı Özkan, *Türk musikisi nazariyatı ve usulleri*, 5. bs (Ötüken Neşriyat, 1998), 17.

tır. Gazimihal'e göre, Türk lehçelerinde ufak farklılıklara uğramış olsa da, Asya'dan komşu diller olan Moğolca, Çince gibi dillerde daha karmaşık bir hâl almıştır. Ancak kelimenin yazılış ve söylenişinde çeşitli alfabelerde yüzde doksan oranında tutarlılık korunmuştur. Kelime, morfoloji bakımından saf Türkçe kökenli olduğu gibi, yardımcı fiiller de sadece eski Türkçede bulunur. Bu da Kopuz kelimesinin Türk dilinin özgün bir kelimesi olduğunu göstermektedir⁴¹⁷.

Yapılan arkeolojik çalışmalarda 2008 yılında Nuhen Had (mağara Taş) mağarasında bir saz bulunmuştur. Bu saz 5 ila 6. yüzyıla ait olup sapında Türkçe olarak şu ifadeler yer almaktadır: “Hoş bir ezginin sesleri insanı mest eder”. Üzerinde bilimsel çalışmalar yapılan bu saz, günümüzde çalınan Dombıraya benzemektedir⁴¹⁸.

Resim-3⁴¹⁹

⁴¹⁷ Mahmut R Gazimihal, *Ülkelerde kopuz ve tezeneli sazlarımız* (T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), 15.

⁴¹⁸ Adiyeva Pakizat Minavarkızı ve Fatma Ahsen Turan, “Türk halklarının folklorunda müzik aletleri ve onlarla ilgili mitik anlatılar”, *Bilig*, sy 78 (01 Eylül 2016): 309-26.

⁴¹⁹ <https://www.altayli.net/hun-doneminden-gunumuze-ulasan-1500-yillik-saz.html>

İlkçağ Hunlarına kadar uzanan Kopuz, Türklerin en eski telli çalgısı olarak bilinir. Hun destanları, kahramanlıkları ve aşk türküleri, hep Kopuz eşliğinde çalınıp söylenmiştir⁴²⁰.

Kopuz ile ilgili metinlere ilk olarak Uygur Türkleri arasında rastlanmaktadır. Yapılan metin incelemeleri, Uygur Türklerinin önde gelen hükümdarlarından Bökü Kağan'ın kendisinin ustaca Kopuz çaldığından bahsetmektedir. Ayrıca Çin kaynaklarına göre, Uygur Türkleri arasında kadınların ve erkeklerin bir araya gelerek saz çaldıkları ve birlikte dans ettikleri belirtilmektedir. Bu bilgiler, Uygur Türklerinin müziğe ve Kopuz çalmaya olan ilgisini göstermektedir. Kopuz, Uygur kültüründe önemli bir müzik enstrümanı olarak yer almış ve toplumun sosyal etkileşimlerinde önemli bir rol oynamıştır. Bu durum sadece Uygur Türkleriyle sınırlı kalmamıştır, aynı zamanda Altay Türkleri ve diğer eski Türk boyları arasında da geçerlidir⁴²¹. Günümüzde hâlâ devam eden Cem törenlerinde, saz eşliğinde kadınlar, erkekler ve çocuklar bir araya gelerek benzer törenler düzenleyip ibadet etmektedirler. Bu geleneğin kökleri, eski Türk boylarının müzik ve ritüellerine dayanmaktadır ve günümüzde de canlılığını korumaktadır.

Yine Çinli kaynaklardan öğrendiğimize göre, Uygur efsanelerinde iki ayrı Kopuz türünden bahsedilir. Bunların bir tanesi, Tanbur'a benzeyeni, diğeri ise, Pi-pa (Pipa) Hyupu adlı müzik aletidir. Bu aletin Kopuzdan

⁴²⁰ Minavarkızı ve Turan.

⁴²¹ Nesrin Feyzioğlu, "Türk dünyası'nda ve anadolu'da kopuz", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 12, sy 31 (28 Şubat 2010): 233-45.

başkası olmadığı hatta, Ud ve Lavta gibi sazların da bu enstrümandan türemiş olduğu yönünde akademik iddialar vardır⁴²².

Kahramanlarda olduğu gibi müzik aletlerinin de kendine özgü efsaneleri ve söylenceleri bulunmaktadır. Müzik aletleri, insanların duygularını ifade etmelerine ve iletişim kurmalarına yardımcı olmuştur. Birçok kültürde, müzik aletlerinin tarih boyunca önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Bu efsaneler ve söylenceler, müzik aletlerinin insanların hayatındaki önemini ve etkisini vurgulamaktadır. Müzik, insanların duygusal ifade ve iletişim aracı olmanın ötesinde, kültürel ve tarihsel bir anlam taşımaktadır. Müzik aletlerinin efsaneleri, geçmişte yaşananları, toplumların inançlarını ve değerlerini yansıtan önemli ipuçları sunmaktadır.

Korkut Ata, efsanevi bir figür olarak tanınır ve Türk halk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Ona atfedilen özellikler ve hikayeler, Türk mitolojisi ve destan geleneğinde derin köklere sahiptir. Korkut Ata'nın, Kopuz ve Dombranın mucidi olduğu ve epik şairliğin temel unsurlarını oluşturduğu söylenir. Dede Korkut, Kazak toplumunda Kopuz'un ilk icat eden kişi olarak kabul edilir. Ancak, Kopuz hikayelerinde anlatılan bir olayda, Korkut Ata insanlardan uzaklaşmak istediği bir dönemde her nereye giderse gitsin, ölümün kendisini takip ettiğini görür. Bu durumda, Korkut Ata ölüme karşı direnmeye karar verir ve yalnız başına büyük bir üzüntü ve acı içinde yaşar. Bir gün, Korkut Ata Şirgay ağacından bir Kopuz oymaya ve tellerini bağlamaya karar verir. Bu Kopuz, onun içinde biriktirdiği bütün acı ve üzüntülerin dile

⁴²² Özkan, *Türk musikisi nazariyatı ve usulleri*, 19.

gelmesini sağlar. Korkut Ata, Kopuzunu çaldıkça içindeki duyguları ifade eden melodiler ve nağmeler üretir. Bu müzik, Kopuzdan çıktıktan sonra dünyanın her yanına yayılır⁴²³.

Korkut Ata'nın bu eylemi, onun hem müzikal bir yeteneğe sahip olduğunu hem de duygusal yüklerini Kopuz aracılığıyla ifade ettiğini gösterir. Korkut Ata'nın yaratıcılığı ve epik şairliği, Türk halkının kültürel mirasında önemli bir yer tutar ve onun Kopuz'un mucidi olarak anılması da bu bağlamda değerlendirilir.

Kopuz, Türk kültüründe olağanüstü bir değere sahip olan bir enstrümandır. İnsanlar Kopuz'a öyle büyük bir saygı duyarlar ki, onun adına yeminler bile ederler. Bu yeminler, tanrıya seslenerek dile getirilir ve Kopuz'a yönelik bir bağlılık ve saygının ifadesidir. İnsanlar, Kopuz'un önemini vurgulamak için ona hitap ederler ve ondan isteklerde bulunurlar. "Ey var tanrım, yanıldığımda kuvvet ve gayret ver, kopuzum!" şeklinde bir yakarıшта bulunurlar. Bu, Kopuz'un sadece bir müzik enstrümanı olmadığını, aynı zamanda bir güç ve ilham kaynağı olduğunu ifade eder⁴²⁴.

Kopuz'a duyulan sevgi ve değer, onun nasıl yapıldığına, hangi malzemelerden oluştuğuna da işaret eder. Kopuz, ağacın dibinden oyularak yapılan bir enstrümandır. Kızıl çalidan perdesi yapılmıştır ve Yürük atının kuyruğu kullanılarak telleri oluşturulmuştur. Taşa biten ırgay çalisından ise kulak kısmı yapılmıştır. Bu ayrıntılar, Kopuz'un yapımında doğadan gelen unsurların kulla-

⁴²³ Minavarkızı ve Turan, "Türk halklarının folklorunda müzik aletleri ve onlarla ilgili mitik anlatılar".

⁴²⁴ Wilhelm Radloff, *Türklük ve şamanlık* (Örgün Yayınevi, 2008), 461.

nıldığını ve özenle işlendiğini gösterir. Kopuz'a duyulan değer, bazen bir falın içinde de ifade edilir. Eğer bu fal gerçekleşmezse veya söylenen söze uyulmazsa, tehditkâr bir ifadeyle Kopuz'un kulağını buracakları ve yerlere vuracakları belirtilir. Bu, Kopuz'un kutsal bir obje olduğunu ve ona olan saygının ciddiyetini gösterir⁴²⁵.

Bu anlatımlar, Kopuz'un sadece bir müzik enstrümanı olarak görülmediğini, aynı zamanda Türk halkının kültürel ve dini bağlamında derin anlamlara sahip olduğunu gösterir. Kopuz, bir sembol olarak kabul edilir ve ona olan saygı ve değer, Türk toplumunun kimliğinin bir parçası haline gelmiştir.

Bir diğer hikayede, Korkut Ata'nın ölümsüzlüğü bulmak amacıyla yollara düştüğü anlatılır. Uzun bir yolculuktan sonra Sonunda Özbekistan'ın kuzeyinde bulunan Sirderya yakınlarında bir yerde yerleşir. Burada, Korkut Ata bir kez daha bir Kopuz oymaya karar verir ve devesini keserek derisini de Kopuz üzerine gerer⁴²⁶. Sirderya şehrinde, Korkut Ata gece gündüz Kopuz çalarak bir kilim üzerinde oturur. Onun bu eyleminin sebebi, kendi Korkut Küyü'nü oluşturarak, yani sesini, melodisini ve ahengini yaratıp düzenleyerek ecelin ona ulaşamayacağına inanmasıdır⁴²⁷. "Suya ecel gelmez" diyerek, suyun üzerindeki bir kilimde çalmaya devam eder⁴²⁸.

⁴²⁵ Radloff, *Türklük ve şamanlık*, 461.

⁴²⁶ Minavarkızı ve Turan, "Türk halklarının folklorunda müzik aletleri ve onlarla ilgili mitik anlatılar".

⁴²⁷ Minavarkızı ve Turan, "Türk halklarının folklorunda müzik aletleri ve onlarla ilgili mitik anlatılar".

⁴²⁸ Beydili, Celal, *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*, çev. Ercan, Eren (Yurt Kitap Yayın, 2004), 503.

Korkut Ata'nın bu eylemi, kendi ölümsüzlüğünü arama çabasının bir ifadesidir. Kopuzun büyülü melodileri ve Korkut Ata'nın çabalarıyla, ecelin ona ulaşmayacağına inanır. Sirderya şehrinde, Korkut Ata kendi sanatıyla, Kopuzun büyülü gücünü kullanarak sesiyle ve müziğiyle ölümsüzleşme amacını gerçekleştirmeye çalışır.

Onun inancına göre, kendi yarattığı melodiler ve müzik, ona ecelin gelmesini engelleyecektir. Bu hikaye, Korkut Ata'nın güçlü bir figür olarak tasvir edildiği ve Kopuzun sadece bir müzik enstrümanı değil, aynı zamanda bir arayış ve ölümsüzlük sembolü olduğunu vurgulamaktadır.

Başka bir efsanede çok eski çağlarda, bir genç dağlarda geyik avlayarak geçimini sağlarmış. Bir gün, çok yükseklerde bir yerde bir maral vurmuş. Maralı aşağıya indirebilmek için işkembe ve bağırsaklarını çıkarmış. Aylar sonra, avcı genç vurduğu yere geri dönmüş ve anlam veremediği sesler duymuş. Etrafı dikkatlice incelediğinde, aylar önce vurduğu maralın bağırsaklarının, yırtıcı kuşlar tarafından yenildikten sonra ağaç dallarına asılı olduğunu görmüş⁴²⁹.

Rüzgarın estiği her seferde, dallara gerili bağırsaklardan farklı hoş sesler yükseliyormuş. Avcı genç, kurumuş bağırsakları alarak evine getirmiş ve tahtadan bir alet yapmış. Parmaklarıyla bağırsaklara vurduğunda, ağaç dallarındaki gibi hoş melodiler çıkmaya başlamış. Bu sesler, avcı genç ve orada bulunan diğer insanların çok hoşuna gitmiş. Böylece gencin yaptığı bu enstrüman, herkesin sevdiği bir müzik aleti haline gelmiş ve

⁴²⁹ Elnur Ağayev, "'Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı/Bakanları', Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi," 4, sy 14 (2012): 190-98.

ona "Dombıra" adı verilmiş. Günümüzde hâlâ bazı Kazaklar, Dombıra'nın tellerini kurutulmuş bağırsaklardan yapmayı sürdürürler. Bu, Dombıra'nın kökenini ve geleneksel yapısını korumaya yönelik bir uygulamadır⁴³⁰.

Bu efsane, Dombıra'nın doğanın bir armağanı olarak ortaya çıktığını ve avcı genç tarafından keşfedilerek müzikal bir enstrümana dönüştürüldüğünü anlatır. Dombıra, Kazak kültüründe önemli bir yer tutar ve hâlâ Kazak müziğinin vazgeçilmez bir parçası olarak değerlendirilir.

Günümüzden yaklaşık 1500 yıl önce yapılan Altay Dağları'nda bir mağarada günümüze ulaşan bir yaslı sazın içine, maralın ve geyiğin resimleri oyulmuştur. Dahası, sazın sapının uç kısmına da maral veya geyiğin başı eklenmiştir. Bu olay acaba bir tesadüf mü yoksa tarihi bir gerçek mi olduğu merak edilmektedir. Ancak bu efsanevi saz, varlığıyla efsaneleri doğrulamaktadır⁴³¹.

Efsaneler geçmişte yaşanan bir olayı yansıttığına inanılır. Yaslı sazın üzerindeki maral ve geyik resimleri, bu enstrümanın özel bir anlam ve öneme sahip olduğunu gösterir. Maral ve geyik, Altay Dağları'nın doğal yaşamının sembolleridir ve bu sazın derin bir bağlantısı olduğunu işaret eder. Yaslı sazın varlığı ve üzerindeki resimler, geçmişten gelen bir bilgeliliğin ve mirasın işaretleridir. Bu saz, bir bilge veya hikmet figürünün sembolü olabilir ve geçmişten gelen bir bilgelik geleneğini temsil edebilir. Söylenceler bu sazın kendisiyle anlatılanları doğruladığını, tarihi bir gerçekliğe işaret ettiğini belirtir.

⁴³⁰ Agayev.

⁴³¹ Agayev.

Bu anlatı, geçmişte yaşanan olayların bazen efsaneler aracılığıyla geleceğe aktarıldığını ve bu tür sembollerin ve efsanelerin kültürel mirasımızı derinleştirdiğini gösterir. Yaslı sazın maral ve geyik resimleriyle birleşimi, müziğin ve doğanın birleşimini sembolize eder ve bir hikmet ve güzellik kaynağı olarak kabul edilir. Efsaneler, geçmişin bilgeliklerini ve derinliklerini hatırlamamızı sağlayarak kültürel bağlarımızı güçlendirir.

Dombıra ile ilgili anlatılan bir başka efsane ise, Dombıra adlı varlığın karnına dokuz ayrı tarihname konulmuştur. Tarihnameler, Dombıra'nın karnından çıkmasını engellemek için dokuz perde ile kapatılmıştır. Bu sayede Dombıra'nın karnı büyümüş, boyu uzamış ve incelmıştır. Bir gün, bu tarihi sırlardan haberdar olan yaşlı bir adam, Dombıra'nın kulağını delmiş ve yanında dinlendirdiği telini çıkararak Dombırayı konuşan bir müzik aleti haline getirmiştir. Böylece Dombıra'nın karnından dokuz farklı sır aktarılmış olmuştur⁴³².

Bu efsane, Dombıra'nın içinde saklı olan bilgeliği ve sırları temsil etmektedir. Dombıra'nın karnına konulan Tarihnameler ve perdelere ilişkin detaylar, sırların korunması ve sadece bilgeliği olan kişilere aktarılması gerektiği fikrini yansıtmaktadır.

Ancak önemli bir nokta, mitlerin genellikle hayal ürünü olduğu ve gerçeklikle doğrudan bağlantılı olmadığıdır. Bu hikaye de bir efsane olarak anlatıldığı için, gerçek bir olay veya varlıkla ilgili değildir. Mitolojiler, kültürlerin ve top-

⁴³² Karjaubay Sartkojaoglu, "Eski türk dombrasındaki saz yazı an ancient dombra-musical instrument", *TURAN: Stratejik Araştırmalar Merkezi* 4, sy 14 (2012): 11.

lumların değerlerini, inançlarını ve geçmişlerini aktarma amacıyla oluşturulmuş anlatılardır.

Cengiz Han, ava olan ilgisinden dolayı oğlunu ava gitmekten menetmiştir. Ancak bir gün oğlu izinsiz olarak ava gider ve orada Aksak Kulan (yaban eşiği) tarafından tekme ile öldürülür. Oğlundan haber alamayan Cengiz Han, kötü haberi getiren kişinin kulağına kurşun döktüreceği emrini yayarak her yerde arar. Fakat kimse cesaret edemez. Bu kötü haberi bildirmek zorunda kalan kişi ise Kazak ozanı "Ketbuga Baba" olur. Cengiz Han'ın huzurunda, elinde Dombıra adlı bir çalgıyla birlikte Aksak Kulanın ölümünü dertli bir şekilde söyler. Cengiz Han, bu söyleyişi duyar duymaz oğlunun öldüğünü anlar ve kurşun döktürme emrini yerine getirmek ister. Ancak Ketbuga Baba, "at ayağı külük, ozan dili çevik olur" diyerek karşı çıkar. Bu haberi bana Dombıra söyledi, ben size söylemedim der. Buna rağmen Cengiz Han, Dombıra'nın göğsüne kurşun döktürerek cezalandırır. Bundan ötürü Dombıra'nın karnının delik olduğuna inanılır⁴³³.

Yukarıdaki "at ayağı külük" veya "çabuk, ozan dili çevik olur" deyimini, atın ayağının hızlı olmasıyla ilgili bir anlam taşır. Atın ayağı hızlı olduğunda, gideceği yere çabucak varabilmesi demektir. Ozanın dili ise aynı şekilde çevik olmalıdır ki, ağzında lafı gevelemeden doğruları söyleyebilmeli ve dinleyenleri etkileyebilmelidir. Bu deyim, hızlı ve etkileyici bir şekilde doğru ifadeler kullanabilme yeteneğine vurgu yapar.

⁴³³ İpek Semih, "Bir kazak küyü: 'aksak kulan'", *Anasay*, sy 1 (t.y.): 137-48.

Dombıranın ilk oluşumuyla ilgili başka bir anlatıda ise, ikiz bebekleri ruhlarını ağaç Dombıra'nın aracılığı sayesinde seslenerek dertlerini ifade ettiği anlatılmaktadır.

Zamanın birinde acıması olmayan çok zalim bir padişah varmış. Bazı versiyonlarında Hancı yahut Bey olarak geçmektedir. Bu padişahın kızı, fakir bir delikanlıya tutulmuş ve gizli gizli aşklarını yaşamışlar. Bu durumdan haberdar olan padişah, delikanlıyı astırarak hayatına kıymış. Padişahın kızı bu gençten hamile kalmış ve biri kız diğeri oğlan ikiz çocuk dünyaya getirmiş. Halkın dedikodu yapmasından çekinen padişah, cadının birini görevlendirerek çocukları yok etmesini emretmiş. Cadı çocukları alarak çok uzaklardaki sesiz ve kimselerin yaşamadığı yüksek bir yerde duran kavak ağacına, kız çocuğunu doğu tarafına erkek çocuğunu ise batı tarafına bakan dallara asarak geri gelmiş. Çocuklar her ağladıkça gözlerinden akan yaş ağacın bütün dallarını kurutmuş. Halkın içinde dedikodular yayılmaya başlamış ve kız sonunda dayanamayarak çocuklarını aramaya koyulmuş. Gidip bakmadığı yer kalmamış. Aradan yıllar geçmiş ama kız ümidini bir türlü yitirmeden aramaya devam ederken, birden çok yorulmuş ve kuruyup çürümekte olan o kavak ağacının altına oturmuş. Yorgunluktan bitap düşen kız, tam uykuya dalacakken birden kulağına hoşça sesler gelmeye başlamış. Ağacın içinden geldiğinin farkına varan genç kadın, gündüzleri çocuklarını aramaya devam etmiş ancak geceleri o ağacın altına giderek her gece o güzel sesleri dinleyerek kendini avutmuş. Genç kadın bir gün merak edip ağacı iyice incelemeye başlamış⁴³⁴. Sesler hâlâ genç kadının kulağına ulaşıyormuş.

⁴³⁴ Minavarkızı ve Turan, "Türk halklarının folklorunda müzik aletleri ve onlarla ilgili mitik anlatılar".

Ağacın içinin oyuk olduğunu fark eden genç kadın, her iki tarafında asılı duran bağırsaklara gözleri takılmış. Batı tarafta asılı duran bağırsak gevşekken, doğu tarafta asılı duran bağırsak ise gergin görünüyormuş. Genç kadın, bağırsaklardan gelen seslerin çocuklarına ait olduğunun farkına varmış. Genç kadın içi oyuk olan ağaçtan bir müzik aleti yapmaya karar vermiş. Bağırsakları bu aletin tellerine takarak, bir saz oluşturmuş. Sazın tellerine vurduğunda, gevşek telin hüzünlü bir ses çıkardığını fark eder ve bu tele oğlu Mundık adını verir. Diğer telin sesi ise daha gergin ve canlı olduğundan, bu tele de kızı Zarlık adını verir. Bu olaydan sonra, padişahın kızı elindeki sazla birlikte gece gündüz diyarları dolaşmaya başlar. Sazının tellerine dokundukça, çocuklarının ruhlarının seslendiğine inanmış⁴³⁵. Genç kadın artık her yerde dolaşırken, insanlara çocuklarının hikayesini ve ağacın büyümlü gücünü anlatır dururmuş.

Bu söylencede, genç kadının tesadüfen karşılaştığı ağaçtan saz yapması ve çocuklarının ruhlarının bu sazın sesinde yankılanması vurgulanır. Saz, onun için bir tesselli kaynağı haline gelirken, onun müziğiyle insanları etkilemesi ve umudu yayması da anlatılmaktadır. Bu şekilde padişahın kızı, acı dolu geçmişine rağmen müzik aracılığıyla bir anlam ve huzur bulmaktadır.

Ögel, Anadolu'da Kopuz adı verilen bir müzik aletinin kollarının kurt bağırsağından yapıldığını ifade ederek, Kopuz'u kullanan bir evliya olan Kanber Ata'nın da at sürülerinin koruyucusu olduğunu belirtir. Kopuz'un Dede

⁴³⁵ "Dombra ve kopuzun efsanesi...Bibigül Ospanaliyeva : musiki dergisi", erişim 04 Kasım 2022, <http://www.musikidergisi.net/?p=872>.

Korkut'un efsanelerinde de yer aldığına dikkat çekerek Kopuz'un, Anadolu Türkleri için ne kadar kutsal ve yüce bir değere sahip olduğunu vurgular⁴³⁶. Bu yorumda, Kopuz adlı müzik aletinin özel ve kutsal bir niteliği olduğu vurgulanır. Kopuz'un kıllarının kurt bağırsağından yapılması, ona mistik bir özellik katar. Kanber Ata'nın Kopuz'u kullanması ve at sürülerini koruyucusu olarak bilinmesi, onun bir evliya olarak yüceliğini vurgular.

Bir zamanlar, halkın refahı için mücadele veren adı bilinmeyen cesur bir genç adam yaşarmış Kazak topraklarında. Bir gün avlanmaya çıkmış ve ormanda gördüğü muhteşem bir Maral'ı takip etmiş. Maral'ı avlamayı başaran delikanlı, Maral'ın derisini yüzüp bağırsağını bir ağacın dalına asmaya çalışırken tuhaf bir şekilde, bağırsaklar daldan dala kendiliğinden asılı kalmış ve iyice gerilmiş. Aradan biraz zaman geçtikten sonra, Kazak Kahramanı tekrar aynı ormandan geçmeye karar vermiş. Yolculuğu sırasında hoş bir ses, ahenkli bir melodi duymuş. Merakla sesin geldiği yöne gitmiş ve çift bağırsağı fark etmiş. Rüzgarın esmesiyle birlikte bağırsaklardan melodik bir ses yükselmeye başlamış⁴³⁷.

Kazak Kahramanı, bu doğal enstrümanın ortaya çıkardığı müziği dinlerken büyülenmiş. Zamanla bu sesin, insanları coşturan ve içlerindeki duyguları harekete geçiren bir etkiye sahip olduğunu fark etmiş. O an, içindeki sanatçı ruhu uyanmış ve karar vermiş ki bu sesi kulla-

⁴³⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk halk musikisi aletleri: Uygur devleti'nden Osmanlılara*, c. 9, Türk kültür tarihine giriş (Kültür bakanlığı, 1991), 99.

⁴³⁷ Karjaubay Sartkojaoglu, "Eski türk dombrasındaki saz yazı an ancient dombra-musical instrument", *TURAN: Stratejik Araştırmalar Merkezi* 4, sy 14 (2012): 11.

narak bir enstrüman yapmalı demiş. Kazak Kahramanı, o ağaçtan ayrılan bağırsakları dikkatlice toplamış ve onlardan kendine bir müzik aleti yapmış. Bu enstrümana "Dombıra" adını vermiş. Dombıra, Kazak halkının kalbini fethetmiş, herkesin beğenisini kazanmış⁴³⁸.

Bu hikaye, halkın refahı için mücadele eden bir yiğit delikanlının keşfettiği bir müzik enstrümanı ile nasıl herkesi etkileyip beğeni kazandığını anlatır. Kazak Kahramanının cesareti ve yaratıcılığı, halk arasında bir sembol haline gelmiş ve onun müziği, Kazak kültürünün vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

Birazdan anlatacağım hikayede, Özbek ve Türkmen halkları arasında derin bir bağ olan Dutar adlı iki telli bağlama anlatılıyor. Dutar, halk arasında "Baba Gambar" veya "Baba Kanber" olarak bilinen bir efsaneye dayanır. Halk inancına göre, Baba Gambar veya Baba Kanber, ebediyen yaşayan bir figürdür ve Dutar'ın mucidi olarak kabul edilir⁴³⁹.

Eskiden Türk ve İslami söylencelerinde, iki telli Dutar'ın icadıyla ilgili pek çok hikaye mevcuttur⁴⁴⁰. Özellikle Türkmenler ve Kırgızlar arasında dolaşan efsanelerde, bu enstrümanın ortaya çıkışıyla ilgili ilginç bir hikaye anlatılır. Bu efsaneye göre, Hz. Ali'nin bindiği efsanevi atı Düldül'e seyislik yapan biri olan Gambar ya da (Kanber), bu olayın merkezinde yer almaktadır⁴⁴¹.

⁴³⁸ Sartkojaoglu, "Eski türk dombrasındaki saz yazı an ancient dombra-musical instrument".

⁴³⁹ Özkan, *Türk musiki nazariyatı ve usulleri*, 193.

⁴⁴⁰ Necdet Kurt, "Alevi-bektaşî cemlerinde 'deste bağlama' geleneği ve 'bağlama' adının kaynağı", *Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Dergisi*, sy 8 (25 Ağustos 2016): 43-62.

⁴⁴¹ Kara, *Anadolu'da bir kurucu akıl: Hacı bektaş-ı veli*, 215.

Her gün, Gambar, Hz. Ali'nin atı Düldül'ü otlatır, su verir ve ona bakarmış. Fakat bir süre sonra Hz. Ali, Düldül'ün her geçen gün zayıfladığını fark etmiş ve Gambar'a nedenini sormuş. Gambar ise her zamanki gibi atı beslediğini söylemiş. Ancak Hz. Ali, Gambar'ın davranışlarından şüphelenip onu gizlice takip etmeye karar vermiş. Bir gün, Gambar'ı izlerken şaşırtıcı bir manzara görmüş. Gambar, Düldül'ün yanında Dutar çalıyormuş. Düldül ise bu müziği dinlerken otunu yemeden gözyaşları döküyor ve ağıt benzeri bir şekilde inliyormuş. Hz. Ali, merakla Gambar'a bu aletin ne olduğunu ve kimin yaptığını sormuş. Gambar ise, Dutar adını verdiği bu enstrümanı kendisinin oyduğunu ve mucidi olduğunu anlatmış⁴⁴².

Bu söylentiler, Gambar'ın Dutar'ın mucidi olduğu ve aynı zamanda Kopuz çalma becerisiyle herkesi etkileyen bir kişilik olduğuna inanılan iddialara dayanır.

Bir zamanlar, yaşlı bir bilge Ozan yaşamaktaymış ve hayatının son anlarına yaklaştığını hissetmiş. Bu bilge Ozan, dokuz neslin halkın tarihini ezberinde tutuyormuş. Bunun üzerine, bütün soy ve akrabalarını yanına çağırarak ve şöyle demiş: Göğsümde dokuz şecere korunuyor. Bu bilgileri, kendimle beraber yaşlanan bu eski Dombıra'nın yardımıyla herkese anlattım. Ölmeden önce bildiklerimi kime bırakacağımı düşündüm, ancak bir çözüm bulamadım. Şimdi size bırakıyorum, siz de ne yaparsanız yapın demiş. Toplanan akrabalar, birlikte düşünüp tartışarak bir çözüm bulmaya karar vermişler. Sonunda, yaşlı Ozan'ın dokuz şeceresini yaşatmak için

⁴⁴² Minavarkızı ve Turan, "Türk halklarının folklorunda müzik aletleri ve onlarla ilgili mitik anlatılar".

bir plan yapmışlar. Verilen kararın sonunda yaşlı Ozanın, Dombırasının çanağına bu dokuz şecereyi dökmek olmuş. Bu şekilde, bilgiler hem saklanacak hem de sembolize edilecekti. Ancak, bu hazinelerin Dombıranın boynundan akıp gitmemesi ve dokuz maddenin sembolik bir şekilde ifade edilmesi için Dombıraya dokuz set nota eklemişler ve yaşlı Ozanın anısını yaşatmak için çalgının üzerine ikinci bir tel takmışlar. Bu şekilde, Dombıranın çanağı genişlemiş ve boyu uzamış. Dombıra artık çanağına dökülen sırları halkla paylaşan bir müzik aleti haline gelmiş⁴⁴³.

Bu olaydan sonra, Dombıra büyük bir anlam taşımaya başlamıştır. Her nota ve her teliyle, dokuz şecereyi sembolize ederken yaşlı Ozanın anısı da canlı tutulmuş. Dombıra çalındıkça, geçmişin sırları halkla paylaşılır ve bilgeliği dolu melodileriyle insanların kalplerine dokunur olmuştur.

Bu hikaye, bir yaşlı Ozanın dokuz nesil boyunca koruduğu bilgileri yaşatan ve halkla paylaşan Dombıranın hikayesidir. Dombıra, hem bir müzik aleti olarak çalınırken hem de sembolik bir anlam taşıırken, geçmişin sırlarını ve bilgilerini gelecek kuşaklara aktarır. Yaşlı Ozanın anısını ve değerli bilgilerini yaşatan Dombıra, halkın hafızasında ebedi bir yer edinmiştir.

Bir diğer ilginç efsaneye göre, Dombıra'nın çift telli olmasıyla "Taukudiret" bestesi arasında bir ilişki bulunmaktadır. Bu efsaneye göre, "Taukudiret" veya "Dağkudreti" adlı bir kuşun sadece tek bir kanadı vardır ve bu nedenle uçamaz, sürekli acı çeker. Bir gün, Dağkud-

⁴⁴³ Minavarkızı ve Turan.

reti adlı bu kuş, diğer bir tek kanadı olan Taukudiret kuşuyla kucaklaşır. Bu iki kuş birbirlerine destek olarak uçmayı başarır. Bir besteci, bu dayanışmayı gören ve ortak yaşamın getirdiği anlamı kavrayan bir şekilde Dombırasına çift tel takar ve "Taukudiret" veya diğer adıyla "Dağkudreti" adlı köy eserini besteler⁴⁴⁴.

Bu söylence, Dombıranın çift telli olmasının kökenini anlatırken, dayanışma, birlikte hareket etme ve ortak yaşamın önemini vurgulamaktadır. Bu efsane, insanlar arasındaki birlikteliği ve yardımlaşmayı simgelerken, aynı zamanda müziğin gücünü ve sanatın farklı hikayeleri nasıl aktarabileceğini de gösterir.

Eski Türk toplumlarında, destanlar anlatılırken veya ağıtlar yakılırken Bahşı Ozanlarının, mitolojik bir anlayışın etkisiyle ruhlar dünyasıyla bağlantı kurma gibi ritüeller gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Bu ritüeller genellikle Kopuz eşliğinde yapılırdı. Bazı Kam şamanlarının davul çaldığı bilinmesine rağmen, Kırgız Kam-Şamanları Kopuz çalmayı tercih ederlerdi. Kopuz, arkaik dönemlerdeki insanlar için "at" motifiyle sıkı bir ilişki içerdiğinden, Kazak Kam-Şamanları söylencelerinde, havada uçan ve çarpışma sonucu atların öldüğü Kopuzlar olduğuna inanılmış⁴⁴⁵.

Eski Türk Kopuzlarının yapılan tüm araştırmalarda genellikle iki veya üç telli olduğu belirlenmiştir. Kam-Şamanların düşünce sisteminde de üç alem kavramı bulunur. Bu alem düzenlemesinde; 1) Gökler alemi, 2) Yeryüzü alemi, ve 3) Yeraltı alemi bulunur. Kam-Şamanlar, bu üç alemin ruhlarıyla iletişim kurmak için

⁴⁴⁴ Minavarkızı ve Turan.

⁴⁴⁵ Beydili, Celal, *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*, 319.

ritüellerde iki telli Kopuz kullanırlardı ve bu enstrümanın yeraltı ve yeryüzü alemini temsil ettiğine inanılırdı. Üç telli Kopuz'un kullanılmasının ise Oğuz Kam-Şamanlarının tüm üç alemin düşünce yapılarına dahil etmeye yönelik bir yaklaşımdan kaynaklandığı düşünülmektedir. Altay, Sibiry ve Türkistan gibi bölgelerde iki telli Kopuzun yanı sıra üç telli Kopuzun da çalınması, arkaik ve mitolojik düşüncenin doğal bir sonucudur⁴⁴⁶.

Bu bilgilere göre, Türk Kopuzlarının tel sayıları ve Kam-Şamanların düşünce sistemleri arasındaki ilişkiyi göstermektedir. İki telli Kopuz, yeraltı ve yeryüzü alemle-riyle ilişkilendirilirken, üç telli Kopuzun ise daha kapsayıcı bir yaklaşımla tüm üç alemini temsil ettiği düşünülür. Bu durum, Türk toplumlarının mitolojik inançlarının ve düşünce yapılarının müzikal enstrümanlar üzerindeki etkisini yansıtmaktadır.

Destan anlatıcıları olarak da bilinen Bahşılar, mitolojik araştırmalar tarafından yapılan çalışmalarda, Kopuz'un ve Ozan geleneğinin yaratıcı Piri olan, Korkut Ata'nın dini ritüellerde Kopuz çaldığına dair kanıtların bulunduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, Kam-Şamanların ve Kopuz çalanların, hasta iyileştirme ve yardım çağrılarında ruh çağırma yöntemlerinde Kopuz sesinden faydalandıkları bilinmektedir. Türkistan Bahşılarının anlatılarından yola çıkarak, cinlerin ve ruhların yardıma gelmesi için Kopuz sesinin olması gerektiği düşünülmektedir. Bu nedenle, Ozanlar Kopuzlarını süslemekte ve üzerine takılan her nesnenin dini bir anlam taşımasına dikkat etmektedirler. Kopuzları,

⁴⁴⁶ Minavarkızı ve Turan, "Türk halklarının folklorunda müzik aletleri ve onlarla ilgili mitik anlatılar".

kendi çocukları gibi korumaktadırlar ve başkalarının Kopuza el sürmesine izin verilmemesi gerektiğine inanmışlardır. Başka birinin Kopuzu eline almasının günah sayılması ve o kişinin ruhlar tarafından cezalandırılacağı inancı da yaygındır⁴⁴⁷.

Bu bilgiler, Ozan geleneği ve Kopuzun önemini vurgulayan gerçeklerdir. Kopuzun dini ritüellerde kullanılması ve ruh çağırma amaçlarıyla ilişkilendirilmesi, Türk toplumlarının mistik inançlarını ve Kopuzun manevi gücünü yansıtmaktadır. Ozanlar, Kopuzlarını değerli bir eşya olarak görürler ve başka kişilerin eline geçmesine izin vermezler. Bu geleneğin günümüzde dahi devam ettiğini bizzat şahit olmuşsunuzdur. Ben şahsen olmuş-tum. Bu da bu kültürel mirasın yaşayan bir parçası olduğunu göstermektedir.

Dede Korkut hikayelerinde, Dede Korkut'a ait olduğuna inanılan "Kolca Kopuz" veya bazen "Elce Kopuz" adlı bir enstrüman vardır. Bu Kopuz, gizli ve kutsal bir nesne olarak kabul edildiği için Oğuzlar, savaşçı yiğitler olarak onu silahlarının yanlarına asarlarmış⁴⁴⁸. Düşmanlarının ellerinde Kopuz gördüklerinde ise Dede Korkut'un sazına olan saygılarından dolayı düşmana dokunmazlarmış. Hatta bazı rivayetlere göre, ölümün Kopuzdan korktuğu için Korkut Ata'ya yaklaşmadığı anlatılmış. Kopuzdaki tılsımın sesinden dolayı, ölüm gelmesi durumunda Kopuz sesinin susmasını beklerlmiş. Başka bir anlatıya göre ise, Kopuzun Korkut

⁴⁴⁷ Beydili, Celal, *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*, 318.

⁴⁴⁸ Kurt, "Alevi-bektaşî cemlerinde 'deste bağlama' geleneği ve 'bağlama' adının kaynağı".

Ata'nın mezarının başında yıllarca hüznü sesler çıkar-
dığına inanılmış⁴⁴⁹.

Ozanlık geleneği ve Kopuz'a duyulan saygıyı anlatan bir hikayede, bir beyin iki oğlu bulunmaktadır. Büyük oğlu olan Egrek, hiç savaşmadığı için insanların alay ettiği birisidir. Bu duruma dayanamayan Egrek, yanına adamlarını alarak savaşıma karar verir. Savaş sırasında kazandığı ganimetleri fakirlere dağıtarak sevgi ve saygı kazanır. Ancak bir gün esir düşer ve zindana hapsedilir. Bunun üzerine kardeşi Segrek, ağabeyini kurtarmak için çabalar. Ancak babası izin vermez ve onu hemen evlendirerek ayağının bağlanmasını sağlar. Segrek, gerdek gecesinde kılıcını aralarına koyarak eşyle uyur ve ona ağabeyini kurtarmaya gideceğini, eğer bir yıl içinde geri dönmezse serbest olduğunu ve dilediği kişiyle yeniden evlenebileceğini söyler. Segrek yola çıkar ve birçok engeli aşar, düşmanlarını birçoğunu yenerek ilerlemeyi başarır⁴⁵⁰.

Geri kalan düşmanları Segrek'i yenemeyeceklerini anladıklarından kardeşi egrek'i zindandan çıkararak onun üzerine saldırtırlar. Egrek, kardeşini bir mağarada uyurken bulur ve tam onu öldürecekken, başucunda asılı duran bir Kopuz fark eder. Kopuzu eline alıp çalmaya başlar ve bu sırada kardeşi uyanır, kılıcını çeker ve şunları söyler: "Dedem Korkut ve abim Egrek adına, Kopuz çalmasaydın seni öldürürdüm" der. Kardeş olduklarını anlamaları üzerine beraber Kopuzu çalmaya başlarlar⁴⁵¹.

⁴⁴⁹ Beydili, Celal, *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*, 319.

⁴⁵⁰ Gültepe, *Türk mitolojisi*, 370.

⁴⁵¹ Gültepe, 370.

Bu hikayenin başka bir versiyonunu da babamdan dinlerdim hep küçükken.

Yukarıdaki hikaye, bir Kopuzun veya sazın ne kadar değerli olduğunu ve Ozanlar için ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Kopuz, bu hikayede küslükleri ve düşmanlıkları sona erdirebilecek bir araç olarak kullanılmıştır. Ozanlık geleneği ve müziğin gücü sayesinde, insanlar arasındaki anlaşmazlıklar çözülebilir ve barış sağlanabilir. Kopuzun varlığı, insanların birbirlerini anlamalarını ve birlikte hareket etmelerini sağlayabilir. Bu hikaye, Kopuzun sembolik değerini ve Ozanların toplumsal birliği teşvik eden rolünü anlatmaktadır.

Naili'nin eserinde, "Aybek oğlu Abdullah'ın oğlu Eubekir" adlı bir tarihçinin, Kıpçak kökenli biri olduğu belirtilir. Bu tarihçi, Arapça yazdığı iki eserinde, ilk insanın yaratılışı ve onun soyundan gelen Türklerin ortaya çıkışı ve yayılışıyla ilgili önemli bilgiler sunar. Ayrıca Oğuzların destan geleneğini anlatan bir kitapları olan "Oğuzname" adlı bir kitaptan bahseder. Naili'nin aktardığı bilgilere göre, Kopuz eşliğinde çalınan sözlü hikayeler arasında, Basat'ın Tepegöz ile yaptığı savaşın anlatıldığı bir öykü yer alır. Bu hikaye, Dede Korkut kitabında anlatılan versiyonundan biraz farklı bir şekilde Oğuzname adlı kitapta yer alır. Bu da gösteriyor ki Türk mitolojisi ve destan geleneği, farklı kaynaklarda ve farklı versiyonlarda aktarılmıştır⁴⁵².

Kaşgarlı Mahmud'un "Divan-ı Lügat-it Türk" adlı eserinde, "qopuz, Kopuz; uda benzer bir çalgı" şeklinde bir

⁴⁵² Boratav, Pertev Naili, *100 soruda türk halk edebiyatı* (Gerçek Yayınevi, 1969), 47.

tanımlama yapılır⁴⁵³. Bu tanım, Kopuzun Türk müzik geleneğinde önemli bir enstrüman olduğunu gösterir. Ayrıca, Sümer dilindeki "balag" terimi müzik aletini ifade etmek için kullanılırken, Akadca dilinde ise "Ballagu" olarak adlandırılır⁴⁵⁴. Bu da gösteriyor ki müzik aletlerinin isimleri ve tanımları farklı dillerde ve kültürlerde çeşitlilik göstermektedir.

Yine çivi yazılarından öğrendiğimiz kadarıyla, tanrılar için adanmış olan altmıştan fazla dizeden oluşan ilahi ya da şarkı eserinin, uzun bir balag ile yapıldığını aşağıdaki mısralar gibi anlatır⁴⁵⁵.

“Uğultun kabaran bir nehrin uğultusuna benzer,
Müzik olur, hükümdar Enki için!
Aziz konutunda hoş biçimde çınlar
Algar, balag, algarsurra
Harhar, sabitum, miritum ezgilerle doldururlar
Tatlı sesli balag ile”⁴⁵⁶.

Arkaik çağlardaki toplumlarda, insanlar cansız nesneleri de tanrısal bir nitelikte betimleyebilirler. Örneğin, tuğla tanrısı olarak bilinen "Kulla" gibi, balag içinde birçok müzik aletini içeren bir tanrının varlığı⁴⁵⁷ da oldukça doğal görünmektedir. Bu tür inanışlar, insanların çevrelerindeki nesneleri ve varlıkları tanrısal güçlerle ilişki-

⁴⁵³ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugati't Türk*, çev. Seçkin Erdi ve Serap Tuğba Yurteser (Kabalıcı Yayınevi, 2005), 440.

⁴⁵⁴ Ali Narçın, *A'dan Z'ye Sümer*, 1. bs (Ozan Yayıncılık, 2007), 70.

⁴⁵⁵ Samuel Noah Kramer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, çev. Hamide Koyukan (Kabalıcı Yayınevi, 2000), 172.

⁴⁵⁶ Jean Bottero, *Mezopotamya Mitolojisi*, çev. Alp Tümer Tekin (İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 159.

⁴⁵⁷ Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya dinlerine giriş*, 2013, 21.

lendirdiği bir düşünce sistemini yansıtır. Cansız nesnelerin de bir tür ruha veya ilahi bir güce sahip olduğuna inanılır ve onlara tapınılabılır.

Ulusların sanatı, kültürel unsurları, estetik anlayışları ve geçmişten taşıdıkları ortak yaşam deneyimleri doğrultusunda şekillenir ve gelişir. Her milletin sanatı, ihtiyaçları ve yaşadığı coğrafyanın etkisiyle şekillenir ve kendine özgü bir kimlik kazanır. Ancak aynı kökenden gelen milletler arasında ortak noktaları bulunan sanat, özellikle de müzik ve müzik aletleri, insanları birbirine yakınlaştıran özel bir güçtür. Türk halkları arasında da müzik ve müzik aletleri konusu, ortak bir paydada buluşur⁴⁵⁸.

Dünyanın herhangi bir yerindeki milletin, kendi özgün melodileri ve milli sazları bulunur. Bu sazlar, milletlerin efsanelerinde, destanlarında ve kültürel miraslarında yer alır. Kopuz da bu sazlardan biridir ve Orta Asya'daki ilk haliyle günümüzde Anadolu'da çalınan sazlar arasında benzerlikler taşır. Türk Bahşı Ozanlarının destanları anlatırken ve dini törenlerde kullandıkları en eski müzik aleti olan Kopuz, Türk diline mensup olan tüm boylar ve kavimler tarafından kullanılan bir enstrümandır. Kopuz, tarihsel süreçte evrim geçirse de kökeni aynıdır⁴⁵⁹.

Türklerin tarih boyunca yaşadıkları bölgelerden Orta Asya'ya kadar, kültür ve sanat önemli bir yer tutmuştur. Ortak kullanılan enstrümanlar, doğal olarak ortak bir kültür ve müzik anlayışının oluşmasına katkıda bu-

⁴⁵⁸ Minavarkızı ve Turan, "Türk halklarının folklorunda müzik aletleri ve onlarla ilgili mitik anlatılar".

⁴⁵⁹ Minavarkızı ve Turan.

lunmuştur⁴⁶⁰. Kopuz, Türk kültüründeki yerini olağanüstü büyüleyici sesiyle ve etkileyici tınısıyla sağlamıştır. En eski Ozanlardan Kam-Şamanlara kadar, Kopuz kültürel birikimi koruyan ve aktaran bir müzik enstrümanı haline gelmiştir⁴⁶¹.

Kopuz, çeşitli önemli görevleriyle birlikte, hastalıkların tedavisinde kullanılması, dini törenlerin ve destanların anlatımındaki rolüyle de büyük bir öneme sahiptir. Bu enstrüman, Türk kültüründe ulusal mirasın korunmasında da önemli bir unsurdur. Türk kültürü, ortak bir dilin yanı sıra ortak müzik ve sanatla da ifade edilir ve bu da mirasın korunmasında önemli bir rol oynar. Ayrıca Kopuz, dini törenlerde ve destanların anlatımında da önemli bir role sahiptir. Türk toplumunda, Kopuz çalma geleneği dini ritüellerin bir parçası haline gelmiş ve bu enstrüman, manevi deneyimi güçlendirmek ve dini hikayeleri anlatmak için kullanılmıştır. Destanlar, Kopuz eşliğinde söylenmiş ve bu enstrüman, kahramanlık hikayelerinin anlatımında önemli bir rol oynamıştır⁴⁶².

Toplumsal hafızanın canlı kalabilmesi için, ritüeller, söylenceler ve diğer kültürel unsurların sürekli tekrarı gereklidir. 1950 yıllarında Sovyet iktidarı, Kanbar Türküleri ve diğer kültürel müzikleri kendi ders kitaplarından

⁴⁶⁰ Bayram Akdoğan, "Türk din musikisinin anadolu' da doğuşu ve tarihi seyri hakkında bazı mülahazalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44, sy 1 (01 Nisan 2003): 355, https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000140.

⁴⁶¹ Bülent Akın, "Kopuzdan 'telli kur'an'a türklerde sazın kültürel serüveni ve kutsallığı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 20, sy 1 (2020): 135-62, <https://doi.org/10.32449/egetdid.725904>.

⁴⁶² Minavarkızı ve Turan, "Türk halklarının folklorunda müzik aletleri ve onlarla ilgili mitik anlatılar".

çıkartarak halkın hafızasında kalmaması için mücadele verilmesine rağmen, Kazaklarda halk kahramanı olarak gönüllerde ve hafızalarda yaşamaya devam etmiştir⁴⁶³.

Alevi toplumunun kültürü, inançları ve ritüelleri, bugüne kadar unutulmadan ve kaybolmadan gelmesinde büyük bir rolü olan kişilerden biri de halk Ozanlarıdır. Elleri-deki bağlamalarıyla, yaşamış birçok halk efsanesini ve daha birçok hikayeyi anlatarak, Alevi toplumunun belleğini oluşturmuşlardır. Bu Ozanlar, usanmadan ve kararlılıkla Alevi toplumunun mirasını aktarmışlardır.

Müziğin doğrudan duygularla bağlantılı olduğundan yola çıkarsak, “olaysal hafızanın duygularla ilişkili olduğu”⁴⁶⁴ beynin hafıza merkezi olan Hipokampus’un⁴⁶⁵ hasar görmesi dahilinde bile beynin müzikle icrasının⁴⁶⁶ kopmadığını bilimsel kanıtlardan biliyoruz.

Son olarak Halk Ozanlarının birer türkücü yahut hikaye ve benzeri olan efsane anlatıcıları olmadığını belirtmek isterim. Çünkü halk Ozanlarının çabaları, Alevi ve diğer toplumların kültürel zenginliğini ve direncini göstermektedir. Onlar, adeta yaşayan bir köprü olarak geçmiş bugüne taşımış ve gelecek nesillerin bu mirasa sahip çıkmasını sağlamışlardır. Bu nedenle, Alevi toplumunun halk Ozanlarına olan minnet ve saygısı büyüktür, çünkü onlar, toplumun kolektif hafızasının ve kimliğinin koruyucuları olmuşlardır.

⁴⁶³ Minavarkızı ve Turan.

⁴⁶⁴ Kolektif, *Psikoloji Kitabı*, çev. İakşe Emel (Alfa Yayınları, 2012), 195.

⁴⁶⁵ V S Ramachandran, *Beyindeki hayaletler*, çev. Levent Öztürk, 6. bs (Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2016), 39.

⁴⁶⁶ Michael Peterson vd., *Akıl ve İnanç / Din Felsefesine Giriş*, çev. Rahim Acar, 5. bs (Küre Yayınları, 2015), 373.

Yukarıdaki satırlara bağlı olarak **“Zakirlerin ve ozanların Alevi toplumunun hafızaları diyebiliriz.”**

Aşık Hüdai’de aşağıdaki dizelerden müziğin ve muhabbetin Alevi toplumu için ne denli önemli olduğunu şu ifadelerle dile getirir;

**Hakir görmeyiz insanı
Cümlemizin birdir canı
Şiir, müzik Hak lisanı
Çalar söyler usanmayız**

**Hüdai'yim Hüda'mız var
Pir elinden bademiz var
Muhabbetten gıdamız var
Ölüm ölür biz ölmeyiz.**

Hüdai

CEM ERKANI VE ÇERAĞ

Bektaşî-Alevî inancının en önemli dini inanç ritüellerinden biri Cem ayinidir. Bu ayin, topluluk halinde gerçekleştirilen ve Alevî inancının temel unsurlarını içeren bir ibadet ve paylaşım etkinliğidir.

Cem ayini, genellikle bir Cem evinde veya özel olarak düzenlenen mekanlarda gerçekleştirilir. Ayinin başlamadan önce, çerağın uyandırılmasıyla başlar. Çerağ, yakılan bir ışık kaynağıdır ve Alevî inancında önemli bir simge taşır. Çerağın ışığı, ruhani bir bilgeliği temsil eder ve cehaletten uyanmayı, aydınlanmayı ve karanlığı aydınlığa çevirmeyi simgeler.

Alevî inancında ışığın kutsallığına inanılır. Evrenin varoluş sebebinin başlangıcı olarak görülür ve her şeyin ışıktan evrimleşerek var olduğuna inanılır. Bu nedenle, ışık Hak'tır, varlıktır ve delildir. Çerağ, bu ışığın bir tecellisi olarak kabul edilir ve gerçek olarak kutsanır.

Cem ayini sırasında çerağın üflenerek söndürülmesi, Alevî mistik düşüncesine uygun değildir. Bu nedenle, çerağın söndürülmesi yerine çerağı "sıretmek" denir. Cem ayini bitiminde sıredilen çerağ, ayinde olan bitenlerin, öğretilerin ve deneyimlerin başkalarına veya kötü niyetli kişilere açıklanmaması gerektiği düşünülür. Bunun sebebi, Cem ayininde yaşanan deneyimlerin kişisel ve mistik nitelikte olduğu ve başkalarının bunu anlaması için kendi deneyimlerini yaşaması gerektiğine inanılmasıdır.

Böylece, çerağın uyandırılması ve ışığının korunması, Alevî inancının önemli bir ritüeli olarak görülür. Işık,

bilgelik, aydınlanma ve kutsallığı temsil ederken, çerağ da bu ışığın somut bir simgesidir. Cem ayini, topluluğun bir araya gelerek ibadet etmesi, paylaşması ve spiritüel deneyimlerini yaşaması için kutsal bir ortam sağlar⁴⁶⁷.

Çerağ⁴⁶⁸ uyandırma ritüeline köken olarak baktığımızda birçok Orta Asya Türk ve Mezopotamya inancının içinde çerağ yakmaya benzer ritüeller olduğu bilinse de en çok Şaman ayinlerinde ateşin yakılması, Dedenin ya da Şamanın önünde⁴⁶⁹ kopuz çalınarak dans edilmesi,⁴⁷⁰ çerağ uyandırma ritüelinin eski Türk inancında var olduğu, artık günümüzde tartışması bile yapılmamaktadır.

Alaaddin Keykubat döneminde, Seyyid soyundan geldiğini iddia eden kişilere belgeler dağıtılarak Anadolu Aleviliği içine İslami hurafelerin girdiği ifade edilebilir. Bu nedenle, günümüzde hala birçok Dede'nin Seyyid soyundan geldiğini belirtmesinin altında bu etki yatmaktadır. Eğer böyle bir etki olmasaydı, Arap kültürü ve İslam dini ateş yakma, kadın ve erkeklerin birlikte Cem törenleri düzenleme, saz eşliğinde dans etme ve Semah döndürme gibi uygulamalara kesinlikle izin vermezdi. Çünkü bu tür uygulamalar, tanrının tecellisine dair hurafelere yol açabileceği düşüncesiyle kabul edilemez.

⁴⁶⁷ Derya Sümer, "Alevi-Bektaşî miraç söyleminden cemin simgesel temsillerine hakk'ın birlik bilinci", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sy 57 (2011).

⁴⁶⁸ Abbas Ulusoy, *Alevilikte sultan hızır samit ocağı* (İmla Kitap Yayınları, 2016), 105.

⁴⁶⁹ Ülger Gözde, "Tapınma ritüeli ile ibadet mekânı arasındaki ilişkinin göstergebilimsel bağlamda okunması: Cemevi Yapıları" (Fen Bilimler Enstitüsü, 2013), 62.

⁴⁷⁰ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Bektaşî şairleri ve nefesleri*, 2. bs, c. 1-2 (İstanbul Maarif Kitaphanesi, 1944), 112.

Tarihe bakacak olursak, Kanuni Sultan Süleyman döneminde saz çalma ve deyişler söyleme nedeniyle birçok insan öldürülmüştür. Ebussuud Efendi gibi dini otoritelerin, şairler ve müzik yapanlar hakkında olumsuz vaazlar verdikleri de bilinmektedir. Ancak Alevilikte Ozanlık ve şairlik, son derece kutsal bir yere sahiptir⁴⁷¹.

Cem ayinleri, Alevi toplumunun bir araya gelerek sözlü geleneği yaşattığı ve kendi kültür ve inançlarını öğrendiği önemli iletişim araçlarından biridir. Bu ayinlerde gerçekleştirilen ritüeller ve sözlü anlatılar, Alevi toplumunun tarihini ve kültürel mirasını aktarma sürecinin temelini oluşturur⁴⁷².

Sözlü geleneğin Alevi-Bektaşî kültürünü zaman içinde biraz da olsa deformasyona uğrattığını ifade etmek isterim. Bu deformasyonun nedenleri arasında bazı ritüellerin zamanla unutulması ve başka kültürlerle etkileşim sonucu karışması yer alır. Alevi-Bektaşî toplumu, İslam'ı kabul etmesiyle birlikte kendi eski inançlarını İslam'a uyarlamak zorunda kalmıştır.

Bu uyarlama süreci, bazı Alevi-Bektaşî inanç ve pratiklerinin İslami unsurlarla birleşmesine yol açmıştır. Örneğin, Peygamber Muhammed'in Miraç'a yükselme olayı, İslam öğretileriyle bağlantılı olarak Alevi-Bektaşî inancında da yer bulmuştur. Ancak doğrudan bir ifade olarak Kur'an'da Peygamberin Miraç'a yükselmesine ilişkin hiçbir açıklama bulunmamaktadır.

Hız. Muhammed'in göğe yükseldiği Miraç gecesinde bindiği kısırağın adı olan Burak ismi, eski Türklerdeki ef-

⁴⁷¹ Birdoğan, *Anadolu aleviliğinde yol ayırımı*, 185.

⁴⁷² Sümer.

sanenin birinde geçen Barak ismi ile karıştığı söylence-ler arasındadır⁴⁷³.

Miraç olayının, eski Türk inancında Şamanlar olarak bilinen eski Kam-Ozanların dini törenlerde trans haline geçerek kendilerini öteki aleme yükselttiği ve oradaki ruhlarla iletişim kurarak aracı bir rol üstlendiği inancıyla neredeyse aynı olduğunu söyleyebiliriz. Alevi-Bektaşî Cem ayinlerinde deyişler ve gülbanklar eşliğinde dö-nülen Semahlar, tamamen mistik bir inancı yansıtırken, deyişlerin ve gülbankların içinde gizlenmiş kültürel kod-lar, Alevi öğretisinde önemli bir rol oynamaktadır.

Bu durumun en açık örneği, Sünni anlayıştaki Miraç ile Alevi anlayışı arasındaki belirgin farklardan biridir. Cem ayini, tamamen eski Türk geleneğine dayalı olarak şe-killenmiştir ve Alevi-Bektaşîler tarafından uygulanmak-tadır. Cem ayininde gerçekleştirilen Semah dönüşleri, Alevi-Bektaşî inancında derin bir mistik anlam taşır. Bu ritüelde, dervişler müzik eşliğinde dönerek transa ge-çerler ve bu durumda kendilerini ruhani bir deneyime açarlar. Bu, Şaman inancındaki trans haliyle benzerlik gösterir ve eski Türk kültüründeki Şamani uygulamalar-la bağlantılıdır⁴⁷⁴.

Cem ayininde on iki sayısının kullanılmasının sebepleri arasında eski Türklerin ve Çinlilerin kullandığı 12 hayvan-lı takvim ve astrolojik inançları yer alır⁴⁷⁵. Eski Türkler, göğün Altın veya demir bir kazık etrafında döndüğüne inanırlarmış. Bu inanç doğrultusunda, yılların her 12.

⁴⁷³ Roux, *Türklerin ve moğolların eski dini*, 163.

⁴⁷⁴ Sümer, "Alevi-Bektaşî miraç söyleminden cemin simgesel tem-sillerine hakk'ın birlik bilinci".

⁴⁷⁵ Neslihan Alantar, *Mistik bilim* (Sınır Ötesi Yayınları, 2013), 118.

ayının belirli bir gününde bin mum yakarak ayin yapma gelenekleri olduğunu mitolojilerden bilinmektedir⁴⁷⁶.

12 sayısının Ehlibeyt adı altında on iki imam olarak kodlanması, aslında Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin soyundan gelen imamların sınırlı sayısı ile ilgili bir deformasyondur. Sözlü geleneğin etkisiyle zamanla bazı inanç ve ritüeller değişmiş veya unutulmuş, bu da on iki imamın ön plana çıkmasına ve diğer imamların göz ardı edilmesine yol açmıştır. Gerçekte, Hz. Muhammed ve Hz. Ali soyundan gelen yüzlerce imamın olduğu unutulmamalıdır⁴⁷⁷. On iki sayısı, pek çok uygarlık ve inanç sistemi içinde önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, Sümerlerde on iki gezegen inancı vardı ve bu gezegenlere özel bir anlam atfediliyordu. Aynı şekilde, Hz. İsa'nın on iki havarisi ve Yunan mitolojisindeki on iki tanrı da dikkate değer örneklerdir. Herakles (Herkül) efsanesinde de on iki görevi yerine getirmesi gerekmekteydi, bu da on iki sayısının sembolik önemini vurgulayan bir hikayedir⁴⁷⁸.

Kutsal kitaplarda da on iki sayısı ile ilgili pek çok referans bulunmaktadır. Örneğin, Bakara Suresi 60. Ayette Musa'nın asasını yere vurarak on iki pınarın fışkırması⁴⁷⁹ yahut Tevrat'ta geçen "İsmail konusunda dediklerini işittim. Evet, ona bereket vereceğim, onu çocuklar sahibi edeceğim ve soyunu alabildiğine çoğaltacağım. Soyundan on iki bey çıkacak ve onu büyük bir millet yapaca-

⁴⁷⁶ Esin, Emel, *Türk kozmolojisine giriş*, 41.

⁴⁷⁷ Sümer, "Alevi-Bektaşî miraç söyleminden cemin simgesel temsillerine hakk'ın birlik bilinci".

⁴⁷⁸ "12 sayısının gizemi", 06 Kasım 2022,

<https://bilgiherseydir.com/haber/2468/12-sayısının-gizemi.html>.

⁴⁷⁹ Yazır Elmalılı H., *Kur'an-ı Kerim*, 2019, 2/60.

ğım”⁴⁸⁰ der. 12 sayısı, on iki İmam olarak Alevi inancının içinde yer alması, bu sayının kutsal ve sembolik bir değeri olduğundan başka bir şey değildir.

Cem ayini, tasavvuf anlayışına göre, insanların Hakk'ın birlik bilinci altında bir araya gelerek bir bütünü temsil etmesiyle aynı öneme sahiptir. Bu sebeple, Cem ibadeti ve Miraç vurgusu, kişinin bireysel benliğinden vazgeçerek Hakk'ın bütünlüğüne ve birliğine erişmeyi ifade eder. Bu süreçte, "Benliğin yok edilmesi" yerine birliğin ve beraberliğin oluşturulması önemlidir. Eski Türklerin gerçekleştirdiği törenler genellikle gece saatlerinde yapılmıştır. Bu törenlerde kadınlar, erkekler ve çocuklar bir araya gelerek dolu adı verilen içki içmiş ve semah adı verilen dansları gerçekleştirmişlerdir. Bu danslar, ritüellerin önemli bir parçası olmuştur⁴⁸¹.

Törenlerde Post'a oturan Kam-Ozanlarının varlığı da vazgeçilmezdir. Ayrıca, her dini ayinde ateşin yanması da çok önemli bir unsurdur. Birlikte değerlendirdiğimizde, Alevi dini inancının ritüellerinin diğer inanç sistemlerinde benzerlerine rastlamadığını açıkça görebiliriz. Törenlerin gece yapılması, içki içme, semah dönme ve ateşin yanması gibi unsurlar, Alevilikte özgün bir şekilde uygulanan ritüellerdir. Bu ritüeller, Alevi inancının köklerini eski Türk inancına dayandıran ve zaman içinde İslam etkisiyle dönüşüm geçiren bir geleneğin bir parçasıdır⁴⁸².

⁴⁸⁰ *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil*, 2. bs (American Bible Society/ Yeni Yaşam Yayınları, 2002), 17/20 Başlangıç.

⁴⁸¹ Fuat Bozkurt, *Aleviliğin toplumsal boyutları*, 2. bs (Tekin Yayınevi, 1990), 89.

⁴⁸² Bozkurt, *Aleviliğin toplumsal boyutları*, 89.

Cem ayininde, Vahdet-i Vücut anlayışıyla birlikte tanrısal bilgiye ulaşma deneyimi yaşanır. Bu ayinde, hakikate ermişliği simgeleyen çerağın ışıkla ilişkilendirilmesi önemlidir. Çerağ, Hakikate erişmede bir rehber ve sembol olarak kabul edilir. Aynı şekilde, süpürgeci olarak adlandırılan kişi de varoluşun kaynağı olan nurdan gelir ve Cem ayinine katılanların nefislerinde kalan enerjiyi sembolik olarak Hakk meydanından arındırır⁴⁸³.

Vahdet-i Vücûd anlayışıyla ilgili bakın Nesimi ne demiş;

**“Hak Taalâ varlığı Âdemdedir,
“Ev anındır, ol bu evde demdedir,
“Bilmedi Şeytan bu sırrı gamdedir,
“Ol sebepten ta ebed matemdedir”⁴⁸⁴**

Seyyid Nesimi.

Günümüzün Türkçesi;

Hak Teâlâ'nın varlığı Âdem'dedir,
Evin içindedir, o evde dem dedir,
Şeytan bu sırrı bilmez, gam dedir,
Bu sebepten sonsuza dek matemdedir.

Fuad Köprülü'nün Türk edebiyatı ve eski Türklerin geleneği üzerine yaptığı araştırmalar, özellikle Alevi-Bektaşî izlerini incelemesi açısından büyük önem taşımaktadır. Alevi Cem'i ve eski Türklerin dini törenlerinde toplanan kadınlar ve erkekler, Kam-Ozanların liderliğinde bir araya gelir, içkiler içilir ve birlikte danslar

⁴⁸³ Sümer, “Alevi-Bektaşî miraç söyleminden cemin simgesel temsillerine hakk'ın birlik bilinci”.

⁴⁸⁴ Ögel, *Türk mitolojisi*, 1989, 1:478.

edilirdi. Bu konuda yeterli delillere sahip olması, Burhan Oğuz'un eserinde belirtilmiştir. Ayrıca, İslam'ı benimsedikten sonra bile Cem ayini törenlerinin Baba İlyas ve Ahmed Yesevi'nin toplantılarında aynen devam ettiği bilinmektedir. Bu nedenle, dönemin uleması tarafından denetlendiği ve kontrol edilen kişilerin dışarıya çıkarıldığı da bilinmektedir⁴⁸⁵.

Çığ'ın yaptığı kapsamlı Sümer araştırmalarında dikkat çeken ilginç bir bilgi ortaya çıkıyor. Alevilerin Cem ayinine başlamadan önce Cem yapılacak yerin temizlenip düzene sokulması gerektiğini, aynısının Sümerlerde de geçerli olduğunu belirtiyor. Çeşitli yemeklerin hazırlandığını, içki ve tütsülerin kullanıldığını ve en önemli detayın ise bu törende görevli olan on iki kişinin katılımı olduğunu ifade ediyor. Cem törenlerine eşlik eden müzik aleti olan bağlamanın Zakirler tarafından çalınması, Sümerlerde de müzisyenlerin çalması ve müzik aletine "Balag" adının verilmesi, Bağlama ile Balağ'ın ne kadar benzer olduğunu fonetik olarak gösteriyor. Çığ, belki de Sümerlerin içinde çok eski bir Türk kavmi yaşadığını da ima ediyor. Diğer önemli bir unsur ise şehrin kralının gördüğü rüya üzerine bir tapınak yaptırması ve yine aynı şekilde bu Tanrı evinin yapımında on iki kişinin yer alması benzerliğidir. Bu benzerlikler oldukça düşündürücüdür⁴⁸⁶.

Kam-Ozanlar, aynı zamanda dini liderler oldukları için kadın, erkek ve çocukların katıldığı dini törenleri yönetirler ve şarkılar söylerler. Ayrıca def ve benzeri müzik aletlerinin çalınması da bu törenlerde gerçekleşir. Bu-

⁴⁸⁵ Oğuz, *Türk halk düşüncesi ve hareketlerinin ideolojik kökenleri* 3, 3:20-21.

⁴⁸⁶ Tülay Gürdal, "Son sümer kraliçemiz muazzaz ilmiye çığ ile söyleşim -2- hitlerin katlettiği Yahudiler...", t.y.

günkü Alevi-Bektaşî Cem ayininde bu izlerin nereden geldiği açıkça görülebilir⁴⁸⁷.

İnan'ın belirttiğine göre, eski Türk ayinlerinde Kam-Ozan'ının bulunması şarttır ve kurbanın olması, kanlı veya kansız olması fark etmeksizin gereklidir. Bu durum, Alevi Cemlerinde de kurbanın zorunlu olduğu anlamına gelir⁴⁸⁸.

Alevilerce çok sık kullanılan yedi ulular yani yedi bilge kişi, daha önce de bahsedildiği gibi ilahi bir güç tarafından hikmete erdirilmiş kişiler olduklarına inanılır. Bu yedi ulular için birkaç değişik söylemler vardır;

“(1) Yedi Yalvaç: Kendilerine özel görevler verilmiş (erenler) peygamberler. Halk inancında bunların her birinin göğün bir katında bulunduğu söylenir.

(2) Yedi Eren: Tanrı dostu olan ve gözlerden uzakta yaşayan yedi kutlu kişi. Onların hürmetine dünyanın yok olmadığı, ayakta durduğu inancı yaygındır.

(3) Yedi Ozan: Ölümden çekinmeden doğruyu söyleyen kişilerdir. Özellikle Alevi inancında önemi olan bir kavramdır. Kökeni İslamiyet öncesi dönemlere kadar uzanır. Yedi kişinin bir araya gelmesi anlayışı Türk ve Moğol mitolojilerinde değişik biçimlerde ortaya çıkar. Örneğin; Türklerin "Yeteğen" (Yediler) olarak bildikleri Büyükayı takımıyıldızındaki yedi yıldızla Moğollar "Yedi Bilge" veya "Yedi Yaşlı" derler⁴⁸⁹.” Görüldüğü gibi semboller ve rakamlar, farklı yerlerde ve değişik kültürlerde uygulansa da, sonuç olarak bütün dünya halklarının bildiği ortak bir hafızadan beslendiği anlaşılmaktadır.

⁴⁸⁷ Melikoff, İrene vd., *Tuttum aynayı yüzüme ali göründü gözüme*, 49.

⁴⁸⁸ İnan, Abdülkadir, *Şamanizm*, 97.

⁴⁸⁹ Uslu, *Türk mitolojisi*, 338.

SEMAH

Bilindiği gibi, Semah ritüeli özellikle Alevilik-Bektaşılık inancının bir parçası olan dini bir pratiktir. Semah ritüelini incelediğimizde, tamamen Orta Asya Türk inancı ve kültürünün günümüze kadar taşındığını görüyoruz. Kam-Ozanlarının gerçekleştirdiği dini ayinlerdeki motifler ve ritüeller, ortak bir geçmişin ürünü olup Alevilik'in kültürel tarihine bakıldığında, Türklerin eski inanç ve kültürleriyle tamamen örtüşmektedir.

Gezginci bazı Çinli tüccarların ve şairlerin eski Türklerde kızların döne döne dans ettiklerini şu ifadelerle belirtiyorlar; “Döne döne raks eden yabancı kızlar. Gönlünüz sanki bir saz, elleriniz sanki birer dümbelek, sazlar ve dümbelekler çalınca kollarınızı açtınız. Döne döne durmadan dönerek, kar fırtınası gibi tek ayak üstünde sola ve sağa hiç durmadan bin kere döndünüz, on bin kere döndünüz”. Başka bir Çinli Şair ise; “güzde daldan düşüp titreyen yaprak gibi, kış rüzgarlarına tutulup döndüler. Sanki gök kuşağı gibi bir hafif kumaş idiler. Gölde fırtınalı bir rüzgâr gibi döndüler”. İfadeleriyle günümüzdeki Semah ritüelini tarif etmektedirler⁴⁹⁰.

Dünyaca ünlü Alman asıllı Radloff, eski Türklerin ve Orta Asya'nın etnografyası, dili ve kültür araştırmalarıyla bilinir. Kitabında eski Şaman (Kam-Ozan) şu şarkısına yer vermektedir.

⁴⁹⁰ Fatma Ahsen Turan, “Şaman ritüellerinden alevi semahlarına esrarlı yolculuk”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sy 56 (2010).

Dolu gibi dönersin,
 Dolu gibi inersin, ·
 Mısırgan Kan'ın soyundan gelirsin,
 Ey atam, Ke Totoy!
 Ayın geldiği sağ taraftan
 Altın bir yazı gelsin,
 Güneş tarafından,
 Gümüş bir yazı gelsin.
 Ayı büsbütün perdelersin,
 Güneşi karartırsın,
 Oniki yüksek basamağınla,
 Oniki çeşit oyununla,
 Sevinç dolu on üç değneğin var⁴⁹¹.
 Sağ kanadını aç! İn, İn, İn
 Sol kanadını bük! İn, İn, İn
 Kanat kemiklerini çek! İn, İn, İn
 Kanatlarınla vur!
 İn, İn, İn
 Kanatlarını salla Yüksek semaya uç! İn, İn, İn
 Ak bulutların üstüne⁴⁹².

Yukarıda şamanın söylediği tamamen bir Semah dönerken söylenen sözlere çok benzemektedir.

Buradan anlaşılacağı gibi, Kam-Ozanların felsefesiyle Semah'ın felsefesi aynı noktada buluşmaktadır. Semah'ın amacı, tanrıya ulaşmada bir aracı ritüel olması ve bu nedenle kuş (Turna) figürlerinin kullanılmasıdır. Bu figürler, göğe yükselmenin ve dolayısıyla tanrıya ulaşmanın sembolüdür. Ayrıca Semah, tanrının huzurunda suçları veya günahları affettirmeyi de amaçlamaktadır⁴⁹³.

⁴⁹¹ Radloff, *Türklük ve şamanlık*, 55.

⁴⁹² Radloff, 63-64.

⁴⁹³ Yörükân, *Şamanizm*, 92-93.

Cinsiyet ayrımı yapılmadan gerçekleştirilen toplu bir davranış biçimi olan Semah, bir tapınma biçimidir. Alevi inancında yer alan tüm söyleysel unsurlar, Semah töreninde birleşerek doğada var olan bazı güçleri ve şekilleri insanın içinde birleştirerek içsel mutluluğu dışa vurma yöntemidir⁴⁹⁴.

Semah dönmeleri, Cem ve Semah ritüellerinde birer çift oluşturarak gerçekleştirilir. Bu ritüellerde içkili, hoşgörülü ve eşitlikçi bir tutum sergilenir. Bu özellikler, tamamen Türklerin eski inançlarını yansıtmaktadır⁴⁹⁵.

Bu anlamda, Alevilik'in dini törenlerinde içkinin kullanıldığını, müzik eşliğinde Semah'ın icra edildiğini, kadınların ve erkeklerin bir arada bulunduğunu başka toplumlarda pek rastlanmadığını belirtmek önemlidir. Arap Şiilerinde de Semah ritüeline nadiren rastlanmaktadır. Ayrıca, Semah'ın Babai ve Bektaşî tarikatlarında geliştiği ve güçlendiği de dikkate alınmalıdır⁴⁹⁶.

Ritüellerde ve Semah'ta gerçekleştirilen sembolik hareketler, tanrı ile insan arasındaki bağı güçlendirerek ruhsal şifanın ve tanrıya yakınlığın ifadesini hatırlatır. Semah'ın başka bir mistik açıklaması ise, çıplak ayakla dönülmesiyle temizlik ve arınma sembolize edilirken, erkek ve kadının Semah esnasında somut yaşamdan ayrılması gerekmektedir. Bu, Semah'ın felsefesinde her insanın bir kâinatı temsil ettiği fikrine dayanmaktadır. Burada önemli bir detayı Musahiplik töreni bağlamında

⁴⁹⁴ Esat Korkmaz, *Bütün yönleriyle alevilik* (Demos Yayınları, 2015), 119.

⁴⁹⁵ Orhan Türkdoğan, *Alevi bektaşî kimliği*, 4. bs (Timaş Yayınları, 2004), 109.

⁴⁹⁶ Burhan Kocadağ, *Doğuda, aşiretler, kürtler, aleviler*, 2. bs (Can Yayınları, 1997), 76.

belirtmek istiyorum. Musahip olacak kişilerin bembeyaz bir kefenle baştan aşağı giyinmeleri gerekmektedir. Bu beyaz elbiseyle Semah dönülür. Kefenin öbür dünya ile ilişkili olduğu düşüncesiyle saklanır ve musahip bireylerinden biri vefat ederse bu kefenle gömülmesi gerekmektedir⁴⁹⁷.

Şarkı söylemek, bir Kam-Ozanının hayatının ayrılmaz bir parçasıdır. Kam-Ozanlar, şarkıların kendilerine enerji ve güç verdiğine, aynı zamanda tanrıların ve ruhların sesi olduğuna inanır. Bu nedenle, Kam-Ozanları, ayinlerde, özel kıyafetlerle birlikte kadınlar, erkekler ve çocukların da katıldığı topluluklarda şarkı söylemeyi ve Bağlama veya Kopuz gibi enstrümanları çalmayı gerektiğini düşünürler⁴⁹⁸.

Hastaları iyileştirmek amacıyla ateş yakılarak etrafında dans eden Kam-Ozanlarının "küşt, küşt, küşt" diye seslenerek ve ayaklarını yere vurarak hastalıkları ve kötü ruhları uzaklaştırma eylemi "küştdepti" olarak adlandırılırdı. Alevi-Bektaşî Semahı ile tamamen aynı olan bu çok eski dini ritüel, çember şeklinde gerçekleştirilir. Ne yazık ki, günümüzde Türkmenistan'da bu ritüel sadece düğünlerde bir eğlence olarak görülüp oynanmaktadır⁴⁹⁹.

Hace Bektaş'ı Veli, Semahın çok kutsal olduğunu ya da ona atfedilen şu sözlerle çok önemli bir konuya dikkat çekmek istemiştir .

⁴⁹⁷ Turan, "Şaman ritüellerinden alevi semahlarına esrarlı yolculuk".

⁴⁹⁸ Turan.

⁴⁹⁹ Halil İbrahim Şahin, "Türkmenistan'da şamanlık/kamlık geleneğinin günümüze yansımaları: 'şaman od' ve 'küştdepti'", *Türk Ulusallararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi* 1, sy 1 (01 Şubat 2013): 183-97, <https://doi.org/10.12992/TURUK37>.

**Haşa ki bizim semahımız oyuncak değildir,
O ilahî bir aşktır, salıncak değildir,
Kim ki semahı bir oyuncak (oyun) sayar,
Mümin deyi namazı kılınacak değildir!**⁵⁰⁰

Semah'ın Alevi inancı için ne kadar önemli olduğunu, en azından Anadolu Aleviliğinin önde gelen isimlerinden biri olan Pir Hacı Bektaş'ın ifadelerinden anlıyoruz. Dolaşısıyla, bu inanca mensup olan kişilerin Semah'ı sadece düğün törenlerinde bir eğlence figürü olarak görmemeli ve Semah'a daha büyük bir önem vermeleridir.

Yukarıdaki benzerliklere bakarak, Şaman törenlerinin genellikle gece yapıldığını, hiyerarşik bir düzenin olduğunu ve sadece Şaman veya eski Kam-Ozan soyundan gelen kişilerin bu törenleri yönettiğini görüyoruz. Ayrıca, bu törenlerde önlerinde secdeye kapanmanın önemli bir ritüel olduğunu belirtmek gerekir. Bu da Alevi Dedelerinin de önünde secde edildiği gibi bir benzerliği ortaya koyar. Tüm bunları bir araya getirdiğimizde, eski Türk gelenekleri ve inançlarıyla tamamen uyumlu bir yapıyla karşılaşırız⁵⁰¹.

Sözlü halk geleneğini sürdüren Dedeler ve Kam-Ozanları, Orta Asya'dayken Kopuz olarak bilinen ayın çalgısını kullanırken, Anadolu'da bu çalgıya Bağlama denilmektedir. Bağlamanın, hem eski Türklerde hem de Alevi toplumunda kutsal bir yeri olduğu ve Dedelerin Cem törenlerinde kullandıkları asanın, aynı zaman-

⁵⁰⁰ Mehmet Dönmez, Hasan Çelik, ve Seda Kırteke, "Aleviliğin ibadet biçimi olan semâhların taşıdıkları içsel anlamlara genel bir bakış", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 7, sy 17 (2019): 220-33, <https://doi.org/10.33692/avrasyad.590627>.

⁵⁰¹ Turan, "Şaman ritüellerinden alevi semahlarına esrarlı yolculuk".

da eski Kam-Ozanların kullandığı asa ile tamamen aynı olduğu da belirtilmelidir. Eskiden bazı yörelerde Dede-lerin üç etekli entari giymesi zaruriydi, ancak zamanla bu zorunluluk yerini serbestliğe bıraktı ve giyilmeme durumu ortaya çıktı. Törene katılan herkesin temiz ve pak elbiselerle gelmesi gerekiyordu. Bu gelenek eski Türklerde de aynen uygulanmaktaydı. Doğu Türkistan Turfan'da bulunan resimler, anlatılanların birer kanıtını oluşturmaktadır. Eski Türklerde ve Alevilerde kurban merasiminde dişi hayvan kesinlikle kurban edilmez. Paylaşım ve tadımlık ise baci elinden olur ve yemeklerin sonunda yapılan dualar, tamamen Şamanlık denilen yani eski Türklerin inancıyla aynı özellikleri taşır⁵⁰².

Anadolu'nun eski ve kadim halkı olan Tahtacılar, iki ocakla ilişkilendirilir. Bunlardan birincisi İzmir Narlıdere'deki "Yanyatır Ocağı" ve diğeri Aydın Reşadiye'deki "Hacı Emirli Ocağı"dır. "Yanyatır Ocağı'nın atası, mezarı Adana'nın Ceyhan ilçesine bağlı Durhasandede Köyü'nde bulunan Dur Hasan Dede'dir. Hacı Emirli Ocağı'nın atası ise, mezarı Gaziantep'in İslâhiye İlçesi'ne bağlı Kabaklar Köyü'nde bulunan İbrahim Sani'dir⁵⁰³.

Tahtacılar, Semah'ı kendi eski dini inançları çerçevesinde bir ibadet türü olarak değerlendirir ve asla Semah'ı bir eğlence şekli olarak kabul etmezler. Tarsus'un Çamalan köyünde Tahtacı Aleviler, düğünlerde Semah yerine kendilerine özgü yöresel "Mengi" adını verdikleri benzer figürleri sergilerler, ancak Semah dönmezler. Ne yazık ki, zamanla gelen değişimler ve metropol ya-

⁵⁰² Yörükân, *Şamanizm*, 91.

⁵⁰³ Ahmet Kuşçi, "Orta toros tahtacıları: tarih kültür ve medeniyet" (Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), iii.

şamının etkisiyle inanç zayıflamaları yaşandığından, Semah bazı yerlerde ve bazı yazarlar ve Dedeler tarafından da sanki bir folklorik uygulama gibi gösterilmektedir. Düğünlerde ve bazı yerlerde adeta bir eğlence dansı gibi sunulduğunu maalesef gözlemlemekteyiz⁵⁰⁴.

Öncelikle şunu vurgulamak isterim ki, diğer inançlardaki ritüellerin (örneğin namaz) oynanmadığını düşünecek olursak, Semah'ın da bir dini ritüel olduğu ve dolaşısıyla Semah'ın oynanmadığı, tam aksine dönüldüğü anlaşılmalıdır. Yüzlerce binlerce aşığın dilinde ve dizelelerinde Semah için dönüldüğü ifade edilmektedir. İslam çerçevesinde değerlendirdiğimizde, müzik eşliğinde dans gibi etkinliklerin hatta resim gibi şeylerin de eğlence olarak kabul edildiğini fetvalar ve fıkıh öğretilerinden biliyoruz⁵⁰⁵. Semah'ın dönülmesine örnek verecek olursak, "Abdal Musa Sultan, üç yüz kadar müridiyle Semah ederek yola koyulur"⁵⁰⁶ veya "Kızıldeli'nin karpısı herkese açıktır, yanına gelenlere himmet ve ihsan eder. Onunla birlikte olan Abdallar Semah döner" gibi ifadeleri örnek olarak sıralayabiliriz⁵⁰⁷.

Bakın, görüldüğü gibi Semah için "dönerlerdi" veya "ederlerdi" denilmektedir. Bazı yerlerde "Semah çekilir"

⁵⁰⁴ Sedat Tamay, "Bir ibadet ritüeli olarak 'semah' ve tahtacı turnalar semahının halk bilimi ve müzik bilimi açısından incelenmesi", *Journal of Alevism-Bektashism Studies*, sy 1 (2009): 163-85, <https://doi.org/10.24082/abked.2009.01.010>.

⁵⁰⁵ Sedat Tamay, "Bir ibadet ritüeli olarak 'semah' ve tahtacı turnalar semahının halk bilimi ve müzik bilimi açısından incelenmesi", *Journal of Alevism-Bektashism Studies*, sy 1 (2009): 163-85, <https://doi.org/10.24082/abked.2009.01.010>.

⁵⁰⁶ Mehmet Hakan Alşan, *Horasan erenleri* (Karakutu Yayınları, 2006), 338.

⁵⁰⁷ Alşan, 516.

derler, ancak asla "oynanır" denmez. Kadın ve erkeğin eşitliğinin de bir kanıtı olan Semah, diğer tarikatlar ve benzeri gruplarda oynanan benzer danslarla karıştırılmamalıdır. Semah, tamamen İslam öncesi eski Türklerin kendilerine özgü bir dans gösterisi olup Alevi inancının da bir dini ritüelidir⁵⁰⁸. Dolayısıyla zevk için dönülmediği unutulmamalıdır. Tahtacı Alevilerinde Semah dönmek isteyen bir kadın, eşinin önüne giderek onu Semah'a davet eder ve kendisi seçer. Bu, kadın erkek eşitliğinin en iyi kanıtlarından biridir, diye düşünüyorum⁵⁰⁹.

Toplumsal belleğin işleyişi iki farklı şekilde gerçekleşir. Birincisi, kökeni göz önünde tutan ve kökensel hatırlama tarzına dayanan bir yaklaşımdır. Bu tür hatırlama, yazılı kültürün olmadığı dönemlerde dil yoluyla aktarılan sözlü gelenek kavramına dayanır. Kökensel hatırlama, törenler, ayinler, danslar, resimler gibi simgeler aracılığıyla gerçekleşir. İkinci olarak, bireyin özel deneyimlerine, yani kişisel yakın geçmişine dayanan biyografik hatırlama tarzı bulunur. Bu hatırlama tarzı, yazılı kültürün olduğu toplumlarda da görülebilir ve sosyal etkileşime dayanır. Biyografik hatırlama, sürekli bir sosyal etkileşimi gerektirir. Kültürel bellek, iletişimsel bellekten farklı olarak kurumsallaşmış bir bellek tekniğidir. Kültürel bellek, geçmişin belirli noktalarına odaklanır ve geçmiş sadece kendisi gibi kalmaz, aynı zamanda sembolik figürlerle ilişkilendirilen anılara yoğunlaşır. Bu figürler, toplumun ortak anılarını ve değerlerini temsil eder⁵¹⁰.

⁵⁰⁸ Metin And, *Oyun ve bugü- Türk kültüründe oyun kavramı*, 3. bs (İstanbul: YKY, 2012), 176.

⁵⁰⁹ Tamay, "Bir ibadet ritüeli olarak 'semah' ve tahtacı turnalar semahının halk bilimi ve müzik bilimi açısından incelenmesi".

⁵¹⁰ Jan Assman, *Kültürel bellek- Eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik*, 2. bs (Ayrıntı Yayınları, 2015), 60.

Özetleyecek olursak eğer, toplumsal bellek kökeni göz önünde tutan kökensel hatırlama ve kişisel deneyimlere dayanan biyografik hatırlama olmak üzere iki farklı şekilde işleyebilir. Kültürel bellek ise geçmişin belirli noktalarına odaklanarak sembolik figürlerle ilişkilendirilmiş anılara yoğunlaşır.

Cem törenlerinde gerçekleştirilen Semahlar, töreni yöneten kişiler, Yazarlar, Zakirler, Kam-Ozanları gibi ritüel ve kültürel bilgiyi taşıyan kişilere "**veri taşıyıcısı**" olarak da adlandırabiliriz. Bu kişiler, insan belleğinin özel taşıyıcıları haline gelmişlerdir⁵¹¹.

Ritüellerin ve kültürlerin bilginin sürekliliğini koruması tam anlamıyla mümkün olmayabilir. Sözlü gelenekler zamanla görsele dayalı hatırlamanın zayıflamasıyla birlikte gerçekliğinden uzaklaşabilir ve hatta deformasyona uğrayabilir. Bu durum artık bilimsel olarak kabul edilmektedir.

Bu deformasyon sonucunda Anadolu insanı, İslami inançlarıyla birlikte kendi arkaik inançlarını ve ritüellerini bir şekilde İslam'ın çerçevesine uygun hale getirerek yaşamaya devam etmiştir. Bu durum, en iyi şekilde Cem törenlerinde (kırklar Cemi) görülebilir. Anadolu insanı, bu törenleri Miraç'a bağlayarak Muhammed-Ali ile ilişkilendirerek göstermiştir.

Bilgi ve kültür aktarımı sürecinde deformasyonun olduğu bir gerçektir. Ancak bu süreçte kültürel sentezlerin ve değişimlerin ortaya çıkması da kaçınılmazdır. Toplamların kültürel ve dini mirası sürekli bir şekilde şekillenir ve dönüşür.

⁵¹¹ Assman, 62.

Kırk kelimesinin Türk kültüründeki önemini Dede Korkut kitabından öğrenebiliriz. Oğuz Beylerinin “Kırk-yiğidi” varmış⁵¹². Bu kırk yiğit, “Türk mitolojisinin hiç kaybolmayan ve değişmeyen bir motiftir”⁵¹³. Bu bize Alevilerde kırklar Ceminin yahut isminin nereden geldiğini hatırlatmaktadır. Hatta Hacı Bektaş, Anadolu'ya ve Balkanlar'a İslamiyet'i yaymak için kırk yiğit savaşçı gönderdiğini ve kırk yiğitlerin komutanı olarak tasvir edildiği de bilgiler arasındadır⁵¹⁴.

Semahların içerisinde bulunan figürlerin anlamlarına geçmeden önce, merak edilen konulardan biri de neden Turna kuşunun semah içerisinde yer aldığıdır. Bunun aslında oldukça basit bir açıklaması vardır. Turna kuşu, Anadolu ve Sibirya gibi Türklerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyalarda yaşayan ve güzel bir görünüme sahip olan bir kuştur. Bu nedenle, semah danslarında Turna kuşunu taklit etmek doğal bir durumdur. Uzun bacakları ve süzülerek uçmasıyla bir balerin gibi görünen Turna, aynı zamanda eski Türk inancında ve Uzakdoğu ülkelerinde ölümsüzlüğü simgeler⁵¹⁵.

Aleviler ve semahlar içerisinde sembolize edilen Turna kuşunun kutsallığı, sonsuz yaşamı temsil ettiği için tercih edilmiştir. Turna kuşu, ölümsüzlük ve ruhani bir

⁵¹² Orhan Şaik Gökyay, *Dede korkut hikayeleri* (Tercüman Gazetesi, 1980), 124.

⁵¹³ Ögel, *Türk mitolojisi*, 1989, 1:501; Ögel, *Türk mitolojisi*, 2002.

⁵¹⁴ Dierl, J. Anton, *Anadolu aleviliği*, çev. Yiğit, Fahrettin (Ant Yayınları, 1991), 48.

⁵¹⁵ Banu Mustan Dönmez, “Türk inançsal halk danslarının figürlerine göstergebilimsel bir bakış: alevi semah figürlerinin anlamları”, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)* 4, sy 7 (2013): 75-79.

yolculuğu sembolize eder. Semah dansları sırasında Turna figürüyle, insanların ruhsal bir yükselişe ve arınmaya ulaşması amaçlanır. Bu nedenle, semahlarında Turna kuşunu taklit eden dansçılar, ruhani bir yolculuğa çıkarak kendilerini arındırma ve yükseltme sürecini simgelerler⁵¹⁶.

Semahların çıplak ayaklarla ve çıplak ellerle dönülmesinin temelinde, orada bulunan insanların birbirleriyle eşit olması ve hiçbir statü farkının olmaması düşüncesi yatar. Cem töreninde herkes eşittir ve semahlar bu eşitlik ilkesini vurgular. Çıplak ayaklarla dans etmek, manevi temizliğin yanı sıra insanların doğal ve sahici bir şekilde bir araya gelmesini, tabiatla bağlantı kurmasını ve aralarında hiçbir ayırım olmadan birlikte hareket etmelerini temsil eder.

Semahlar sırasında ellerin biri kalbin üzerinde diğeri yukarıda tutulması, tanrıyla insan arasındaki özdeşliği ve bağlantıyı simgeler. Bu figür, gönül ve kalple tanrıya ulaşmanın önemini vurgulayacağı gibi, aynı zamanda ellerin açık bir şekilde gökyüzüne kaldırılması, tanrıyı anımsayarak O'na yönelişin sembolüdür. Bu hareket, insanların kendilerini tanrısal bir varlığa açma, duygu ve niyetlerini gökyüzüne yükseltme anlamını taşır.

Semahlar, toplumun içindeki hiyerarşi ve farklılıkları bir kenara bırakarak insanların birbirleriyle eşitlik içinde birleştiği, manevi bir deneyim ve birliktelik halidir. Çıplaklık ve belirli figürler aracılığıyla semahlar, insanların içsel bağlantılarını güçlendirir, manevi derinliklerine

⁵¹⁶ Eliade, *Şamanizm*, 187.

inmelerini sağlar ve birlikte ruhsal bir yolculuğa çıkmalarını temsil eder⁵¹⁷.

Semahlarda avuç içine bakmanın, kendi eline bakan bir insanın aynada kendi yüzünü görmüş olması nedeniyle tanrısal güzelliği görmüş olduğu düşüncesi yatmaktadır. Bir deyişten örnek verecek olursak, Hilmi Dede Baba'ya ait olan şu ifadeler, **“Tuttum aynayı yüzüme, Ali göründü gözüme”** sembolize ederken bir elin yukarı bakarken diğer elin toprağa bakması, Haktan alınanın halka verilmesini ifade eden en samimi figürlerdendir. Ayrıca kolları açıp kapamak ve sekerek yürümek bütünüyle Turna kuşunu taklit etmekten öteye gitmemektedir⁵¹⁸.

Hurufilerin çok sık vurgu yaptıkları "meleklerin bile secde ettiği insan" açıklamaları, Semah ayininde Alevilerin birbirlerine yaptıkları secde de karşılığını bulur⁵¹⁹ ifadesi; insanın yaratılışındaki potansiyeli ve ruhsal yükselişini temsil eder. Semah sırasında Aleviler, birbirlerine yapılan secdeyle eşitliği ve kardeşlik bağını vurgularlar. Bu secde, insanın içindeki ilahi varlığa olan saygıyı ve onun önemini ifade eder. Hurufilerin bu vurgusuyla Semah ayinindeki secde arasında bir bağlantı kurularak, insanın yüce bir varlık olduğu ve içindeki ilahi potansiyeli gerçekleştirmek için çaba göstermesi gerektiği anlatılır.

Son olarak, Semah'ın içten gelen mistik enerjisiyle yüz yüze bakılarak yapılan niyaz hareketi, Hakkın insanda

⁵¹⁷ Dönmez, “Türk inançsal halk danslarının figürlerine göstergebilimsel bir bakış”.

⁵¹⁸ Dönmez.

⁵¹⁹ Fatih Usluer, *Hurufilik* (Topkapı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2009), 574.

olduğunu anlatmak isterken secdenin ise yalnızca insana yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Doğadaki dengeyi koruma anlamında yüz yüze niyaz etmenin kadın-erkek eşitliğinin de en önemli mesajlarından olduğunu ifade etmektedir⁵²⁰.

Eski inanç ve kutsal kültlerin Anadolu'ya uzanan kökenlerinin semahın oluşumunda Turna kuşunun hareketlerini yansıttığı unutulmamalıdır. Semah figürleri sadece estetik bir koreografik gösteri olarak değerlendirilmemelidir. Yukarıda belirtildiği gibi, semahın her bir figürü derin bir anlama sahiptir. Alevi inancının mistik düşüncesine göre semah, **"İnsan-Tanrı-Evren"** üçlemesini özdeşleştirmekten daha fazlasını ifade etmektedir. Bu nedenle, Alevi felsefesinin izlerinin nasıl ve nereden şekillendiği göz ardı edilmemelidir. Semah, Alevilikteki mistik düşüncenin, insanın, tanrının ve evrenin birliğini anlamak için kullanılan bir araçtır. Bu bağlamda, semahın kökleri ve anlamları, Alevi inancının derinliklerine ve felsefesine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır.

⁵²⁰ Dönmez, "Türk inançsal halk danslarının figürlerine göstergebilimsel bir".

SONUÇ

Artık yavaşça sonlara doğru gelirken eklemek istediğim konu, ahiret hesaplaşmasıdır. Onca bilimsel kitaplara ve açıklamalara rağmen insanlar neden hala kıyamet ve yaratılış inancından vazgeçmezler? Aslında nedeni çok basittir: İnsanoğlunun tarihi, kanlı gözyaşlarıyla, haksızlık ve eşitsiz adaletsizliklerle doludur. Güçsüz olanlar, haksızlıklar karşısında çaresiz kalmış ve bu dünyada haklarını almak umudunu yitirmiş insanlar, hıncını ve hakkını ahirete bırakmıştır. Belki de dinleri ayakta tutan tek dayanak budur. Düşünsenize, bu dünyada hesaplaşamayan insanlar dünya genelinde neredeyse yüzde doksanın üzerinde bulunuyor ve hepsi ahirette hesaplarının görüleceğine inanmış, bu inançla teselli bulmuştur⁵²¹.

Pir Sultan'ın;

**“Yorulan yorulsun, ben yorulmazam
Derviş makamından ben ayrılmazam
Dünya kadısından ben sorulmazam
Kalsın benim davam, divana kalsın.”**

Derken bu dünyanın adaletinden ve mahkemesinden ümidini kesmiş ve ahiretteki hesaplaşmaya bırakmıştır. Kutsal kitapları ve geçmiş uygarlıkları tarihsel anlamda incelediğimizde, toplumlar cennet sevincini ve cehennem korkularını kendi istek ve taleplerine göre değerlendirip tarif etmişlerdir. Yaşanan olaylar karşısında bi-

⁵²¹ Ali Demirsoy, *Evrım* (Asi Kitap, 2017), 275.

limsel bir çözüm bulamayan insanoğlu, haklarının ahi-rette tanrı tarafından alınmasını umarak kendini teselli etmiştir. **"Seni Allah'a havale ediyorum"**⁵²² demenin de yegane manası budur.

Sonuç olarak, ritüellerin izleri Aleviliğin eski Türk inancından bugüne kadar geldiğini göstermektedir. Bu süreçte çevre coğrafyaların etkisiyle senkretik bir nitelik kazanmış ve kendine uyan unsurları da içermiştir. Nereden geldiği ve kimler tarafından getirildiği üzerinde fazla durmadan, mevcut durumda oluşmuş olan Anadolu Aleviliği üzerinde odaklanmalıdır. Bu inanç içinde, Kürt veya Türk fark etmeksizin hep birlikte sahip çıkılmalı ve bilimin rehberliğinde yol alınmalıdır. Çünkü Alevilik, artık Türklerin, Kürtlerin ve bu inanca dahil olmak isteyen herkesin ortak değeri haline gelmiş olmalı ve birlikte yaşatılmalıdır.

Bu inancın içinde yer alan bazı eski dogmalardan da kurtulmak gerekmektedir. Örneğin, hâlâ kırsal kesimlerde yaşayan Aleviler ve Dedelerin Cem törenlerini yerde oturarak erkan yürütme direktmeleri gibi gereksiz tutumlar bulunmaktadır. Eskiden evlerde yeterli sayıda masa ve sandalye olmadığından ve yer sıkıntısı olduğundan dolayı insanlar Cem törenlerini geniş bir salonda veya benzeri yerlerde herkesin rahatça sığabileceği şekilde yerde oturarak yapmışlardır. Bu davranışın başka bir anlamı olmadığı gibi, direktmek de anlamsızdır. Örnekler çoğaltılabilir ancak artık bilim ve ilim çağında yaşıyoruz. Hem bu inancı benimseyenlerin hem de bu inancı yaşatanların kendilerini yeterince geliştirmesi gerekmektedir.

⁵²² Demirsoy, 276.

Başka bir önemli nokta ise, bazı kişilerin kendi inancından olmayan kişilerle konuştuğunda toplumsal baskılardan ötürü özürücü bir yaklaşım göstermeleridir. Bu durumdan bir an evvel kurtulunmalıdır. Bunların başında "Neden camiye gitmiyorsunuz?" veya "Neden Cem evlerinde ibadet yapıyorsunuz da namaz kılmıyorsunuz?" gibi sorulara bazı kesimlerce özürücü bir yaklaşım sergilenmekte veya kaçamak cevaplar verilmektedir. Oysaki, kendi inancından utanıyor ya da diğer inançlardan aşağı görüyorsa "Aleviyim" deme lüksüne sahip değilsin demektir. Ya da inancını sonuna kadar savunmak gerekmektedir. Ne yazık ki, birçok inançta olduğu gibi Alevi inancının da içinde yer alan çoğunluğun kendi inancını tam olarak bilmediği ve kavrayamadığı durumlar ortaya çıkmaktadır.

Eğer verilen cevaplarda, "Camilerde Hz. Ali ve Ehlibeyte yeterince ilgi duyulmuyor" deniyorsa, bilin ki, İran'da bütün camilerde Ehlibeyt anlatılır. Yok, Aleviler sürekli dışlanmışlar o yüzden korkup camiye gidememişler deniyorsa, inanın bir Alevi camiye namaz kılmaya gitsin en baş köşeye konularak diğer Alevilere örnek olması ve Alevi inancının asimile edilmesi açısından ellerinden geleni yapacaklardır. Dolayısıyla camiye giden Alevi, eziyet şöyle dursun saygıyla karşılanır.

Aslında sorunun cevabı çok basit olmakla birlikte Alevi inancının tanrı ve ibadet anlayışında yatmaktadır. Alevilik, Vahdeti Vücut ile Vahdeti Varlık anlayışına sahip olduğundan dolayı tanrı-insan ilişkisini her yerde görmek ve yaşamın her alanına yaymaktadır. Alevilikte ibadet etmek, herhangi bir yer ve zamanı tanrıya adanmışlıkla değil, yaşamın her anında var olmaktır. Alevilikte "İnsa-

ni-Kamil”⁵²³ olmak ibadetin ta kendisidir⁵²⁴. Bu da, aynı zamanda kendi içindeki tanrısal özüne ve insanlığa saygı duymak ve sorumluluk taşımaktır.

Hemen şu soru akıllara gelebilir, peki neden Alevilerde ibadet için mekan yok ise Cem evleri nedir? Cem evlerinde zaten İnsani-Kamil olarak yapmış olduğu ibadeti, yani özünün sorumluluğunu zaten yerine getirmişsindir ve yapacak olanlar için bir buluşma noktasıdır. Cem evleri yalnızca bir ibadethane olmanın ötesinde, Alevi toplumunun rahatlıkla bir araya gelebileceği, sohbet edebileceği ve çeşitli etkinliklerin düzenlenebileceği bir kültürel mekandır. Eskiden herhangi bir kalıplaşmış Cem evi olmadığı için insanlar evlerinde toplanıp ibadetlerini gerçekleştiriyorlardı. Cem evleri, Alevi toplumunun birlik ve dayanışma duygusunu güçlendirmek ve ibadetlerini bir arada yapabilmeleri için önemli bir role sahiptir.

Yaşadığımız çağ ilim bilim çağıdır ama maalesef hâlâ bazı çevrelerin bilmem ne ana, bilmem ne baba gibi türbelerde ve yatırlarda medet aramaları akla ve mantığa uygun bir davranış değildir.

Özetlemek gerekirse, Alevilikte tanrı inancı, İnsani-Kamil olma yolunda tanrıya ulaşabilme açısından ele alındığında, tanrının bir erek olduğu şeklinde ifade edilebilir⁵²⁵.

Son olarak, Alevilik yaşam doktrini diğer inançlara kıyasla insan ve doğaya olağanüstü bir sevgi ve saygıyı

⁵²³ Korkmaz, Esat, *Alevilik ve aydınlanma*, 214.

⁵²⁴ Şener, Cemal, *Şaha doğru giden kervan (alevilik nedir)* (Şahkulu Sultan Külliyesi Vakfı, 1997), 75.

⁵²⁵ Çamuroğlu, *Değişen koşullarda alevilik*, 113.

içermektedir. Alevilik, insanın tanrıya kulluk etmeyi zorunlu kılmak yerine, insana tanrısal bir değer ve saygınlık verir. Cehennem gibi cezaların yerine, Alevilik insanı kamil olmaya teşvik eder ve kamil olamayanlara da vicdanlarının sorumluluğunu hatırlatarak, cennet ve cehennemin bu dünyada olduğunu vurgular.

Aşık Ahmet Talipoğlu gibi Tarsus'un Çamalan köyünden gelen şairlerimiz de bu düşüncüyü aşağıdaki mısralarıyla güzel bir şekilde ifade etmiştir.

**Bir dostun evinde kurdular divan
Kalk dediler ona ey zalim oğlan
Yaptığı hatadan utanç duymayan
Çeksin cezasını bu dünyada dediler**

**Talibiyim yoktur başka alemin ulu divanı
Vızlamaz arısı boşalmış kovanı
sürüsünü kaybetmiş deli çobanı
Koyunlar karşıda al da git dediler.**

Alevi inancı, insanın bu evrende bir gerçek olduğunu sürekli vurgulayarak, insanın gerçeğin ta kendisi olduğu mesajını iletmektedir. Hacı Bektaş'ın **"Her ne ararsan kendinde ara, Kudüs'te, Mekke'de, Hac'da değildir"** sözüyle insanın kendi içinde gerçeği bulabileceğini ve dışarıda başka bir dine ihtiyaç duymadığını ifade etmek istemiştir.

Alevilik, herhangi ayrı bir dini benimsemeksizin atalarımızdan gelen sevgiyi bir inanç haline getirerek, başka bir dini gereksinimin olmadığını da Aşık Hüdai'nin şu sözleriyle vurgular: **"Ben dervişim, dava etmem kimseye, Kendi özümde ararım Hakk'ı Hüdai."** Bu sözlerle,

gerçeği kendi içimizde arayarak ve özümüzde Hakk'ı bulabileceğimizi ifade eder.

Alevilik, insanları yücelten ve farklı dinlere saygı duyan bir inançtır. Alevilikte, insanların cinsiyeti veya sosyal statüsüne bakılmaksızın herkes eşittir ve aynı değerlere sahiptir. Alevilik, tanrıyı insanda arayan ve insan merkezli bir yaklaşım benimseyen tek din olarak kabul edilir. Bu inanca göre, her insanın içinde tanrının bir parçası vardır ve her insan bu nedenle saygıyı ve sevgiyi hak eder.

Alevilik, diğer dinlerin inananlarına saygı duyduğu gibi, inanmayanlara da saygı gösterir. Alevilikte, insanların inançlarına ve düşüncelerine saygı duyulması önemlidir. Bu nedenle, Alevilik açık fikirli bir inançtır ve hoşgörü, sevgi ve barışı benimser.

Alevilik, kadın-erkek eşitliği konusunda da önemli bir rol oynar. Kadınlar ve erkekler eşit değerlere sahiptir ve her ikisi de aynı şekilde saygı görürler. Alevilikte, kadınların toplumdaki rolü önemlidir ve onların düşünceleri ve katkıları takdir edilir.

Sonuç olarak, Alevilik, insanların değerini yücelten, açık fikirli ve insan merkezli bir inançtır. Bu inanç, diğer dinlere saygı duyduğu gibi, kadın-erkek eşitliği ve hoşgörü konularında da önemli bir rol oynar.

Canan bizim canımızdır

Teni bizim tenimizdir

Sevgi bizim dinimizdir

Başka dine inanmayız.

Hü dai

KAYNAKÇA

- 1) şiir parkı. “~ ilahi ~ seyyid nesimi”. Erişim 02 Kasım 2022.
<http://www.siirparki.com/snesimi8.html>.
- 2) “12 sayısının gizemi”, 06 Kasım 2022.
<https://bilgiherseydir.com/haber/2468/12-sayisinin-gizemi.html>.
- 3) Abdullah feyzi, Kocaer. *Buhari ve Müslim’in İttifak Ettiği Hadisler E-kitap*. Hüner Kitapevi, t.y. Erişim 07 Kasım 2022.
- 4) Afyoncu, Erhan. *Sorularla osmanlı imparatorluğu*. Yeditepe Yayınevi, 2016.
- 5) Agayev, Elnur. “‘Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı/Bakanları’, Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi,” 4, sy 14 (2012): 190-98.
- 6) Akdağ, Özge. “Hititlerin tanrılarını memnun etme yöntemleri ve bunun hitit arkeolojisine yansımaları”. *Avrasya sosyal ve ekonomi araştırmaları dergisi* 5, sy 2 (2018): 23-36.
- 7) Akdoğan, Bayram. “Türk din musikisinin anadolu’ da doğuşu ve tarihi seyri hakkında bazı mülahazalar”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44, sy 1 (01 Nisan 2003): 345-71.
https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000140.
- 8) Akın, Bülent. “Alevilikte ‘ocak’: kavramsal çerçeveye ve tarihi arka plana yeni bir bakış”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 17, sy 2 (18 Aralık 2017): 239-64.
- 9) Akın, Bülent. “Kopuzdan ‘telli kur’an’a türklerde sazın kültürel serüveni ve kutsallığı”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 20, sy 1 (2020): 135-62. <https://doi.org/10.32449/egedid.725904>.
- 10) Akpınar, Turgut. *Türkler’in din ve hukuk tarihi üzerine makaleler*. Çağaloğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- 11) Aksoy, Mustafa. “Türk kültüründe alevilik”. *İstanbul Journal of Sociological Studies*, sy 24 (14 Eylül 2011): 65.
- 12) Aktaş, Ali. “Alevilerde ölüm, cenaze, yas ilgili inanış ve ritüeller”. *Alevilik–bektaşilik araştırmaları dergisi*, sy,12,(01,Aralık,2017):17-66.
<https://doi.org/10.24082/abked.2015.12.001>.
- 13) Aktaş, Ali. “Alevilerde ölümle ilgili ritüeller”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sy 11 (1999).
- 14) Akurgal, Ekrem. *Anadolu kültür tarihi*. Tübitak, 1998.
- 15) Alantar, Neslihan. *Mistik bilim*. Sınır Ötesi Yayınları, 2013.
- 16) Alizade, Ruşen. “Şamanlık olgusu ve ozan-âşık paradigmalarının genetik ortaklığı”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 13, sy 32 (15 Aralık 2020): 1361-75. <https://doi.org/10.12981/mahder.808408>.
- 17) Alizade, Samed, ve Ali Haydar Bayat, ed. *Oğuznâme: emsâl-i mehmedali*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992.

- 18) Alşan, Mehmet Hakan. *Horasan erenleri*. Karakutu Yayınları, 2006.
- 19) And, Metin. *Oyun ve bugün - türk kültüründe oyun kavramı*. 3. bs. İstanbul: YKY, 2012.
- 20) Arabacı, İsmail. *İran türklerinin eski tarihi*, 1992.
- 21) Assman, Jan. *Kültürel bellek - Eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik*. 2. bs. Ayrıntı Yayınları, 2015.
- 22) Avcu, Ali. "Karmatîler'in doğuşu ve gelişim süreci". Tez, Ankara üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü temel islam bilimleri (islam mezhepleri tarihi) anabilim dalı, 2009.
- 23) Ay, Resul. *Anadolu'da derviş ve toplum*. Kağıthane, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.
- 24) Aydın, Mehmet. "Yezidiler ve inanç esasları". *Bellekten*, 52, sy, 202, (1988): 33-76.
<https://doi.org/10.37879/bellekten.1988.33>.
- 25) Azizi, Najiba Ziyayi. "Zerdüştiliğin kutsal kitabı (avesta) üzerine bir araştırma". *Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara, 2009.
- 26) Babinger, Franz. *Simavna kadısıoğlu şeyh bedreddin*. Çeviren Yazgan, İlhami. La Kitap Yayınları, 2014.
- 27) Babinger, Franz ve Köprülü, Fuad. *Anadolu'da islamiyet*. Çeviren Hulusi, Ragıp. İnsan Yayınları, 1996.
- 28) Balıkcısı, Halikarnas. *Anadolu efsaneleri*. 4. bs. Bilgi Yayınevi, 1983.
- 29) Battuta, İbn. *İbn battûta seyahatnamesi* 2. Çeviren A. Sait Aykut. 2. bs. İstanbul: YKY, 2004.
- 30) Bayram, Mikail. *Ahi evren hâce nasirü-din mahmud*. Çizgi Kitabevi, 2018.
- 31) Bayram, Mikail. *Ahi evren-mevlana mücadelesi*. 3. bs. NKM, 2012.
- 32) Benli, Yusuf. "Alevi-bektaşî öğretisinde hakk'a yürüme erkânında müzik". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sy 91 (2019).
- 33) Bernstein, L. Peter. *Tanrılara karşı*. Çeviren Feyyat, Canan. 4. bs. Scala Yayıncılık, 2019.
- 34) Beydili, Celal. *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*. Çeviren Ercan, Eren. Yurt Kitap Yayın, 2004.
- 35) Biçer, Bekir. "Dersim aşiretlerinin kökenleri". *Sempozyumu'nda Sunulan Bildiriler 20-22 Eylül*, 2013, 33.
- 36) Bilgicik.com. "24 Oğuz (Türk) boyu", 15 Ocak 2008.
<https://www.bilgicik.com/yazi/24-oguz-turk-boyu/>.
- 37) Birdoğan, Nejat. *Anadolu aleviliğinde yol ayırımı*. Mozaik Yayınları, 1995.
- 38) Boratav, Pertev Naili. *100 soruda türk halk bilimi* 2. 3. bs. Gerçek Yayınevi, 1994.
- 39) Boratav, Pertev Naili. *100 soruda türk halk edebiyatı*. Gerçek Yayınevi, 1969.
- 40) Boratav, Pertev Naili. *Az gittik uz gittik*. 10. bs. Imge Kitabevi, 2013.

- 41) Bottero, Jean. *Mezopotamya mitolojisi*. Çeviren Alp Tümer Tekin. İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- 42) Bozkurt, Fuat. *Aleviliğin toplumsal boyutları*. 2. bs. Tekin Yayınevi, 1990.
- 43) Bozkurt, Fuat. *Türklerin dili*. 5. bs. Eğitim Kitabevi Yayınları, 2012.
- 44) Bozkurt, Fuat. *Türklerin dini*. Beyoğlu, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.
- 45) Bruinessen, Martin van. *Kürtlük, türklük, alevilik*. Çeviren Hakan Yurdakul. 10. bs. İletişim Yayınları, 2013.
- 46) Bulut, Faik. *Ali'siz alevilik*. Berfin Yayınları, 2007.
- 47) Bulut, Faik. *Hasan sabbah gerçeği*. Berfin Yayınevi, 2010.
- 48) Campbell, Joseph. *Batı mitolojisi tanrının maskeleri 3*. Çeviren Kudret Emiroğlu. 3. bs. Imge Kitabevi, 2015.
- 49) Candan, Ergun. *Gizli sırlar öğretisi*. 13. bs. Sınır Ötesi Yayınları, 2013.
- 50) Carpin, Plano. *Moğolistan seyahatnamesi*. Çeviren Ergin Ayan. Kronik Kitap, 2018.
- 51) Chopra, Deepak. *Büyücünün yolu*. Çeviren Kartal, Levent. 2. bs. Dharma Yayınları, 2001.
- 52) Çamuroğlu, Reha. *Değişen koşullarda alevilik*. Kapı Yayınları, 2005.
- 53) Çamuroğlu, Reha. *Tarih, heterodoksi ve babailer*. Der Yayınları, 1990.
- 54) Çatal, Murat. *Tanrıların gizemi*. Kutlu Yayınevi, 2022.
- 55) Çelebi, Evliya. *Günümüz türkçesiyle evliya çelebi seyahatnamesi 8*. Çeviren Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. YKY, 2011.
- 56) Çiğ, Muazzez İlmiye. *Kur'an İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki kökeni*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997.
- 57) Çınar, Ali Abbas. "Alevilerde hızır kültü ve ritüelleri". *Milli Folklor* 16, sy 126 (24 Haziran 2020): 63-74.
- 58) Çınar, Erdoğan. *Bahçe bizim gül bizdedir*. Kalkedon Yayınları, 2009.
- 59) Çoruhlu, Yaşar. *Türk mitolojisinin abc'si*. Cağaloğlu, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1999.
- 60) Daftary, Farhad. *Alamut efsaneleri*. Çeviren Özgür Çelebi. Yurt Kitap Yayın, 2008.
- 61) Daftary, Farhad. *İsmaililer*. Çeviren Erdal Toprak. Doruk Yayınları, 2005.
- 62) Daftary, Farhad. *Şii islam tarihi*. Çeviren Ahmet Fethi Yıldırım. Alfa Yayıncılık, 2016.
- 63) Darmesteter, James. *Avesta: Zerdüştilerin kutsal metinleri*. Editör Fahriye Adsay, İbrahim Bingöl, Abdullah Keskin, ve Khanna Omarkhali. 1. baskı. Avesta Yayınları, 2012.
- 64) Deligöz, Haydar. "Pir sultan'ın şiirlerinin tahlili ve dayandığı temeller". *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir*, 2007.
- 65) Demirci, Kürşat. *Eski Mezopotamya dinlerine giriş*, 2013.
- 66) Demirsoy, Ali. *Evrin*. Asi Kitap, 2017.

- 67) Dierl, J. Anton. *Anadolu aleviliği*. Çeviren Yiğit, Fahrettin. Ant Yayınları, 1991.
- 68) "Dombra ve kopuzun efsanesi...Bibigül Ospanaliyeva : musiki dergisi". Erişim 04 Kasım 2022. <http://www.musikidergisi.net/?p=872>.
- 69) Doukas, Mikhael. *Tarih anadolu ve rumeli*. Çeviren Bilge Umar. Arkeoloji Sanat Yayınları, 2010.
- 70) Dönmez, Banu Mustan. "Türk inançsal halk danslarının figürlerine göstergebilimsel bir bakış: alevi semah figürlerinin anlamları". *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)* 4, sy 7 (2013): 75-79.
- 71) Dönmez, Mehmet, Hasan Çelik, ve Seda Kırteke. "Aleviliğin ibadet biçimi olan semâhların taşıdıkları içsel anlamlara genel bir bakış". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 7, sy 17 (2019): 220-33. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.590627>.
- 72) Dülef, Ebu. *İran seyahatnamesi*. Çeviren Serdar Gündoğdu. 3. bs. Kronik Kitap, 2020.
- 73) Eflaki, Ahmet. *Ariflerin menkıbeleri* 1. Çeviren Yazıcı, Tahsin. Hürriyet Yayınları, 1973.
- 74) "Ejder başlı zülfikar kılıcı", t.y. https://2.bp.blogspot.com/kluJtt1g_F0/VgAm7dvMNHl/AAAAAAAAA_Cl/Ejy14LSp4A/s1600/12043577_955368567863421_869695548_o.jpg.
- 75) İkinci, Abdullah. *Ortadoğu'da marjinal bir hareket - karmatiler*. Odak Yayınevi, 2005.
- 76) Eliaçık, Recep İhsan. *Şeyh bedreddin*. 2. bs. Tekin Yayınevi, 2017.
- 77) Eliade, Mircea. *Dinsel inançlar ve düşünceler tarihi* 3. Çeviren Ali Berkay. C. 3. İstanbul: Kabaıcı Yayınevi, 2000.
- 78) Eliade, Mircea. *Şamanizm*. Imge Kitabevi, 2015.
- 79) Elmalılı, Yazır, H. *Kur'an-ı Kerim*, 2019.
- 80) Erdem, Hüsameddin. *Panteizm ve vahdet-i vücûd*. Kültür Bakanlığı, 1990.
- 81) Erdoğan, Kutluay. *Alevilik bektâşilik*. İletişim Yayınları, 1993.
- 82) Ergin , Muharrem. *Dede korkut kitabı*. M.E.B, 1971.
- 83) Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Bektâşi şairleri ve nefesleri*. 2. bs. C. 1-2. İstanbul Maarif Kitaphanesi, 1944.
- 84) Eröz, Mehmet. *Doğu Anadolunun Türklüğü*. Türk Kültür Yayınları, 1975.
- 85) Eröz, Mehmet. *Türk kültürü araştırmaları*. Kutluğ Yayınları, 1977.
- 86) Eröz, Mehmet. *Türkiye'de alevilik bektâşilik*. Kültür Bakanlığı, 1990.
- 87) Ersal, Mehmet, ve Bülent Akın. "Dede korkut kitabı'nı alevilik pence-resinden okumak". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 7, sy 4 (15 Aralık 2018): 2369-2408.
- 88) Esin , Emel. *Türk kozmolojisine giriş*. Kabaıcı Yayınevi, 2001.
- 89) Esin, Emel. *Orta asya'dan osmanlıya - türk sanatında ikonografik motifler*. Kabaıcı Yayınevi, 2004.

- 90) Esinoğlu, Birant. *Dinlerin gizemi*. Ceylan Yayıncılık, 1996.
- 91) Eyüboğlu, İsmet Zeki. *Bütün yönleriyle hacı beктаş veli*. 2. bs. Özgür Yayınları, 1992.
- 92) Eyüboğlu, İsmet Zeki. *Şeyh bedreddin varidat*. 4. bs. Der Yayınları, 1995.
- 93) Fadlan, İbn. *İbn Fadlan seyahatnamesi ve ekleri*. Çeviren Ramazan Şeşen. 5. bs. İstanbul: Yeditepe, 2018.
- 94) Feyzioğlu, Nesrin. "Türk dünyası'nda ve anadolu'da kopuz". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 12, sy 31 (28 Şubat 2010): 233-45.
- 95) Fırat, Mustafa. "Eskiçağ'da dersim isminin yüklendiği etnik ve kültürel kaynakları (dersim etimolojisi)", t.y.
- 96) Freke, Timothy, ve Peter Gandy. *Hermetika - hermes'in kayıp sözleri*. Çeviren Semra Tuna. Ege Meta yayınları, 2000.
- 97) Fröbel, Folker, Immanuel Wallerstein, Makato Itoh, Elmar Altvater, Harry Magdoff, Andre Gunder Frank, Josefh Camilleri, Martin Oppenheimer, Jane C. Canning, ve Yılmaz Öner. *Dünya ekonomisi, bunalım ve siyasal yapılar*. Çeviren Orhan Esen, Yılmaz Öner, Göksel Türk, Ümit Kıvanç, Erol Özbek, Ferhat Boratav, ve Seçkin Cılızoğlu. Belge yayınları, 1983.
- 98) Gazimihal, Mahmut R. *Ülkelerde kopuz ve tezeneli sazlarımız*. T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- 99) Gener, Cihangir. *Ezoterik batini doktrinler tarihi*. 13. bs. Beyaz Yayınları, 2019.
- 100) Gerey, Begmyrat. *5000 yıllık sümer-türkmen bağları*. Editör Deniz Saraç. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.
- 101) Gökyay, Orhan Şaik. *Dede korkut hikayeleri*. Tercüman Gazetesi, 1980.
- 102) Gölpinarlı, Abdülbaki. *100 soruda tasavvuf*. 2. bs. Gerçek Yayınevi, 1985.
- 103) Gölpinarlı, Abdülbaki. *Alevi beктаş nefesleri*. Remzi Kitabevi, 1963.
- 104) Gözde, Ülger. "Tapınma ritüeli ile ibadet mekânı arasındaki ilişkinin göstergebilimsel bağlamda okunması: Cemevi Yapıları". *Fen Bilimler Enstitüsü*, 2013.
- 105) Gülten, Sadullah. "Hızır-ilyas zaviyeleri, aya yorgi ve beктаşiler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sy 83 (07 Eylül 2017): 81-100.
- 106) Gültepe, Necati. *Türk mitolojisi*. 5. bs. Resse Kitabevi, 2015.
- 107) Gündüz, Tufan. *Kızılbaşlar tarihi*. 2. bs. Yeditepe Yayınevi, 2016.
- 108) Gündüz, Tufan. *Şah ismail*. 7. bs. Yeditepe, 2017.
- 109) Güray, Cenk. "Yezidiler'in dini müzik ve dans gelenekleri". *C. Güray, Yezidilerin Dini Müzik ve Dans Gelenekleri. VIII. Milletlerarası Türk*

- Halk Kültürü Kongresi Bildiriler Kitabı, Cilt 3, s.215-226, Ankara, 2017., 01 Ocak 2017.*
- 110) Gürbey, Hüsnü. *Kızılbaşlık kökeni evrimi ve felsefesi*. Peri Yayınları, 2016.
 - 111) Güzel, Abdurrahman. *Şehzâde alaâddin gaybî kaygusuz abdâl külli-yatı*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.
 - 112) Haldun, İbn-i. *Mukaddime*. Çeviren Halil Kendir. C. 1. Yeni Şafak, 2004.
 - 113) Hammer, Joseph Von. *Büyük osmanlı tarihi 13*. Çeviren Üçdal Hikmet Neşriyat Üçdal. C. 13. Hikmet Neşriyat Üçdal, 2014.
 - 114) Han, Şeref. *Şerefname kürt tarihi*. Editör Mehmet Emin Bozarslan. Ant Yayınları, 1971.
 - 115) Haçerlioğlu, Orhan. *Dünya inançları sözlüğü*. 3. bs. Remzi Kitabevi, 2000.
 - 116) Herodotos, Herodotos. *Herodotos tarihi*. Çeviren Müntekim Ökmen. 8. bs. İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
 - 117) Homeros. *Odyseia, Homeros*. Çeviren Azra Erhat ve A. Kadir. 21. bs. Can Yayınları, 2008.
 - 118) Hooke, Samuel Henry. *Ortadoğu mitolojisi*. Çeviren Alaeddin Şenel. 4. bs. İmge Kitapevi, 2002.
 - 119) İnalçık, Halil. *Akademik ders notları*. Timaş Yayınları, 2016.
 - 120) İnalçık, Halil. *Has-Bahçede Ays u Tarab*. 4. bs. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
 - 121) İnan, Abdülkadir. *Eski türk dini tarihi*. Milli Eğitim Basımevi, 1976.
 - 122) İnan, Abdülkadir. *Şamanizm*. 3. bs. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.
 - 123) *İslâm Ansiklopedisi*. C. 2. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1989.
 - 124) Kahraman, Doç Dr Nurfeddin, ve Yrd Doç Dr Refik Arıkan. "Orta Asya'dan Bilecik'e Hıdırellez". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 15, sy 1 (01 Mayıs 2015): 13-28.
 - 125) Kalafat, Yaşar. *Altaylar'dan-Anadolu'ya Kamizm-Şamanizm*. Yeditepe Yayınevi, 2004.
 - 126) Kaleli, Lütfi. *Mitolojide inanç ve peygamberler*. Can Yayınları, 1996.
 - 127) Kaluç, Şenol. "Alevilikte Allah-insan ilişkisine bir bakış". *Eskiye, sy* 19 (2010): 85-92.
 - 128) Kapağan, Enver. "Karabük'te Hıdırellez bayramı ile ilgili inanış ve kutlamalar". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, sy 13 (29 Haziran 2019): 34-43.
 - 129) Kapusuzoğlu, Gökçen. "Çin kaynaklarına göre türk kültür çevresinde evlenme ve cenaze gelenekleri". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 34, sy 58 (2015): 507-22. https://doi.org/10.1501/Tarar_00000000616.
 - 130) Kara, Bülent. *Anadolu'da bir kurucu akıl: Hacı bektaş veli*. İncir Yayıncılık, 2017.

- 131) Karakaya Stump, Ayfer. *Vefailik, bektaşılık, kızılbaşlık*. 3. bs. İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2020.
- 132) Karakurt, Deniz. *Türk söylence sözlüğü ansiklopedisi*. İstanbul: Cinius, 2009.
- 133) Karasu, Mehmet, ed. *Nusayrilik alevilik ve çok kültürlülük*. Keşif Yayinevi, 2006.
- 134) Karayel, Salih Emre, ve Ali Albayrak. "Alevi-bektaşî inanç sisteminde hayvanlarla ilgili mitolojik unsurlar". *Turkish Academic Research Review* 5, sy 3 (30 Eylül 2020): 438-55.
<https://doi.org/10.30622/tarr.777986>.
- 135) Kaygusuz, Bezmi Nusret. *Şeyh bedreddin*. Editör Öner Yağcı. İleri Yayınları, t.y.
- 136) Kaygusuz, İsmail. *Aleviliğin doğuşu*. 3. bs. Su Yayınları, 2014.
- 137) Kaygusuz, İsmail. *Anadolu bilgeleri*. İstanbul: Su Yayınları, 2005.
- 138) Kaygusuz, İsmail. *Hacı bektaş veli makalat*. Demos Yayınları, 2011.
- 139) Kaygusuz, İsmail. *Hasan sabbah ve alamut*. 4. bs. Su Yayınevi, 2016.
- 140) Keçeli, Şakir, ve Aziz Yalçın. *Alevilik-bektaşılık açısından din kültürü ve ahlâk bilgisi*. Ardıç Yayınları, 1996.
- 141) 140) Reyhan Keleş, "Yedi ulu ozan'ın 'yedi' sembolizmi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sy 83 (2017): 49-79.
- 142) Kılıç, Ebru. "Uygur Türklerinin destan ve halk hikayelerinde hızır tipi". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, sy 4 (01 Aralık 2014): 45-55.
- 143) Kızıl, Hayreddin. "Mitra'dan 'mithras'ın sırları'na mitraizm'in kuruluş serüveni", t.y.
- 144) Kocadağ, Burhan. *Doğuda, aşiretler, kurtler, aleviler*. 2. bs. Can Yayınları, 1997.
- 145) Koçu, Reşad Ekrem. *Yeniçeriler*. Doğan Kitap, 2015.
- 146) Kolektif. *Makalat hünkar bektaş veli*. Çeviren Shahram Bahadori Gharache. 2. bs. Can Yayınları, 2009.
- 147) Kolektif. *Psikoloji Kitabı*. Çeviren lakşe Emel. Alfa Yayınları, 2012.
- 148) Korkmaz, Esat. *Alevilik ve aydınlanma*. 2. bs. Pencere Yayınları, 2013.
- 149) Korkmaz, Esat. *Bütün yönleriyle alevilik*. Demos Yayınları, 2015.
- 150) Korkmaz, Mehmet. *Zerdüşt dini iran mitolojisi*. 2. bs. Alter Yayıncılık, 2010.
- 151) Köprülü, Fuad. *Türk edebiyatı'nda ilk mutasavvıflar*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976.
- 152) Kramer, Samuel Noah. *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*. Çeviren Hamide Koyukan. Kabalıcı Yayınevi, 2000.
- 153) Kurt, Necdet. "Alevi-bektaşî cemlerinde 'deste bağlama' geleneği ve 'bağlama' adının kaynağı". *Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuarı Dergisi*, sy 8 (25 Ağustos 2016): 43-62.

- 154) Kuşca, Sibel. "Şah ismail hatai'nin ve pir sultan abdal'ın nefes ve deyişlerinde mitik unsurlar". Yüksek Lisans Tezi, ESOGÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- 155) Kuşçi, Ahmet. "Orta toros tahtacıları: tarih kültür ve medeniyet". Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- 156) *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil*. 2. bs. American Bible Society/ Yeni Yaşam Yayınları, 2002.
- 157) Lerch, Wolfgang Günter. *Bagdat'ta ölüm-hallac-ı mansur*. Çeviren Atilla Dirim. Yurt Kitap Yayın, 2000.
- 158) Lewis, Bernard. *Alamut kalesi*. Çeviren Müberra Güney. 2. bs. Nokta Kitap, 2012.
- 159) Lewis, Bernard. *Haşîşiler*. Çeviren Ali Aktan. Sebil Yayınevi, 1995.
- 160) Lindholm, Charles. *İslami ortadoğu*. Çeviren Balkı Şafak. İmge Kitabevi, 2004.
- 161) Mahmud, Kaşgarlı. *Divanü Lügati't Türk*. Çeviren Seçkin Erdi ve Serap Tuğba Yurteser. Kabalıcı Yayınevi, 2005.
- 162) "Maniheizm". İçinde *Vikipedi*, 03 Eylül 2022. <https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Maniheizm&oldid=28457873>.
- 163) Massignon, Louis. *İslamın mistik şehidi - hallac-ı mansur'un çilesi*, 2006.
- 164) Melchert, H. Craig, Trevor R. Bryce, J. D Hawkins, ve Manfred Hutter. *Luviler-anadolu'nun gizemli halkı*. Editör H Craig Melchert. Çeviren Barış Baysal ve Çiğdem Çıdamlı. 2. bs. Kalkedon, 2011.
- 165) Melikoff, İrene. *Hacı bektaş efsaneden gerçeğe*. 7. bs. Cumhuriyet Kitapları, 2010.
- 166) Melikoff, İrene. *Uyur idik uyurdılar*. Çeviren Alptekin, Turan. Cem Yayınevi, 1993.
- 167) Melikoff, İrene, Efendiev, Oktay, Roux, Paul J., Bazin, Louis, Bumke, Peter J., Dumont, Paul, ve Bruinnes, Martin Van. *Tuttum aynayı yüzüme ali göründü gözüme*. Çeviren Erseven, İlhan Cem. Ant Yayınları, t.y.
- 168) Merkezi, TDV İslâm Araştırmaları. *İslâm ansiklopedisi*. C. 6, t.y.
- 169) Minavarkızı, Adıyeva Pakizat, ve Fatma Ahsen Turan. "Türk halklarının folklorunda müzik aletleri ve onlarla ilgili mitik anlatılar". *Bilig*, sy 78 (01 Eylül 2016): 309-326.
- 170) "Mithra gizemleri - thamos". Erişim 15 Ekim 2022. <https://www.hermetics.org/Mitra.html>.
- 171) mutlakaoku.com. "Türk tarihinde kurt-ejder ağızlı kılıç!", 09 Temmuz 2018. <https://mutlakaoku.com/turk-tarihinde-kurt-ejder-agizli-kilic/>.
- 172) Narçın, Ali. *A'dan Z'ye Sümer*. 1. bs. Ozan Yayıncılık, 2007.
- 173) Nişanyan, Sevan. *Nişanyan Sözlük - Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. Liber Plus Yayınları, 2018.

- 174) Ocak, Ahmet. *Selçukluların dini siyaseti*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2002.
- 175) Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevi ve bektaşî inançlarının islam öncesi temelleri*. 3. bs. İletişim Yayıncılık, 2002.
- 176) Ocak, Ahmet Yaşar. *Babailer isyanı*. 5. bs, 2011.
- 177) Ocak, Ahmet Yaşar. *Hızır yahut hızır-ilyas kültü*. 4. bs. Timaş Yayınları, 2019.
- 178) Ocak, Ahmet Yaşar. *Kalenderiler*. 2. bs. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- 179) Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı toplumunda zındıklar ve mülhidler*. 4. bs. Beşiktaş, İstanbul: Tarih Vakfı, 2013.
- 180) Ocak, Ahmet Yaşar. *Sarı saltık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002.
- 181) Ocak, Ahmet Yaşar. *Türk sufiliğine bakışlar*. Çağaloğlu, İstanbul: İletişim, 1996.
- 182) Oğuz, Burhan. *Türk halk düşüncesi ve hareketlerinin ideolojik kökenleri* 3. C. 3. İstanbul: Simurg, 1997.
- 183) Olgunlu, Ali Canip. *Ana tanrıça'dan mevlâna'ya*, 2007.
- 184) Ögel, Bahaeddin. *Türk halk musikisi aletleri: Uygur devleti'nden Osmanlılara*. C. 9. Türk kültür tarihine giriş. Kültür bakanlığı, 1991.
- 185) Ögel, Bahaeddin. *Türk kültür tarihine giriş*. 3. bs. C. 6. T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- 186) Ögel, Bahaeddin. *Türk mitolojisi*. C. 1. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1989.
- 187) Ögel, Bahaeddin. *Türk mitolojisi*. C. 2. TÜRK TARİH KURUMU, 2002.
- 188) Öz, Baki. *Alevilik ile ilgili osmanlı belgeleri*. 3. bs. Can Yayınları, 1997.
- 189) Öz, Baki. *Hızır alî'den m. kemal'e aleviliğin tarihçesi*. İstanbul: Can Yayınları, 2004.
- 190) Özbudun, Sibel. *Hermes'ten İdris'e*. 2. bs. Ütopya Yayınevi, 2015.
- 191) Özdemir, Ali Rıza. *Kayıp türkler*. 5. bs. Ankara: Kripto, 2014.
- 192) Özdemir, R. Ali. *Aleviliğin yazılmayan tarihi*. 14. bs. Kripto, 2016.
- 193) Özkan, İsmail Hakkı. *Türk musikisi nazariyatı ve usulleri*. 5. bs. Ötüken Neşriyat, 1998.
- 194) Özmen, İsmail. *Alevi-Bektaşî şiirleri antolojisi*. C. 4. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.
- 195) Özmen, İsmail. *Alevi-bektaşî şiirleri antolojisi*. C. 1. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.
- 196) Özmen İsmail. *Alevi-bektaşî şiirleri antolojisi*. C. 3. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.
- 197) Özsağır, Rabia. "Zerdüştlük inancına sahip olanlar için tanrı ahura mazda'ya uzanan bir yol: ritüeller". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İn-*

- san Bilimleri Dergisi* 3, sy 1 (20 Haziran 2022): 43-62.
<https://doi.org/10.51533/insanbilimleri.1060202>.
- 198) Öztürk, Mustafa. *Tefsirde ehl-i sünnet-şia polemikleri*. 2: Ankara Okulu, 2012.
- 199) Öztürk, Yaşar Nuri. *Hallac-ı mansur - darağacında miraç*. 6. bs. C. 1-2, 2012.
- 200) Öztürk, Yaşar Nuri. *Tarihi boyunca bektâşilik*, 1990.
- 201) Pehlivan, Battal. *Anadolu'da alevilik*. Şahkulu Sultan Külliyesi, 1992.
- 202) Peterson, Michael, William Hasker, Bruce Reichenbach, ve David Basinger. *Akıl ve İnanç / Din Felsefesine Giriş*. Çeviren Rahim Acar. 5. bs. Küre Yayınları, 2015.
- 203) Polo, Marco. *Marco polo'nun geziler kitabı*. Çeviren Ömer Güngören. 2. bs. Yol Yayıncılık, 2017.
- 204) Pul, Ayşe. "Yeniçeri teşkilâtına dair bir risale (değerlendirme-karşılaştırmalı metin)". *Belleten* 84, sy 301 (2020): 983-1044.
<https://doi.org/10.37879/belleten.2020.983>.
- 205) Radloff, Wilhelm. *Türklük ve şamanlık*. Örgün Yayınevi, 2008.
- 206) Ramachandran, V S. *Beyindeki hayaletler*. Çeviren Levent Öztürk. 6. bs. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2016.
- 207) Ramachandran, V.S. *Öykücü beyin*. Çeviren Ayşe Cankız Çevik. 2. bs. Alfa Yayıncılık, 2016.
- 208) Roux, Jean-Paul. *Orta Asya - tarih ve uygarlık*. Çeviren Lale Arslan. Kabalcı Yayınevi, 2001.
- 209) Roux, Jean-Paul. *Türklerin ve moğolların eski dini*. Çeviren Aykut Kazancıgil. İşaret Yayınları, 1994.
- 210) Sartkojaoglu, Karjaubay. "Eski türk dombrasındaki saz yazı an ancient dombra-musical instrument". *TURAN: Stratejik Araştırmalar Merkezi* 4, sy 14 (2012): 11.
- 211) Schimmel, Annemarie. *Dinler tarihine giriş*. Editör Recep Kibar. Külliyyat Yayınları, 1999.
- 212) Schimmel, Annemarie. *Hallac - kurtarın beni tanrı'dan*. Çeviren G. Ahmetcan Asena. Pan Yayıncılık, 2011.
- 213) Schure, Edouard. *Büyük inisiyeler*. Çeviren Keskin, Yavuz. Ruh ve Madde Yayınları, 1989.
- 214) Semih, İpek. "Bir kazak küyü: 'aksak kulan'". *Anasay*, sy 1 (t.y.): 137-48.
- 215) Sezgin, Abdulkadir. *Hacı bektâş veli ve bektâşilik*. 6. bs. Akçağ Yayınları, 2012.
- 216) Shermer, Michael. *İyilik ve kötülüğün bilimi*. Çeviren Sinem Gül. Varlık Yayınları, 2007.
- 217) Sular, Mehmet Emin. "Zerdüştilik ve yezidilik bağlamında kürtlerin inançlarının kökeni problemi". *Şarkiyat* 12, sy 4 (31 Aralık 2020): 1458-75. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.745544>.

- 218) Suvari, Ceyhan Ç. "Yezid'i ve alevi ortak mitosları". *Folklor/Edebiyat* 16, sy 61 (01 Nisan 2010): 179-92.
- 219) Sümer, Derya. "Alevi-Bektaşî miraç söyleminden cemin simgesel temsillerine hakk'ın birlik bilinci". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sy 57 (2011).
- 220) Sümer, Faruk. *Oğuzlar (Türkmenler) - tarihleri, boy teşkilatı, destanları*. 5. bs. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999.
- 221) Şahin, Halil İbrahim. "Türkmenistan'da şamanlık/kamlık geleneğinin günümüze yansımaları: 'şaman od' ve 'küştdepti'". *Türk Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi* 1, sy 1 (01 Şubat 2013): 183-97. <https://doi.org/10.12992/TURUK37>.
- 222) Şahin, Haşim. "Selçuklu ve erken osmanlı döneminde vefâiyye tarikatı". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sy 70 (2014): 39-54.
- 223) Şener, Cemal. *Şaha doğru giden kervan (alevilik nedir)*. Şahkulu Sultan Külliyesi Vakfı, 1997.
- 224) Tamay, Sedat. "Bir ibadet ritüeli olarak 'semah' ve tahtacı turnalar semahının halk bilimi ve müzik bilimi açısından incelenmesi". *Journal of Alevism-Bektashism Studies*, sy 1 (2009): 163-85. <https://doi.org/10.24082/abked.2009.01.010>.
- 225) TDV İslâm Araştırmaları, Merkezi. *İslam ansiklopedisi*. C. 24. TDV İslâm Araştırmaları, 2001.
- 226) Tekin, Arif. *Bilinmeyen yönleriyle Kur'an (Kur'an'ın Kökeni-2)*. 2. bs. Berfin Yayınları, 2013.
- 227) Toroser, Tayfun. *Kavanin-i yeniçeriyân - (yeniçeri kanunları)*. Beyoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- 228) Tözün, Mustafa, ve Halk Sağlığı Ad. "Bektaşî sıdık baba ve 'haydar haydar' adlı devriye'nin ezoterik anlamları ve mitolojik bağlantıları", t.y.
- 229) Turan, Fatma Ahsen. "Anadolu'daki hıdırellez kutlamalarına dair inanmalar, ritüeller, yasaklar ve yaptırımlar". *Gazi Türkiyat* 1, sy 2 (01 Mart 2008): 101-11.
- 230) Turan, Fatma Ahsen. "Şaman ritüellerinden alevi semahlarına esrarlı yolculuk". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sy 56 (2010).
- 231) Tülay Gürdal. "Son sümer kraliçemiz muazzez ilmiye çığ ile söyleşim -2- hitlerin katlettiği Yahudiler...", t.y.
- 232) Türkdöğen, Orhan. *Alevi bektâşî kimliği*. 4. bs. Timaş Yayınları, 2004.
- 233) Uludağ, Süleyman. "Mücerred- TDV İslâm Ansiklopedisi". TDV İslâm Ansiklopedisi, t.y. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mucerred>.
- 234) Ulusoy, Abbas. *Alevilikte sultan hızır samit ocağı*. İmla Kitap Yayınları, 2016.
- 235) Uslu, Bahattin. *Türk mitolojisi*. Kamer Yayınları, 2016.
- 236) Usluer, Fatih. *Hurufilik*. Topkapı, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2009.

- 237) Usta, Sadık. *Dünyayı değiştiren düşünürler 5*. Kafka Yayınevi, 2019.
- 238) Werner , Ernst. *Büyük bir devletin doğuşu Osmanlılar 1*. Çeviren Esen , Orhan ve Öner, Yılmaz. Alan Yayıncılık, 1986.
- 239) Yalçinkaya, Fatoş. "Türk dünyası masallarındaki kutsal su motifi: abı hayat". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, sy 18 (22 Aralık 2021): 62-70. <https://doi.org/10.46400/uygur.1004874>.
- 240) Yardım, Ali. "Düldül". TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 14 Kasım 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/düldül>.
- 241) Yavaş, Fatih. "Hacı bektaş-i veli'nin vilayetnamesi'ndeki islam öncesi ve islami motiflerin değerlendirilmesi". Marmara üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü ilahiyat anabilim dalı islam mezhepleri tarihi dalı, 2006.
- 242) Yeler, Abdulkadir, Cenk Guray, Caner Işık, ve Hüseyin Dedekarkı-noğlu. *Elvan Çelebi sempozyumu*. Hitit Üniversitesi, 2020.
- 243) Yeşiltaş, Kevser. *Işık eri hacı bektaş veli*. Sınır Ötesi Yayınları, 2012.
- 244) TDV İslâm Ansiklopedisi. "Yezidiyye". Erişim 09 Kasım 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yezidiyye>.
- 245) Yıldırım, Ali. *Alevilerin el kitabı*. Siyah Beyaz Yayınları, 2017.
- 246) Yıldırım, Rıza. "Dede garkın ocağı'nın tarihi için önemli bir başlangıç: "Dede garkın ve emîrci sultan (13. yüzyıl)". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sy 58 (2011).
- 247) Yılmaz, Orhan. "Alevilikte eski türk dini (göktanrı inancı) ve şamanizmin etkileri". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 1, sy 4 (t.y.): 1-13.
- 248) Yörükân, Yusuf Ziya. *Şamanizm*. 9. bs. Ötüken Neşriyat, 2016.
- 249) Yuldebayeva, G. V. "Türk soylu halkların folklorunda hızır ilyas tipi". *Tehlikedeki Diller Dergisi* 3, sy 4 (01 Aralık 2014): 191-94.
- 250) Zelyut, Rıza. *Alevilik*. 6. bs. Yön Yayıncılık, 1992.
- 251) Zelyut, Rıza. *Dersim isyanları ve seyit rıza gerçeği*. Kızılay, Ankara: Kripto, 2010.
- 252) "Kadüse", içinde *Vikipedi*, 21 Nisan 2023, <https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Kad%C3%BCse&oldid=29623490>.

Aleviliğin kökenlerini açığa çıkaran ritüelleri, Dede, Cem, Semah ve Bağlama gibi unsurları ele alarak Aleviliğin doğuşunu ve Anadolu'ya yayılma sürecini keşfetmenize yardımcı olacak olan bu kitap, Türkler, Kürtler ve Anadolu halklarıyla yoğun bir etkileşim içinde bulunmuş olan Aleviliğin nasıl insan-tanrı-evren merkezli evrensel bir inanca dönüştüğünü gözler önüne seriyor.

